
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 139

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

ISSN 2308-6912

2 308691 200005 >

КИЇВ – 2019

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 139.

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2019. – 128 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макєєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, професор, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Юрія Ілленка, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044 481-44-68.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України у галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2019.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.2

FUTURE OF US HEGEMONY

МАЙБУТНЄ АМЕРИКАНСЬКОЇ ГЕГЕМОНІЇ

БУДУЩЕЕ АМЕРИКАНСКОЙ ГЕГЕМОНИИ

Subotin A.

Candidate of Historical Science, Associate Professor with the Department of International Relations and Foreign Policy of the Institute of International relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: andreisubotin@mail.ru

Суботін А.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: andreisubotin@mail.ru

Субботин А.

Кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений и внешней политики Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: andreisubotin@mail.ru

Abstract. *The demise of the bipolar system of international politics has revived interest in such closely related and contested terms as "superpower", "hegemon", "empire" and "imperialism". This article represents an attempt to define the most probable trend in the future evolution of the international system with regard to the role of the United States of America as the most prominent state power of today's world. This article seeks to analyse the US power posture in today's world politics by comparing its core capabilities to those of the classical empire of the previous century - the British Empire - with analytical emphasis on both the "hard power" and the "soft power" dimensions. The author maintains that the notion of US hegemony or even American Empire is still relevant despite a clear historic tendency of hegemonic decline seen throughout the second part of the 20th century. The United States still ranks high on the scale of most traditional power factors and, what is by far more important, they continue to be able to shape and control the scale and the volume of international exposure of all other major players within the framework of contemporary global international system. The relative decline of US influence upon world politics at the beginning of the new millennia has been effectively off-set by the profound change in the nature of American power which is now assuming the form of a structural dominance. The author's personal view is that US hegemony is not doomed to wane, given the enormous impact the United States have already made economically, politically and intellectually upon the post World War II international relations. The continuance of the US playing the pivotal role in the international politics of the 21st century will be dependent on the ability of the US political class to adapt to and to harness the social power of numerous non-state international actors that are due take over the leading role in the future world's politics.*

Key words: US foreign policy, empire, monopolarity, hegemony, world order.

Анотація. *Занепад біполярної системи міжнародних відносин відновив академічний інтерес до таких дуже взаємопов'язаних та суперечливих категорій як «наддержави», «гегемон», «імперія» та «імперіалізм». Ця стаття є спробою визначити вірогідний тренд в майбутньому розвитку системи міжнародних відносин з акцентом на можливу роль Сполучених Штатів Америки як найбільш потужної*

держави сучасного світу. Ця стаття має на меті дослідити силовий компонент американської присутності в сучасній світовій політиці за допомогою порівняльного аналізу його основних складових з силовим потенціалом класичної імперії попереднього століття, - Британської Імперії, - приймаючи до уваги компоненти як "жорсткої сили", так й компоненти "м'якої сили" обох держав. Автор вважає, що поняття "гегемонія США" або навіть "Американська імперія" не втратили своєї актуальності, незважаючи на очевидний історичний тренд занепаду панування Сполучених Штатів, що спостерігався впродовж другої половини ХХ століття. Сполучені Штати продовжують буди лідером в максимізації традиційних чинників силового потенціалу сучасної великої держави і, що є безперечно більш важливо, вони продовжують бути в змозі визначати та контролювати обсяг та форми участі в міжнародних відносинах всіх інших провідних гравців світової політики в контексті сучасної глобальної системи міжнародних відносин. Відносно зменшення обсягу впливу США на процеси світової політики на початку нового тисячоліття було ефективно компенсоване глибинними змінами у природі американської могутності, яка сьогодні все більше набуває характер структурного домінування в системі міжнародних відносин. Особиста позиція автора з цієї проблеми полягає в ствердженні, що американська гегемонія зовсім не приречена до занепаду з урахуванням того величезного впливу, який Сполучені Штати вже здійснили на міжнародні відносини після Другої світової війни. Подальше продовження домінування Сполучених Штатів Америки в міжнародній політиці ХХІ століття залежатиме від здатності американського політичного істеблішменту пристосуватися до умов постбіполярного світу та використовувати у власних інтересах політичний вплив чисельних недержавних міжнародних акторів, які, з часом, все більше і більше будуть відігравати провідну роль у формуванні політичного порядку денного світового глобального процесу.

Ключові слова: зовнішня політика США, імперія, монополярність, гегемонія, світовий устрій.

Анотація. *Конец биполярной системы международных отношений восстановил академический интерес к таким очень взаимосвязанным и противоречивым категориям как «сверхдержава», «гегемон», «империя» и «империализм». Эта статья является попыткой определить возможный тренд в будущем развитии системы международных отношений с акцентом на возможную роль Соединенных Штатов Америки как наиболее мощного государства современного мира. Эта статья имеет целью исследовать силовый компонент американского присутствия в современной мировой политике, используя сравнительного анализа его основных составляющих и силового потенциала классической империи предыдущего века, - Британской Империи, - принимая во внимание компоненты как "жесткой силы", так и компоненты "мягкой силы" обоих государств. Автор считает, что понятие "гегемония США" или даже "Американская империя" не потеряли своей актуальности, несмотря на очевидный исторический тренд упадка господства Соединенных Штатов, наблюдавшийся в течение второй половины ХХ века. Соединенные Штаты продолжают буди лидером в максимизации традиционных факторов силового потенциала современной великой державы и, что несомненно более важно, они продолжают быть в состоянии определять и контролировать объем и формы участия в международных отношениях всех других ведущих игроков международной политики в контексте современной глобальной системы международных отношений. Относительное уменьшение объема влияния США на процессы мировой политики в начале нового тысячелетия было эффективно компенсировано глубинными изменениями в природе американского могущества, которое сегодня все больше и больше приобретает характер структурного доминирования в системе международных отношений. Личная позиция автора по*

данной проблеме заключается в утверждении, что американская гегемония вовсе не обречена на упадок, с учетом того огромного влияния, которое Соединенные Штаты уже осуществили на международные отношения после Второй мировой войны. Дальнейшее продолжение доминирования Соединенных Штатов Америки в международной политике XXI века будет зависеть от способности американского политического истеблишмента приспособиться к условиям постбиполярного мира и использовать в собственных интересах политическое влияние многочисленных негосударственных международных акторов, которые, со временем, все больше и больше будут играть ведущую роль в формировании политического повестки дня глобального мирового процесса.

Ключевые слова: *внешняя политика США, империя, монополярность, гегемония, мировой порядок.*

The current problem. Since the bipolar system of international relations disappeared, the issue of its future transformation has been pivotal in academic discussions among the leading scholars of international relations for thirty years already. The vast majority of scholars agree that a system based on multipolarity will be the most probable configuration in a post-bipolar world. This suggestion implies that the US will ultimately lose its world's empire status. However, there are numerous objective factors acting counter to this forecast. Having repeatedly proven its viability, American imperialism may even in the short-run appear to be the only possible scenario for an upbeat future of humanity.

The aim of the article is to validate that the US is not to lose its hegemony in the global system of international relations. There are numerous objective factors favourable to the ongoing US hegemony in international politics to safeguard a peaceful and democratic progress of the global society.

Analysis of the latest research and publications. There are at least a few approaches to define a notion of the “empire”. The first is based on the historic and retrospective approach that defines “ideal types” of empire such as Roman, Spanish, British, Ottoman and Russian [Morgenthau, 2005]. A most telling example of this approach is Max Boot’s views [Boot, 2004]. The second is grounded in empirically defined “empires” as a set of predetermined parameters [Motyl, 2006]. The third appeals to the ontology of “constructivism”, defining the empire as a socio-ideological construct with historically transcendental characteristics as Dimitri Simes [Simes, 2003] or Adam Watson [Watson, 1992] suggest. The fourth continues the Marxist critical mainstream tradition, as evidenced by the views of Terry Boswell [Boswell, 2004]. This paper seeks to combine historical-retrospective and systemic analysis of the prospects for the future dominance of the United States as a fundamental component of the international system.

The important research results. During the second half of the twentieth century, the term “American Empire” was used only by radical critics of US foreign policy. In the wake of the terrorist attack against the United States on September 9, 2001, the debate about the status of the United States as an Empire became an important part of the political, scientific, and media discourse. In the context of this debate, the term “empire” is not always fraught with a negative connotation. Such authors as Thomas Donnelly [Donnelly, 2008] and Charles Krauthammer [Krauthammer, 2014] enthusiastically embrace the existence of *Pax Americana*.

Publicly representing the United States, the officials never mention the international role of the country in this context. It seems highly plausible that, given the environment in the aftermath of the 9/11 terrorist attacks, the failure to treat the US as an “empire” derived from the *sui generis* Stockholm syndrome. That said, the fact is that the United States most likely falls under the notion of “empire” to a far greater extent than its official name suggests.

While defining the role of the US in the world, many students of international relations who have parsed the post-war US foreign policy, utilize the term “hegemon”. In so doing,

they stress that its foreign policy is extensive in reach, but is not imperial. More often than not, such notions as “unipolarity”, “global leadership”, and “the sole superpower” [Nye, 2002] are used interchangeably. Granted that such classical materialistic parameters as territory and population are a point of departure in their narrow sense, the US and all of its former dependent territories occupied less than 10 per cent of the Earth’s land mass and accounted for an approximately 5 per cent of the world population. By contrast, the British Empire, for instance, totaled as much as 20 per cent of the global populace [Fergusson, 2004a]. It is not the formal measurement but rather the logic of history that makes the comparison of the British Empire with the modern United States entirely feasible. Both countries have undergone a period of rapid territorial expansion accompanied by a total takeover of local communities. It must be conceded that the United States accorded a lower priority to territorial acquisitions, especially on other continents. To all intents and purposes, during the Cold War the United States had a total of over 700 military bases in 130 countries [Fergusson, 2003: 65]. Today, the situation has not changed much, which makes American military presence in the world indisputably imperialistic. The United States outpaces all other major powers in defence expenditures. The US also sits atop the tech world leaving other contenders for global leadership lagging behind. American military pre-eminence topples Britain's respective leadership, and if the military supremacy is an indispensable constituent of the imperial power, the United States can indeed be regarded as a modern-day empire.

Despite an intrinsic correlation between the level of global military presence and the corresponding economic costs necessary for its maintenance, which eventually leads to economic decline, the United States is not going to face this prospect any time soon. Military spending equalled 4.05% of GDP in 2005 [The World Factbook, 2011: 691]. This is much less than the critical level of 10%, which, according to Paul Kennedy, spawns “imperial overstretch”, a phenomenon that eventually triggered Great Britain's loss of an overwhelming global dominance [Kennedy, 1989]. Taken in their entirety, economic aspects – at a scale not less than that of military capabilities – of the US seeking to position itself in the contemporary world, illustrates the grand role of this country in global economy, even despite the downfall of American standing in global GDP that started in the 1950s. Tremendous economic and military capacity leads to the creation of imperial-like agenda in country’s foreign affairs. The current National Security Strategy proclaims dissemination of freedom’s advantages as the goal of US foreign policy and even goes further to presume the possibility of a preventive strike against any nation deemed to be a threat to the American interests [The U.S. Army and the New National Security Strategy, 2003]. It seems to be self-evident that such foreign policy determining factors and tools defined in such a manner are fully consistent with the imperial policy of the Victorian era.

One of the arguments frequently used to point out the difference between the British empire and modern United States comprises the reference to so the called “soft power”, which is essentially an American trait in contrast to the United Kingdom in the early of XX century. According to Joseph Nye, “a country can achieve its preferred outcomes in world politics because of other countries admiring its values, emulating its example, and aspiring to its level of prosperity and openness” [Nye, 1990: 86]. In other words, “soft power” is more efficacious than “hard power” in the long run. The resort to “soft power” is not implicitly inconsistent with the assertion about the imperialist nature of the present-day US policy. Quite the contrary: It bears significant resemblance to the UK foreign policy in the interval between the mid-XIX and the beginning of the XX century. The British Empire likewise strived to make its system of social values alluring for others. Its businessmen, clergy and officials were providers of eurocentrism throughout all the territories of the British Crown. Novel technologies were put to the service of the imperial propaganda since the dawn of the XX century. What is now BBC World Service was established in 1932 as BBC Empire [sic!] Service, so the genesis of broadcasting landmarked invisible presence of the Great Britain in the world information field even beyond the British frontiers, although it failed to prevent its

decay. Thereby, it begs the question whether the global media presence of the USA can be viewed as an element of the power politics in the contemporary international relations, and whether the American popular culture can be considered a leverage to impact the policies of other states in the world. Even in the era of global communication networks, American media presence is focused on Europe, Japan, Korea, Australia and Latin America. Its presence in the other regions is of a complementary nature. That is to say that according to J. Nye terminology American “soft power” has no global dimension. On another hand, the US remains mass migration country. About 16,7 million people immigrated into the country from 1974 to 1998 whereas in Great Britain this figure accounted for 18 million people over the period from 1850 to 1950 [Fergusson, 2004b: 267]. According to the partisans of “soft power” approach, for instance, a large share of the US tertiary students repatriate with a considerable set of American values which they disseminate, asserting the loyalty to the US across continents. These figures, however, do not necessarily indicate great (on the historic scale) potential of the US soft power compared to that of Great Britain. The significant proportion of people who studied in the US remain in the country and even those returning home do not necessarily become proponents of American domination in other world regions. This can be illustrated on the example of Great Britain which faced similar phenomenon in terms of training elites for its colonies [Howe, 2002: 53].

Arguably, all trappings point to the fact the United States of America is the imperial nation. There is no such state that could challenge the USA in the military and technical domains as well as in the economy. The impact of the American culture is world-spanning and overarching although it also faces some obstacles. Unlike Great Britain, its dominance is founded upon immigration, but not upon colonization. In its broad sense, it is not only about the immigration of people, but of capital inflows and presence of the foreign companies in the American legal system. There are some substantial reasons for being pessimistic about the USA capacity to retain the status of alluring centre for investment and institutional presence for the foreign economic agents taking into consideration the high rate of the American foreign debt. As of now, this debt has run to 18 trillion US dollars. That makes the American economy lie in the power of a constant influx of foreign capital. In the meantime, the deficit of the current capital account has for a long time remained in order of 500 billion US dollars [CIA World Factbook, 2014]. In case of Great Britain, if we take the period from the 1870s to 1914, there was always a surplus of net foreign investment, and in 1913 it reached the height of 9% of the GDP [Fergusson, 2003: 68]. This is not to say the decline of the American hegemony in international relations will happen over the coming decade. This means that the United States is no longer a superpower. Transnational threats such as terrorism, international crime, nuclear proliferation and global environmental crisis cannot be neutralized by America's unilateral actions.

This does not necessarily imply that the US is losing its status as an imperial state with a global presence in international politics. It can no longer be considered a global hegemon, but will remain the leader of the coalition of the world's most powerful states for many years to come. The US interventions in Iraq, Afghanistan, and Syria have proven that America's global role cannot be realized without the effective assistance of other states as well as without the existence of the pro-American international coalition. Moreover, the European countries are even outpacing the United States in terms of economic and financial development aid, aimed ultimately at stabilizing the social and economic situations in countries embroiled in the regional conflicts of the post-bipolar world in order to guarantee their loyalty towards the Euro-Atlantic community. In today's world, an empire can no longer live in a situation of “splendid isolation”, as Britain did at the end of the 19th century.

Recognition of the imperial character of the United States by the political class in that country is fundamental for maintaining the low-conflict nature of the modern world. The Iraqi example shows that the United States mistakenly relied on the fact that their presence in this country would only be short-lived and that the extent of its support for that country might

be limited. These calculations turned out to be false. A successful empire is never based on direct coercion, and economic and other long-term incentives are needed to ensure the loyalty of local elites. Today, the US is investing too little in its "empire." Their outstanding military and economic potential is incapable of bringing about the preferred social, political and, in part, economic transformations in other countries. By the majority of objective parameters, conceivably besides the socio-cultural, the US dominates the British Empire of the early twentieth century, but there is a clear structural weakness of American hegemony in the modern world. The United States is an importer, not an exporter of "human capital". It ignores the direct economic presence in politically important regions of the world, such as the Middle East. It discounts the need for the continued support for its actions on the part of the Euro-Atlantic allies. Therefore, the future of a sustainable international order and a stable international foundation will depend on a fundamental change in the attitude of the US political class regarding the need to continue and strengthen the global nature of its foreign policy and to involve all countries in the Euro-Atlantic community in a concerted joint action to support the modern international order. Unlike the multi-polar system of the power balance of the seventeenth century, the hierarchical structure of the modern international system can be called monopolarity in the absence of a hegemony. After the collapse of the Soviet Union, the US emerged from the Cold War as the only superpower.

However, the future multipolarity will not imply the return to the initial stage of the Westphalian model of international relations. The structure, supported by a certain array of isolated, autonomous, sovereign states, gives way to a set of interdependent, heterogeneous elements, including states, state like institutions, international corporations, non-governmental international organizations, virtual communities, transnational communities of interest and political organizations, etc. The plurality of existing international actors is foreshadowing a rather rapid evolution of monopolarity towards more dispersed configuration of power capacity and more complex role-stratification in the international relations of the near future [Nye, 2002: 244].

The main parameters of the international order will now be determined not only by states, but also by the amalgamation of various international actors that in their actions are likely to consider territorial boundaries as an obstacle to the achievement of their global goals. States will continue to exist, but increasingly as the institutional context of social processes and disruptive technologies that have partially got out of hand.

Very often in order to describe general characteristics of the international relations within the traditional, archetypal, "Westphalian" concept, a metaphor of the pyramid billiard table is used where unicolourous object balls move and collide. In the light of today's internal and external challenges to the supremacy of the modern "sovereign" state, a more appropriate analogy seems to be that of the multitier network that encompasses a wide variety of international actors in its development. In terms of dialectics, such a conceptualization of international relations means the return of international relations to the state of the hierarchical international community of the Middle Ages with a predominantly concentric configuration of the structure of the international system.

A policy that overemphasize its own interests and actions with great probability will be extremely ineffective under these new conditions. None of the world's leading powers is able to withstand the financial burden of completely independent action and cannot allow self-imposed go it alone in the conditions of the global economy. Most of the problems that help to solve the age-old problem for humanity in modern circumstances require a collective interaction that inevitably transforms any policy based solely on independent actions and converting its own interests into an absolute.

The policy of electoral alliances within a limited number of partners may become an alternative to pursuing politics of self-contained actions. However, in a world where there is no clear bipolar simplicity, the delineation into probable or desirable allies and opponents is no easy task. Moreover, it is often the case when security allies turn out to be competitors in

the field of international trade, finance or technological development. Instead of a greater controllability or even predictability of development of world politics, countless blocks and situational coalitions will lead to both fears of being marginalized on the part of those who remain outside the coalition and uncertainty in the strength of the compromises reached by the participants in such alliances.

However, in a world where sovereign territorial states will coexist with international actors without territorial localization and sovereign status, in all probability such a form of maintaining primacy of cooperative activities will be limited in its practical effectiveness. While universal in terms of the participation of states, it leaves behind non-state international actors. Integration of the latter will require not only establishing formal foundations for more equal relations among them and traditional actors, but also governing relations with social communities and, first and foremost, in openness and social responsibility. Private corporations, international organizations, both intergovernmental and non-governmental, as well as individualized international actors, can no longer ignore legitimizing their political activities, claiming their enhanced status within the framework of transnational and global political projects of the future. However, the latest point seems to be even more problematic in the near future *vis-à-vis* the states coming to terms with losing dominant monopoly in public politics.

However, there is a fundamental provision that this substantially stateless community of international actors will shelter the critical bulk of processes determining the macro-configuration of the international relations system and the future of international politics. This newly established community may become both a driver of fundamental changes and a factor inhibiting the radical transformation of the world order thus providing for the perpetuation of the basic features of the Westphalian system in their modified modus. Smooth evolution of the international system maintaining the dominating position of the United States largely depends on its ability to ensure the broad support coalition in this dynamic dimension of modern international relations. So far, the US politics in this sphere has been focused predominantly on the economic aspects of establishing the fundamental structure of the global world order that attracts economic agents regardless of their national jurisdiction. Programs facilitating social and economic transformations and stand-by programs implemented by institutions including IMF and the World Bank under the incentive of the US, provide for grand-scale privatization, liberalization of financial transactions and intensification of the role of financial sector generating the favorable conditions for capital accumulation.

With no less success, the United States also aspired to export its own model of social and economic fabric within the framework of the central zone of the most developed countries of the world economy. In the endeavors to take a driver's-seat-position in their industries, European and Japanese companies are bound to provide a permanent and substantial presence in the US market that leads to the need to adapt their business and corporate strategy to the requirements of US law and the ruling liberal economic ideology.

In the post-bipolar world, the configuration of the structure of international relations will not be able to shape up a global empire based on the clear violence of one dominant hegemonic state. To a greater extent, as was typical of the previous historical period, the world order will be derived from the ability of the contenders for leadership to mold the political and economic environment of their main competitors' existence and, consequently, to modify the content, shape, and priority of their foreign policy goals and means of their implementation.

The safeguard to preserving the monopolar structure of international relations in the international system is the USA's ability to frustrate the efforts to establish the regional integration community in the Far East where Japan, China, and the ASEAN countries will network in the form of "free trade zone" with preferential schemes for commodity and investment flows, or with elements of the monetary union. A prerequisite for the further systemic dominance of the United States is not only its ability to use the market mechanisms

to assert its global advantage in the production of goods and services, but also the expansion of structural penetration into and dominance over the central area markets of the world economy and the preservation of control over the international division of labor. The overall trajectory of American policy towards reshaping the internal make-up of the central-area countries of the modern international system is defined by an effort of the United States to unobstructed concentrate capital in sectors that are vital to securing American advantage fuelled by the country's enormous financial opportunities. However, dividing the international system nucleus into autonomous jurisdictions and preserving diversity of the socio-cultural and political identities significantly reduces efficiency of the US policy.

The role of the United States as a structure-forming component of the international relations system will depend on the factors that are endogenous in nature. These also includes the issue of the duration of the macroeconomic expansion wave that was a distinctive characteristic for this country's development in the last decade of the twentieth century.

Finally, there is a long-term possibility that the United States will lose its global role as a result of changes in the hierarchies of US foreign policy priorities and enhancing its regional focus with elements of neo-isolationism stemming from socio-political and demographic changes within the country. An increase of the share of citizens with non-European historical background, in particular those from Latin American countries, may become an additional factor in the regionalization of American foreign policy and the weakening of its system-forming role at the global level.

Conclusions. A conceptual understanding of the United States of America as an imperial state has the right to exist in a current historical context. Using the classical arsenal of «power factors», defined by the *Realpolitik* tradition of international studies, it can be argued that the USA prevails over other states in the military, technological, economic and partly, in the cultural areas. Hence, it objectively creates a gravitational field of imperial domination in international politics. The imperial role of the United States reached its peak immediately after World War II: it played the role of hegemony in international politics and economy. The post-war period saw a decline in the American superiority over other states in merely quantitative aspect of the power factors, but the country remains in the dominant position in the current international system. Thus, the shaping of the post-bipolar system of international relations develops as a dialectical process of interaction of trends of maintaining continuity with the previous historical form of existence of the international system on the one hand, and radical renewal in its most significant features, on the other. The major regulatory framework that defines the proportion of these two trends, for the time being, is the USA foreign policy which is generally characterized by focusing on preserving and even strengthening the overarching principles of its historical predecessor in the post-bipolar structure of the international system. Primarily, this relates to the central place of the USA as the dominant and structural component of the international system. If the dynamics of globalization of international relations remains at current high level, such policy of the USA may lead to preserving, under new historical circumstances, some features of unipolar configuration of international system as a consequence of the internal consolidation of its nucleus likely to consist of the few most developed states which will be opposed by the periphery, more increasingly unified and homogenous in its basic socio-economic structures, and comprising the rest of the world states.

References

1. *Boot, Max.* (2004) The "American Empire" in the Middle East. Chester W. Nimitz Memorial Lecture. Berkeley Public Policy Press, University of California.
2. *Boswell, Terry.* (2004) 'American World Empire or Declining Hegemony', *Journal of World-Systems Research*, Volume 10, No. 2, pp. 517-526.
3. *Donnelly, Thomas, Frederick W. Kagan,* (2008) *Truth Ground: The Future of U.S. Land Power.* AEI Press.

4. *Fergusson, Niall.* (2003) *An Empire in Denial: The Limits of US Imperialism*, Harvard International Review, Fall, pp. 64-69.
5. *Fergusson, Niall.* (2004a) *Colossus: The Price of America's Empire*. New York: Penguin.
6. *Fergusson, Niall.* (2004b) *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*. New York: Basic Books.
7. *Howe, Stephen.*(2002) *Empire: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
8. *Kennedy, Paul M.* (1989) *The Rise and Fall of the Great Powers : Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Vintage Books.
9. *Krauthammer, Charles.*(2014) *Things That Matter: Three Decades of Passions, Pastimes and Politics*. Random House Large Print.
10. *Morgenthau, Hans.* (2005) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: McGraw-Hill.
11. *Motyl, Alexander J.* (2006) *Empire Falls: Washington May be Imperious But It Is Not Imperial*, Foreign Affairs, No. 85, pp.190-194.
12. *Nye, Joseph S.* (1990) *Bound to Lead : The Changing Nature of American Power*. New York : Basic Books.
13. *Nye, Joseph S.* (2002) *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. Oxford: Oxford University Press.
14. *Operation Iraqi Freedom : A Strategic Assessment* (2004), Thomas Donnelly (ed.). Washington, D.C.: AEI Press.
15. *Simes, Dimitri K.* (2003) *America's Imperial Dilemma*, Foreign Affairs, No. 82, pp. 91-102.
16. *The U.S. Army and the New National Security Strategy* (2003), Lynn E. Davis and Jeremy Shapiro (eds.), Santa Monica, CA : RAND.
17. *The World Factbook* (2011), CIA, ISSN1553-8133.
18. *Watson, Adam.* (1992) *The Evolution of International Society*. London: Routledge.
19. *CIA World Factbook* 2014. Available at <https://www.cia.gov/LIBRARY/publications/the-world-factbook/geos/us.html>.

УДК 327.7 : 004.738.5 (540+520+510)

ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВ АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ ЩОДО УХВАЛЕННЯ РЕЗОЛЮЦІЙ З ПИТАНЬ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В РАМКАХ ООН

POSITIONS OF STATES OF THE ASIA-PACIFIC REGION REGARDING THE ADOPTION OF RESOLUTIONS ON INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY ISSUES WITHIN THE FRAMES OF THE UN

ПОЗИЦИИ ГОСУДАРСТВ АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОГО РЕГИОНА КАСАТЕЛЬНО ПРИНЯТИЯ РЕЗОЛЮЦИИ ПО ВПРОСАМ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РАМКАХ ООН

Рижков М.М.

Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: rnn253@gmail.com

Сябро А.І.

Аспірант кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: siabro.anastasiia@gmail.com

Ryzhkov Mykola M.

Doctor of Science (Political Science), Professor, Head of the Chair of International Information of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: rnn253@gmail.com

Siabro Anastasiia I.

Graduate student of the Institute of International Relations of the Kyiv National Taras Shevchenko University. E-mail: siabro.anastasiia@gmail.com

Рыжков М.М.

Доктор политических наук, профессор, заведующий кафедры международной информации Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: rnn253@gmail.com

Сябро А.И.

Аспірант кафедри міжнародної інформації Інститута міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченко. E-mail: siabro.anastasiia@gmail.com

Анотація. *Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій виступають суттєвою складовою процесу трансформації міжнародної системи миру і безпеки. У статті відзначено, що зміни мають подвійний характер наслідків. З одного боку, нові технології стають важливою складовою стратегії модернізації суспільства в країнах, що розвиваються, з другого – можуть використовуватися для модернізації озброєнь або створення нових засобів протидії в сучасних міжнародних відносинах. Найбільш актуальним питання використання інформаційних технологій постає перед країнами АТР. У статті розглянуто процес обговорення нових викликів та загроз для міжнародної безпеки, що виникають внаслідок розвитку та широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Досліджено позиції держав щодо ухвалення резолюції у сфері міжнародної інформаційної безпеки на прикладі Японії, Індії та Китаю. У статті показано, що позиції держав мають як спільні, так й відмінні риси. Так, Японія та Індія прагнуть досягнути збалансованої системи міжнародної інформаційної безпеки, яка одночасно повинна мати механізми запобігання виникненню*

загроз в інформаційній та науково-технологічній сферах та гарантувати продовження науково-технологічного розвитку, що є важливою складовою сучасних стратегій розвитку і модернізації багатьох країн світу. Китай виступив із позицією жорсткого регулювання питань міжнародної інформаційної безпеки та вироблення відповідних правил поведінки держав у кіберпросторі.

Ключові слова: міжнародна безпека, інформаційна безпека, міжнародне співробітництво, інформаційні виклики і загрози, ООН, національна стратегія кібербезпеки, Японія, Індія, Китай.

Abstract. *Achievements in the sphere of automatization and telecommunication are an essential component of transformation of the international peace and security system. This article presents, that consequences of changes are of a dual character. On the one hand, new technologies are becoming an important component of society modernization strategies in developing countries, on the other hand, they can be used for armament modernization or creation of new means of confrontation in modern international relations. APR countries face the most relevant issue of information technologies usage. The article deals with the process of discussion of new challenges and threats to international security, emerging as a result of development and large-scale implementation of information-communication technologies. Positions of states regarding the adoption of resolution in the sphere of international information security were studied through examples of Japan, India, and China. It is proved in the article, that information technologies have become an important component of the security system in the world. Technologies usage may lead to steady international development as well as to information arms race. That is why working out a common position on international information security issues is of crucial importance. It is within the framework of the UN, that different states of the world are given an opportunity to express their visions of the problem of international information security and work out common approaches to its solution. The article shows, that states' positions have similar as well as different features. For instance, all states express concern regarding possible limitation of technology transfer for the establishment of a more controlled international political environment. But states' positions have major differences as to mechanisms of information security provision. Thus, Japan and India strive to achieve a balanced system of international information security, which should at the same time have preventive mechanisms against the emergence of threats in the information and science and technology spheres and guarantee continuation of scientific-technological development, which is a crucial component of development and modernization strategies in many countries of the world. China came forward with position of strong regulation of international information security issues and suggested framing of corresponding regulations of the states' conduct in the cyberspace.*

Key words: *international security, information security, international cooperation, information challenges and threats, UN, national cyber security strategy, Japan, India, China.*

Аннотация. *Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций выступают существенной составляющей процесса трансформации международной системы мира и безопасности. В статье отмечено, что изменения имеют двойственный характер последствий. С одной стороны, новые технологии становятся важной составляющей стратегии модернизации общества в развивающихся странах, с другой - могут использоваться для модернизации вооружений или создание новых средств противоборства в современных международных отношениях. Наиболее актуальным вопросом использования информационных технологий предстает перед странами АТР. В статье рассмотрен процесс обсуждения новых вызовов и угроз международной безопасности, возникающих в результате развития и широкого внедрения информационно-*

коммуникационных технологий. Исследована позиции государств по принятию резолюции в сфере международной информационной безопасности на примере Японии, Индии и Китая. В статье показано, что позиции государств имеют как общие, так и отличительные черты. Так, Япония и Индия стремятся достичь сбалансированной системы международной информационной безопасности, которая одновременно должна иметь механизмы предотвращения возникновения угроз в информационной и научно-технологической сферах, гарантировать продолжение научно-технологического развития, что является важной составляющей современных стратегий развития и модернизации многие страны мира. Китай выступил с позиции жесткого регулирования вопросов международной информационной безопасности и выработки соответствующих правил поведения государств в киберпространстве.

Ключевые слова: международная безопасность, информационная безопасность, международное сотрудничество, информационные вызовы и угрозы, ООН, национальная стратегия кибербезопасности, Япония, Индия, Китай.

Постановка проблеми. Проблема інформаційної безпеки постає як нагальна у формуванні сучасної системи міжнародного миру і безпеки. Процеси бурхливого інформаційного та науково-технологічного розвитку створюють не тільки нові можливості для вирішення найбільш актуальних проблем сучасності – економічного розвитку та подолання диспропорцій між країнам, відновлення екологічного балансу та впровадження нових джерел енергії, формування громадянського суспільства тощо. Водночас, як свідчать чисельні дослідження практики застосування високих технологій, вони дедалі частіше використовуються як технології подвійного призначення. Впровадження обмежувальних механізмів можуть спричинити порушення міжнародних зобов'язань, спрямованих на розвиток науково-технологічного співробітництва з метою допомоги країнам, що розвиваються. Отже, виникає потреба вироблення нових механізмів регулювання обміну знаннями та технологіями, які не тільки не зруйнували б досягнутий прогрес у сфері науково-технологічного співробітництва, але й допомогли виробити на основі консенсусу між усіма учасниками процесу ефективні механізми формування системи міжнародної інформаційної безпеки. В цьому контексті важливим є дослідження досвіду провідних країн АТР, які, з одного боку, демонструють високі темпи інформаційного та технологічного зростання, формування системи інновацій, становленні інформаційної індустрії та впровадження нових інформаційних продуктів та послуг, що неможливо було б досягнути без реалізації стратегій співробітництва у галузі інформаційно-комунікаційного та науково-технологічного розвитку. З другого боку, окремі країни регіону виступають міжнародними акторами, що спричиняють виникнення сучасних викликів і загроз на основі використання високих технологій та наукових досягнень.

Мета статті. Дослідити особливості трансформації позицій провідних держав АТР щодо ухвалення резолюції ГА ООН «Досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку», яка є основою для вироблення фундаментальних принципів міжнародної інформаційної безпеки, і виявити особливості бачення Японією, Індією та Китаєм базових міжнародних механізмів регулювання використання інформаційних технологій у контексті міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми ухвалення резолюції з питань міжнародної інформаційної безпеки переважно здійснюється в рамках правових теорій, що стосуються вироблення міжнародних норм у сфері безпеки. Водночас зосередження тільки на правових аспектах не дозволяє виявити причини розбіжностей в оцінці інформаційних загроз для міжнародної безпеки та політичної позиції окремих держав, що можуть пов'язувати підтримку певних міжнародних документів з питаннями національного інформаційного суверенітету та національної інформаційної безпеки. Так, загальні питання міжнародної інформаційної безпеки

розглядаються у роботах відомих зарубіжних та вітчизняних авторів – Р. Армітіджа, Зб. Бжезинського, М. Лібіцкі, Дж. Ная, У. Оуенса, О. Тоффлера, В. Дергачова, О. Манойла, С. Расторгуєва, Д. Дубова, О. Зернецької, О. Литвиненка, О. Ожевана, В. Петрова, Г. Почепцова, О. Сосніна, та ін. Суттєвий внесок у дослідження проблеми ухвалення міжнародних документів у сфері інформаційної безпеки здійснили Р. Гурвітц, Б. Світманн, С. Бойко, Р. Болгов, О. Демідов, І. Кванталіані, А. Крутських, О. Лобанова, Д. Маркар'ян, О. Маслакова, Н. Ромашкіна, Ю. Томілова, В. Шерстюк, Є. Макаренко, Ю. Романчук, О. Фролова та ін. У той же час дослідження, присвячені висвітленню позиції держав АТР щодо ухвалення резолюцій ГА ООН у сфері інформаційної безпеки мають фрагментарний характер і переважно розглядаються крізь призму протистояння двох геополітичних лідерів – США та РФ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Країни АТР в сучасній системі міжнародних відносин виступають дієвими акторами, що можуть активно впливати на формування пріоритетів міжнародного співробітництва. В умовах формування глобального суспільства знань саме ці країни демонструють високі темпи інформаційного і науково-технологічного розвитку. Водночас, з погляду забезпечення безпеки, країни лідери – Японія, Китай та Індія – мають різний рівень готовності до викликів та загроз інформаційної доби. Так, якщо Японія визнається однією з найбільш захищених держав світу в інформаційній сфері, то Індія, незважаючи на потужний інформаційний, науковий та технологічний потенціал, на жаль не вважається зразком безпеки та захисту національного інформаційного простору, хоча й має достатньо розгалужену правову базу. Китай має особливий статус у сфері інформаційної безпеки, оскільки вважається геополітичним опонентом та традиційним супротивником для США в глобальному інформаційному просторі. Так, КНР, як один з лідерів інформаційного та науково-технологічного розвитку світу, має значний потенціал для розбудови інформаційного суспільства. Але, як свідчить практика, Китай все ще посідає провідні позиції серед країн, які виробляють і масово використовують продукти піратської індустрії у сфері сучасних технологій, вдаючись до промислового шпигунства та хакерських атак. Крім того, за даними аналітичних центрів часто саме КНР виступає як фактор небезпеки та дестабілізації у сфері інформаційної безпеки, оскільки вдається до методів кібершпигунства та кібератак на урядові та безпекові структури провідних держав світу, зокрема, США, для тиску на уряди та систему ухвалення рішень.

Незважаючи на такі розбіжності у характеристиках рівня розвитку системи національної безпеки, Японія, Індія і Китай є активними учасниками процесу вироблення міжнародних норм і принципів у сфері інформаційної безпеки, мають свою позицію щодо окремих питань та виступають з різноманітними ініціативами в рамках діяльності міжнародних організацій, зокрема, ООН. Таким чином, дослідження позиції цих країн щодо ухвалення резолюції «Досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку» дозволяє виявити спільні проблеми і бачення шляхів їх вирішення як для країн регіону, так й світу в цілому. Водночас, вивчення позиції держав дозволяє виявити унікальні риси національних підходів щодо формування національної системи інформаційної безпеки, яку доцільно розглядати крізь призму комплексного аналізу політичних, правових та інформаційних факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах розбудови глобального інформаційного суспільства та подальшого бурхливого науково-технологічного розвитку питання інформаційної безпеки набувають дедалі більшого значення як для глобальної системи підтримання миру і стабільності, так й для системи національної безпеки всіх держав світу. З одного боку, новітні досягнення у сфері науки і технологій відкривають широкі можливості і набувають все більшого значення для реалізації стратегії модернізації суспільства, появи нових моделей економічної діяльності, розв'язання проблем соціально-економічного характеру, трансформації політичної

діяльності та гуманітарного розвитку, а з другого, – містять колосальний руйнівний потенціал, оскільки виступають як новітні загрози для міжнародного миру і безпеки. Саме тому ООН сьогодні є важливим міжнародним інститутом, в рамках діяльності якого країни намагаються обговорити та виробити спільну позицію з питань регулювання проблеми міжнародної інформаційної безпеки.

Зазначимо, що питання використання досягнень науки і техніки у військових цілях обговорюються в рамках засідання Першого комітету з кінця 1980-х-початку 1990-х рр. Так, у 1988 р. представник Індії вніс проект резолюції на розгляд Першого комітету Генеральної Асамблеї, зауваживши при цьому, що подальше зростання обсягів фінансування розробки нових систем озброєння можна порівняти з дозованим використанням вибухової ядерної сили. Мініатюризація і розширення масштабів електронно-обчислювальних операцій за допомогою мікроелектронних пристроїв, а також нові паливні та лазерні технології змінюють середовище безпеки. Тому необхідно розпочати роботу над виробленням консолідованої позиції з відповідних проблем, щоб зробити можливими спільні зусилля з їх вирішення [1].

7 грудня 1988 було прийнято першу резолюцію A/43/77 «Досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку» (за – 129 голосів, проти – 7, утрималися – 14). У документі Генеральному секретарю було доручено стежити за досягненнями науки і техніки, особливо за тими, які мали потенційне військове застосування, і здійснювати оцінку їх впливу на міжнародну безпеку, за результатами чого представити 49-й сесії в 1990 році Генеральній Асамблеї відповідну доповідь. Основними аспектами технічних досягнень, що були висвітлені у доповіді, стосувалися ядерної технології, космонавтики, матеріалознавства, інформатики і біотехнологій. З метою сприяння проведенню дослідження були залучені профільні експерти для подачі індивідуальних звітів про оцінку впливу і військовий потенціал досягнень у відповідних сферах [2]. У доповіді, зокрема, зазначалося, що сучасні технології мають сприяти подальшому розвитку світової спільноти, а не заважати позитивним тенденціям у міжнародних відносинах, пов'язаними із реалізацією Договору між СРСР та США про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (1997-1988 рр.). Модернізація та якісне удосконалення систем ядерного та звичайних озброєнь є наслідком впровадження досягнень науки і техніки, що призведе не тільки до збільшення радіусу їх дії, підвищення точності та посилення дії ураження, а й до появи нових видів озброєнь. Викликав занепокоєння й той факт, що значна частина сучасних технологій не використовується для подолання багатьох проблем, що постають перед світовою спільнотою, наприклад, збалансованого міжнародного соціально-економічного розвитку та подолання розриву між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Водночас зростає ризик неконтрольованої розробки та купівлі ядерної, хімічної та біологічної зброї країнами, які не є учасниками існуючих угод у сфері скорочення озброєнь. У резолюції 45/60 «Досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку» Генеральна Асамблея прийняла до відома доповідь і висловила свою згоду з тим, що міжнародне співтовариство має уважно стежити за змінами технологій, оскільки питання підтримання міжнародної системи миру і безпеки були і залишаються головним пріоритетом діяльності ООН [3].

З того часу було оприлюднено цілу низку доповідей Комітету та ухвалено резолюції, в яких постійно наголошується на таких проблемах, як: досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку, наука і техніка для роззброєння, роль науки і техніки для галузей, пов'язаних з безпекою і роззброєнням, а також передача технологій, що мають військове призначення [4]. Так, у щорічній Доповіді комісії з питань роззброєння (1991 р.) зазначалося, що використання нових технологій у військовій сфері може призвести до якісно нової гонки озброєнь (наприклад, модернізації зброї масового ураження), що є неприпустимим, оскільки призводить до негативізації наслідків науково-технологічного прогресу, результати якого можуть і

мають бути використані передусім в мирних цілях, зокрема, задля подальшого соціально-економічного розвитку. У документі також підкреслюється, що сучасні технології мають подвійний характер використання. Отже, встановлення контролю та певних обмежень на використання результатів науково-технологічного розвитку не повинно обмежувати можливості використання високотехнологічних продуктів, послуг та «ноу-хау» в мирних цілях. Суттєву роль у досягненні міжнародного миру і безпеки було відведено співробітництву, спрямованому на спільне використання досягнень науки і техніки для контролю над озброєннями та роззброєнням [4].

Важливим кроком на шляху до вироблення міжнародних норм і принципів у сфері інформаційної безпеки, які б стали основою для подальшої співпраці з метою забезпечення миру і безпеки, стало обговорення і ухвалення резолюцій на 53-й сесії Генеральної Асамблеї ООН – «Роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки і роззброєння» [5] та «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» [6]. Так, у першому документі йшлося про подвійну природу науково-технологічних досягнень і зазначалося, що досягнення науки і техніки сьогодні використовуються як у цивільній, так й у воєнній сферах. Водночас підкреслювалася потреба подальшого науково-технологічного прогресу, який слід використовувати задля поступального розвитку усього людства, сприяючи стійкому економічному і соціальному розвитку усіх держав та гарантуючи міжнародну безпеку. Тому вкрай важливим є сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері використання досягнень науки і техніки на основі передачі «ноу-хау», послуг, нових знань та обміну ними в мирних цілях. При цьому передача високих технологій та сучасних наукових розробок подвійного призначення в умовах відсутності дієвих міжнародно-правових механізмів регулювання цієї діяльності здатні спричинити негативний вплив на систему міжнародної безпеки, оскільки можуть призвести до швидкої модернізації сучасних систем озброєнь, зокрема, зброї масового ураження [5].

У резолюції «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» також підтверджується подвійний характер використання досягнень науки і техніки. З одного боку, ці досягнення відкривають широкі можливості для подальшого розвитку цивілізації, розширюють напрями і сфери взаємодії задля добробуту всіх держав, збільшують конструктивний потенціал людства, а тому поширення і використання інформаційних технологій та результатів наукового розвитку торкаються інтересів усього міжнародного співтовариства. З другого, – ці інноваційні технології і засоби можуть бути використані з метою, що суперечить задачам забезпечення міжнародної стабільності і безпеки, можуть негативно вплинути на безпеку усіх держав світу. Тому для попередження неправомірного використання технологій або інформаційних ресурсів зі злочинними чи терористичними намірами держави повинні на міжнародному рівні розглянути питання реальних і потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки, розробити загальні принципи, спрямовані на зміцнення безпеки глобальних інформаційних та телекомунікаційних систем і мереж, дати оцінку проблемі інформаційної безпеки та представити власну позицію з актуальних питань інформаційної безпеки. Таким чином держави отримали можливість оприлюднювати бачення шляхів вирішення проблем у сфері інформаційної безпеки, відповідно до національної стратегії і практики її реалізації. Відтоді Генеральний секретар щорічно представляє Генеральній Асамблеї доповідь, що містить позиції держав-членів ООН з даної проблематики [6].

Враховуючи високі темпи інформатизації та проникнення сучасних технологій, а також включення у глобальну систему інноваційного розвитку, для країн АТР проблема інформаційної безпеки набула критичного значення. Тому, починаючи з 53-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН провідні держави регіону (Японія, Індія, КНР, Південна Корея та Сінгапур) регулярно представляють свою позицію щодо проблеми використання досягнень науки і техніки у контексті міжнародної безпеки.

Так, Японія представляла свою позицію вперше у 2013 р. У відповіді держави, зокрема, зазначалося, що вона визнає роль і значення кіберпростору як базової інфраструктури для соціально-економічної діяльності державного і приватного секторів. Інформатизація сприяє економічному зростанню, забезпеченню зайнятості та розвитку, а також зміцненню демократії та захисту прав людини шляхом забезпечення свободи інформаційних потоків і свободи вираження думок [7]. Отже доступ до кіберпростору має важливе значення для життя людей в усьому світі. У той же час у зв'язку з інформаційним та науково-технологічним розвитком виникає потреба вироблення більш досконалих механізмів захисту недоторканності особистого життя і прав інтелектуальної власності, а також формування безпечного кіберсередовища з метою використання всіх благ, що ним забезпечуються. Як підкреслюється у документі, кібератаки відбуваються в усьому світі і стають транснаціональною глобальною загрозою, тому країни окремо не в змозі протистояти кіберзлочинам та кібератакам, кількість яких постійно зростає, а більш ефективним є налагодження взаємодії в рамках міжнародного співтовариства, в тому числі між відповідними державами та зацікавленими сторонами [7].

Позиція Японії також містила інформацію про ініціативи самої держави, спрямовані на зміцнення системи інформаційної безпеки та зміцнення потенціалу протистояння кібератакам. Так, в ухваленій Стратегії кібербезпеки Японії на 2013-2015 рр. підкреслюється, що задля забезпечення безпеки і миру японського народу необхідно вжити такі заходи: сприяння обміну в рамках партнерства між державними і приватними структурами інформацією про кібернапади; вдосконалення підготовки співробітників з питань забезпечення безпеки не тільки для урядових установ і промисловості, але й для всіх японських громадян; підвищення обізнаності про кібербезпеку; зміцнення потенціалу з протидії кібернападам в рамках міжнародного співробітництва та розширення внеску держави в розробку міжнародних норм, що стосуються кібербезпеки. Японія вважає, що діючі міжнародно-правові норми, включаючи Статут ООН і норми міжнародного гуманітарного права, можна застосовувати й до кіберпростору. Разом з тим, з огляду на унікальні особливості інформаційно-комунікаційних і мережних технологій, необхідно продовжувати практику обговорення питань про застосування окремих норм і принципів у сфері інформаційної безпеки [8].

У 2016 р. та 2017 р. під час обговорення питання щодо ухвалення резолюції «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» у доповіді Генерального секретаря було також включено позицію Японії щодо проблеми інформаційної безпеки [9-10]. Так, у відповідях 2016 р і 2017 р. наголошувалося, що зусилля Японія у сфері забезпечення інформаційної безпеки базуються на таких принципах, як: свобода інформаційних потоків, верховенство права, відкритість, самоврядування та залучення усіх зацікавлених сторін, які окреслені у Стратегії забезпечення кібербезпеки Японії 2015 року [11]. Пріоритетними напрямками діяльності держави в означеній сфері є: заохочення верховенства права в кіберпросторі, заходи зміцнення довіри і нарощування потенціалу. Щодо заохочення верховенства права, Японія бере активну участь в міжнародних дискусіях, спрямованих на формування загального розуміння того, що діючі норми міжнародного права повинні застосовуватися й у кіберпросторі, а також при розробці необов'язкових і добровільних норм відповідальної поведінки держав як основи для забезпечення стабільності і передбачуваності міжнародного співтовариства. Разом з тим з урахуванням унікальних особливостей інформаційно-комунікаційних технологій необхідно подальше прояснення питання про те, як будуть застосовуватися окремі норми і принципи [10].

Для просування заходів щодо зміцнення довіри потрібно забезпечити транспарентність і обмін інформацією. Проте рівень вжитих заходів варіюється від

держави до держави, оскільки кожна з них має право визначати рівень, який відповідає її можливостям та національним інтересам. Тому Японія бере активну участь в діяльності із зміцнення довіри в рамках двостороннього діалогу та багатосторонніх механізмів, таких, наприклад, як АТЕС та АСЕАН, що дає можливість виробити спільні підходи до вирішення проблеми із усіма зацікавленими країнами регіону.

На думку представників Японії, доцільно впроваджувати такі заходи, які могли б бути прийняті міжнародним співтовариством для зміцнення інформаційної безпеки на глобальному рівні. Наприклад, щодо заохочення верховенства права, то Японія наполягає на необхідності продовження обговорень з приводу вироблення норм міжнародного права, що відносяться до мирного часу, законів, що стосуються права на самозахист, і норм міжнародного гуманітарного права, а також розробки добровільних норм в рамках подальшої роботи Групи урядових експертів з питань інформаційної безпеки. Що стосується зміцнення довіри і нарощування потенціалу, то особливо важливим є заохочення виконання рекомендацій, що містяться в доповідях експертних груп, кожною державою або регіоном [10].

У відповіді Японії на 73-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2018 р. зазначалося, що держава вітає прийняття резолюції 72/28 про роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки та роззброєння і сподівається, що здійснення даної ініціативи поглибить розуміння міжнародним співтовариством цієї нової, багатогранної, складної, глобальної і дуже важливої теми [12]. Важливість теми визнається також усіма державами-членами ООН, проте її багатогранність і багатоаспектність потребує подальшого більш глибокого вивчення. При цьому, зазначається у позиції Японії, варто брати до уваги наступне:

- необхідно здійснити структурний аналіз і оцінку поточної ситуації щодо використання новітніх технологій та їх можливого впливу на міжнародну безпеку і роззброєння з тим, щоб можна було визначити сфери, в яких необхідні узгоджені, термінові і результативні міжнародні дії;

- одним з ключових наскрізних питань, пов'язаних з даною темою, є питання про можливе неправомірне використання нових технологій подвійного призначення та зловживання ними, але усуненню цієї загрози не повинне перешкоджати подальшому розвитку науки і техніки;

- потрібно нарощувати потенціал і розробляти необхідні технології у сфері попередження, виявлення і вивчення нових видів загроз, зокрема пов'язаних із застосуванням біологічних і хімічних речовин або високих технологій;

- необхідно дотримуватися міждисциплінарного підходу, оскільки науковий прогрес породжує низку взаємозв'язків, в тому числі між кібербезпекою і дискусією з питань управління штучним інтелектом;

- передачу товарів і технологій подвійного призначення, які можуть бути використані для виробництва зброї масового ураження або звичайних озброєнь і таким чином мати наслідки для міжнародної безпеки, роззброєння та нерозповсюдження, слід контролювати у відповідності з керівними принципами, покладеними в основу режимів контролю за експортом;

- необхідно залучати до участі усі зацікавлені сторони і налагодити тісну співпрацю між політичними, науковими, промисловими колами та громадянським суспільством [12].

Показовим у даному контексті є проведення за ініціативи Японії разом з Центром Генрі Л. Стімсона 23 березня 2018 року в Нью-Йорку Восьмої наради з питань безпеки в форматі «круглого столу», присвяченої темі «Управління передовими технологіями» [12]. На цій нараді експерти держав-членів ООН і представники допоміжних органів Ради Безпеки, науково-дослідних центрів, промисловості та академічних кіл обговорили наслідки розвитку технологій для міжнародної безпеки, а Генеральний секретар наголосив на необхідності максимізувати користь від технічної революції, при

цьому усуваючи і пом'якшуючи пов'язані з нею ризики. Японія сповнена рішучості продовжувати такого роду дискусії, залучаючи до участі в них усі зацікавлені сторони.

Іншою країною-лідером науково-технологічного розвитку АТР, що взяла участь в обговоренні питання про досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку, була Індія, яка представила свою позицію у 2016 р. та у 2018 р. [9; 12]. Зазначимо, що з'ясування позиції держави щодо ухвалення резолюції є показовою, оскільки Індія, на жаль, демонструє неготовність ефективно протистояти кіберзагрозам. Так, напочатку 2019 р. британською компанією Comrapitech було представлено рейтинг кібербезпеки 60 країн світу, що базується на аналізі таких критеріїв: відсоток стаціонарних комп'ютерів, заражених шкідливим програмним забезпеченням, відсоток заражених мобільних пристроїв, кількість атак троянів-банкерів, частка віддалених telnet-атак, частка атак кріптомайнерів, готовність країни до кібератаки, актуальність законодавства. Законодавство також оцінювалося окремо за такими категоріями: конфіденційність, національна стратегія, оборона, захист інформації, критична інфраструктура, торгівля і злочинність [13]. Так, дослідження показало, що найбільш підготовленою до кіберзагроз країною не тільки в Азійсько-тихоокеанському регіоні, а й у світі в цілому є Японія. Водночас Індія, незважаючи на суттєві досягнення у сфері законодавства, за всіма іншими критеріями оцінки ефективності кібербезпеки посідає 15-ту позицію серед найменш захищених країн світу.

Усвідомлюючи потребу у виробленні міжнародних норм і принципів регулювання сфери кібербезпеки, Індія у 2016 р. у своїй позиції наголошувала на зростанні актуальності безпекових факторів, особливо у контексті впливу інформаційних технологій на економічне зростання та соціальну згуртованість країни [9]. Як підкреслюється у позиції держави, яку було представлено в рамках доповіді Генерального секретаря, розвиток сектору ІКТ супроводжується зростанням кіберзагроз (кібернападів, кіберзлочинів, кібертероризму, шпигунства і відмивання грошей), а також віртуалізацією діяльності терористичних угруповань (наприклад, ІДІЛ), які активно використовують Інтернет і соціальні мережі для вербування нових членів, мобілізації коштів, пропаганди і радикалізації діяльності. Серйозне занепокоєння також викликає використання соціальних мереж, які, з одного боку, відкривають величезні можливості для взаємодії, а з другого, – можуть використовуватися в неправомірних цілях для посилення етнічної і соціальної роз'єднаності. В таких умовах надзвичайно важливим є вироблення загальної позиції міжнародної спільноти щодо поведінки держав в кіберпросторі та вживання заходів із зміцнення довіри і безпеки відповідно до рекомендацій, представлених в доповіді Групи урядових експертів ООН 2015 року.

У відповіді країни, представленої в доповіді Генерального секретаря ООН на 73-й сесії, зауважувалося, що саме Індія (у співавторстві з 18 іншими країнами – Австрією, Анголою, Бангладеш, Бразилією, Бутаном, Німеччиною, Іспанією, Італією, Канадою, Маврикієм, Нідерландами, Парагваєм, Сьєрра Леоне, Фінляндією, Хорватією, Чорногорією, Швейцарією і Швецією) підготувала проект резолюції 72/28 ГА ООН про роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки та роззброєння, яка була прийнята Першим комітетом в 2017 році на сімдесят другій сесії ГА, а згодом – Асамблеєю на основі консенсусу. У документі, зокрема, зазначалося, що активний розвиток науки і техніки є характерною рисою XXI століття. Сьогодні з'являються нові галузі технологій, а в існуючих сферах відкриваються нові можливості для міждисциплінарного співробітництва. Крім того, збільшилася кількість міжнародних суб'єктів, що беруть участь в розробці технологій, водночас, починає змінюватися роль урядів, приватного сектора і установ в сфері досліджень і розробок. Слід зазначити, що чимало країн, що розвиваються, використовують переваги технологій, особливо цифрових технологій, для прискорення темпів економічного розвитку. Це призводить до актуалізації питання міжнародного співробітництва в сфері «великої науки»,

оскільки окремо країни часто не в змозі задовольнити свої потреби в фінансових і людських ресурсах [12].

Отже Індія у своїй позиції підкреслює позитивний потенціал науки і техніки у вирішенні найбільш складних світових проблем – подолання диспропорцій економічного та соціального розвитку, збереження екологічного балансу, виробництво чистої і недорогої енергії, що уможливить реалізацію пріоритетів Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року. Разом з тим країна висловила занепокоєння щодо впливу новітніх технологій на систему роззброєння і міжнародну безпеку. Потенційні переваги і ризики, пов'язані з новими технологіями, такими, наприклад, як синтетична біологія або редагування генома, з розмиванням межі між традиційними галузями науки і техніки, з появою нових можливостей застосування вже існуючих технологій та технологій, що тільки розробляються, зі зближенням наукових галузей, зокрема, хімії та біології, можливості застосування штучного інтелекту і автономних систем в звичайному озброєнні, збільшенням масштабів наслідків застосування кіберзброї державними та недержавними акторами, виникненням потреби звернення до питань космічної безпеки з урахуванням нових технічних досягнень, які стирають різницю між космічним і навколосезним просторами, а також з урахуванням ролі приватного сектора в космічній діяльності, обумовлюють зростання потреби розширення та удосконалення механізмів міжнародного співробітництва. Проблема ускладнюється й тим, що новітні технології можуть використовуватися терористичними та злочинними угрупованнями або стати поштовхом до початку нової гонки озброєнь, що призведе до збільшення масштабів поширення зброї масового ураження, порушення норм діючого міжнародного гуманітарного права, а також порушення етичних норм і прав людини [12].

У підсумку Індія виступила з низкою пропозицій для країн-членів ООН щодо удосконалення міжнародних механізмів регулювання використання досягнень науки і техніки у сфері міжнародної безпеки, зокрема, виробити механізми відстеження та картування останніх науково-технічних досягнень, у тому числі, у сфері ІКТ, продовжити працювати над проблемою використанням таких технологій у військових цілях, зміцнити партнерські відносини з представниками промисловості, наукових кіл і громадянського суспільства задля обговорення і вирішення проблем інформаційної безпеки тощо [12].

Показовою у контексті досліджуваної теми є позиція КНР, яка не тільки окреслює загальні тенденції у сфері інформаційного розвитку та його впливу на міжнародну безпеку, а й містить низку пропозицій, які було неоднозначно сприйнято світовою спільнотою. Так, своє ставлення до проблеми міжнародної інформаційної безпеки країна представила уперше у 2004 році [14]. У позиції країни, зокрема, зазначалося, що бурхливий розвиток інформатики та телекомунікацій є важливою особливістю науково-технічного прогресу. У сучасних умовах, коли суттєво зросли масштаби загроз для міжнародної безпеки, з'явилися нетрадиційні чинники безпеки, поширюється у глобальних масштабах міжнародний тероризм та злочинність, які активно використовують сучасні інформаційно-комунікаційні технології та мережі, забезпечення інформаційної безпеки перетворилося на першочергове завдання для міжнародної спільноти. Тому Китай висловив підтримку міжнародним зусиллям, спрямованим на забезпечення і зміцнення інформаційної безпеки всіх країн, та створення Групи урядових експертів ООН для обговорення і розгляду питань інформаційної безпеки.

У 2006 році Китай у своєму баченні підкреслив, що проблема інформаційної безпеки перетворилася на фундаментальний фактор, який впливає як на загальну безпеку держав світу, так й на систему глобальної безпеки та стабільності. Для вирішення цієї проблеми необхідна спільна відповідальність міжнародного співтовариства [15].

На думку КНР, проблема інформаційної безпеки – це не тільки ризики, обумовлені слабкістю базової інформаційної інфраструктури, але й політичні, економічні, військові, соціальні, культурні і багато інших проблем, які виникають в результаті несанкціонованого використання інформаційних технологій. Тому при розгляді проблеми інформаційної безпеки цим двом чинникам слід приділяти однакову увагу.

Як підкреслюється у позиції держави, інформаційні технології повинні використовуватися відповідно до цілей Статуту ООН та основних принципів міжнародних відносин. Так, безперешкодний потік інформації слід гарантувати з урахуванням необхідності забезпечення національного суверенітету і безпеки, а також поваги існуючих між країнами історичних, культурних і політичних відмінностей. Водночас, кожна країна має право на використання свого власного кіберпростору відповідно до свого внутрішнього законодавства та потреб інформаційного розвитку. У свою чергу, міжнародне співтовариство має активізувати свою співпрацю в проведенні досліджень щодо використання інформаційних технологій з огляду на те, що актуальною залишається проблема асиметрії інформаційного розвитку країн, а отже не всі можуть скористатися перевагами вільного поширення інформаційних технологій [15].

Як неодноразово підкреслювалося у позиції КНР, найбільш ефективним міжнародним форумом для обговорення проблеми інформаційної безпеки є ООН. І хоча Група урядових експертів з інформаційної безпеки не змогла домогтися в 2005 році істотних результатів, проте експерти різних країн провели широкий обмін думками і запропонували різноманітні варіанти рішень з цілого комплексу питань, що стосуються інформаційної безпеки, заклавши тим самим міцний фундамент для подальших обговорень міжнародною спільнотою зазначених проблем та пошуку шляхів їх вирішення. У зв'язку з цим Китай підтримав ідею відновлення роботи Групи урядових експертів у 2009 році для проведення детального та всеосяжного дослідження загроз і проблем у сфері інформаційної безпеки, а також для розробки відповідних програм і політики для їх нейтралізації. Китай же, як й раніше, буде і надалі підтримувати міжнародні зусилля, спрямовані на вирішення проблеми інформаційної безпеки, і брати участь в міжнародних ініціативах [15].

У 2007 році Китай в черговий раз представив свою позицію щодо проблеми міжнародної інформаційної безпеки. Так, у документі зазначалося, що питання інформаційної безпеки є вкрай актуальними для держави, тому Китай розробив і поступово реалізує власну національну стратегію у сфері інформаційної безпеки. Наприклад, було ухвалено низку законів та розроблено стандарти в галузі регулювання інформаційної безпеки, вжито заходів із розширення контролю за випадками порушень інформаційної безпеки, вдосконалено механізми координації і управління у сфері інформаційної безпеки, запроваджено дослідження з питань технологій забезпечення інформаційної безпеки і створення системи реагування на загрози безпеці національних інформаційних мереж, що суттєво поліпшило систему безпеки мережевої інфраструктури держави і базових інформаційних систем. Китай також бере активну участь у міжнародному співробітництві в галузі інформаційної безпеки, зокрема, в рамках Шанхайської організації співробітництва. Так за участі китайської держави в рамках організації було розроблено та ухвалено Заяву з питань міжнародної інформаційної безпеки, що передбачала створення Групи експертів держав-членів з міжнародної інформаційної безпеки [16; 17].

2008 року Китай знову виступив із власним баченням проблеми міжнародної інформаційної безпеки, розширивши свою позицію з цього питання. Так, з одного боку, держава визнала об'єктивні переваги, що надає масове впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для соціально-економічного розвитку країн світу, а з другого, – висловила переконання, що подальший процес глобальної комп'ютеризації

обумовлює виникнення небезпеки неправомірного використання результатів цього процесу, що потенційно може завдати шкоди безпеці як окремих країн і регіонів, так й світу в цілому. Серед небезпек, що виникають внаслідок інформаційного розвитку, було визначено розробку і застосування інформаційної зброї, інформаційну злочинність, інформаційний тероризм, використання лідерських позицій у сфері інформатизації на шкоду інтересам і безпеці інших країн, а також поширення інформації, що руйнує політичні, економічні, соціальні системи і духовно-культурне середовище інших країн. Отже, як стверджує КНР, світова спільнота повинна зміцнити підходи до співпраці в цій галузі і вжити спільних заходів для вирішення окреслених проблем. У своїй позиції Китай також поінформував про позитивні зрушення у сфері формування національної системи інформаційної безпеки. Так, серед переваг було визначено удосконалення законодавчої бази, розробку положень і стандартів у сфері інформаційної безпеки, досягнення у сфері боротьби зі злочинним використанням інформаційних технологій та мереж, удосконалення механізмів інвестування у сектор інформаційної безпеки, створення системи оперативного реагування тощо [18].

Висновки. Як свідчить аналіз позиції провідних держав АТР щодо ухвалення резолюції ГА ООН «Досягнення науки і техніки та їх вплив на міжнародну безпеку», проблема інформаційної безпеки виступає суттєвим фактором їх поступального розвитку. Отже, вироблення міжнародних норм і принципів, які б відповідали сучасному стану системи міжнародного миру і безпеки, визначаються як життєво необхідні, оскільки дозволяють не тільки продовжувати використовувати науково-технологічне співробітництво для реалізації програм модернізації суспільства, збільшення темпів соціально-економічного розвитку, але й виробити правила поведінки держав задля ефективної протидії виникненню викликів та загроз у сфері інформаційної безпеки.

Водночас, позиції держав суттєво відрізняються, оскільки кожна з них містить унікальні характеристики національної інформаційної безпеки і відповідно – власне бачення пріоритетів міжнародного співробітництва в цій сфері. Так, якщо Японія переважно зорієнтована на збереження балансу між міжнародним технологічним трансфером та національними пріоритетами у сфері інформаційної безпеки, то Індія переважно зорієнтована на вирішення проблеми збереження існуючих механізмів науково-технологічного співробітництва як важливої передумови подальшого соціально-економічного розвитку. Китай же, як потенційний супротивник у сфері інформаційної безпеки для США та країн Заходу, виступає переважно на захист стратегічних ініціатив таких акторів, як Російська Федерація, намагаючись досягнути переваги у вирішенні питання розробки правил поведінки держав задля утворення ефективної системи міжнародної інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

1. Current developments in science and technology and their potential impact on international security and disarmament efforts. Report of the Secretary-General [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/73/177>.
2. Scientific and technological developments and their imract on international security. Report of the Secretary-General. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/45/568>.
3. Scientific and technological developments and their imract on international security. Resolution adopted by the General Assembly (A/45/60). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/en/A/RES/45/60>.
4. Report of the Disarmament Comission General Assembly Official Records: Forty-Sixth Session Supplement. No. 42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/46/42>.

5. Role of science and technology in the context of international security and disarmament Resolution adopted by the General Assembly (A/53/73). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/RES/53/73>.
6. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly (A/53/70). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/RES/53/70>.
7. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/68/156/Add.1). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/156/Add.1&Lang=E.
8. Japan's National Security Strategy (December 17, 2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cas.go.jp/jp/siryou/131217anzenhoshou/nss-e.pdf>.
9. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/71/172) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/71/172>
10. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (72/315) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/72/315>
11. Cybersecurity Strategy (September 4, 2015). Cabinet Decision. The Government of Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/cs-strategy-en.pdf>.
12. Current developments in science and technology and their potential impact on international security and disarmament efforts. Report of the Secretary-General (A/73/177). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/73/177>
13. Moody R. Which countries have the worst (and best) cybersecurity? / Rebecca Moody. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/cybersecurity-by-country/>
14. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/59/116). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/59/116>.
15. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/61/161). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/61/161>.
16. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/ 62/98). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/62/98>
17. SCO members sign statement on international information security (June 15, 2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gov.cn/misc/2006-06/15/content_311225.htm
18. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/63/139). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/A/63/139>.

References

1. Current developments in science and technology and their potential impact on international security and disarmament efforts. Report of the Secretary-General Available at: <<https://undocs.org/A/73/177>>
2. Scientific and technological developments and their impact on international security. Report of the Secretary-General. Available at: <<https://undocs.org/A/45/568>>.
3. Scientific and technological developments and their impact on international security. Resolution adopted by the General Assembly (A/45/60). [Available at: <<https://undocs.org/en/A/RES/45/60>>.

4. Report of the Disarmament Commission General Assembly Official Records: Forty-Sixth Session Supplement. No. 42. Available at: <<https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/46/42>>.
5. Role of science and technology in the context of international security and disarmament Resolution adopted by the General Assembly (A/53/73). Available at: <<https://undocs.org/A/RES/53/73>>.
6. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly (A/53/70). Available at: <<https://undocs.org/A/RES/53/70>>
7. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/68/156/Add.1). Available at: <https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/156/Add.1&Lang=E>
8. Japan's National Security Strategy (December 17, 2013). Available at: <<https://www.cas.go.jp/jp/siryoku/131217anzenhoshou/nss-e.pdf>>
9. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/71/172) Available at: <<https://undocs.org/A/71/172>>
10. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (72/315) Available at: <<https://undocs.org/A/72/315>>
11. Cybersecurity Strategy (September 4, 2015). Cabinet Decision. The Government of Japan Available at: <<https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/cs-strategy-en.pdf>>.
12. Current developments in science and technology and their potential impact on international security and disarmament efforts. Report of the Secretary-General (A/73/177). Available at: <<https://undocs.org/A/73/177>>
13. Moody R. Which countries have the worst (and best) cybersecurity? / Rebecca Moody. Available at: <<https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/cybersecurity-by-country/>>
14. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/59/116). Available at: <<https://undocs.org/A/59/116>>.
15. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/61/161). Available at: <<https://undocs.org/A/61/161>>.
16. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/ 62/98). Available at: <<https://undocs.org/A/62/98>>
17. SCO members sign statement on international information security (June 15, 2006) Available at: <http://www.gov.cn/misc/2006-06/15/content_311225.htm>
18. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Report of the Secretary-General (A/63/139). Available at: <<https://undocs.org/A/63/139>>.

УДК 338.481.31:327.83

ТУРИЗМ І МИР В ПОЛІТИЧНО РОЗКОЛОТИХ НАЦІЯХ: КЕЙС-СТАДІ

TOURISM AND PEACE IN POLITICALLY DIVIDED NATION: CASE STUDY

ТУРИЗМ И МИР В ПОЛИТИЧЕСКИ РАСКОЛОТЫХ НАЦИЯХ: КЕЙС-СТАДИ

Парфіненко А. Ю.

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. E-mail: parfinenko@karazin.ua

Parfinenko A. Y.

Ph.D (History), dozent, V. N. Karazin Kharkiv National University, Head of the Department of Travel Business and Regional Studies. E-mail: parfinenko@karazin.ua

Парфіненко А. Ю.

кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедры туристического бизнеса и страноведения Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. E-mail: parfinenko@karazin.ua

Анотація. *Статтю присвячено вивченню ролі та місця туризму у взаємодії та примиренні розколотих націй. В центрі уваги – окремі кейси Західної та Східної Німеччини, Північної та Південної Кореї, Китайсько-Тайванського конфлікту. Такий дослідницький підхід дозволяє врахувати міжнародно-політичні особливості конкретної конфліктної ситуації та з'ясувати загальні закономірності впливу туристичних контактів на процес примирення.*

Робота розкриває еволюцію режимів мобільності між конфліктуючими сторонами та їхній вплив на трансформацію двосторонніх відносин. Висвітлено політичні процеси, які передували розвитку туристичних контактів між двома Німеччинами, на Корейському півострові та у Тайванській протоці. Досліджено вплив туристичної взаємодії на утвердження миру та політичної стабільності у відповідних регіонах, інтеграцію розколотих націй в єдиний туристично-комунікативний та економічний простір.

Стверджується про значну конструктивну роль неформальних туристичних контактів у зниженні напруги, встановленні довіри та створенні середовища для наступних політичних відносин. Підкреслюється, що туризм не може бути альтернативою традиційної дипломатії, засобом запобігання прямого насилля або упередження конфліктів, втім відіграє значну роль в усуненні «структурного насилля» – основних культурних, соціальних, економічних відмінностей, які мають місце в умовах затяжних конфліктів та політичної ізоляції сторін. Зменшення конфліктності відбувається по мірі підвищення сталості й відкритості туризму між конфліктуючими сторонами.

В статті зазначається, що нинішній стан суперництва Вашингтона та Пекіна у Північно-Східній Азії ускладнюють процес примирення та возз'єднання розколотих націй, але не відкидають його. Існуючі можливості для розширення режимів мобільності між Північною та Південною Кореєю, Китаєм та Тайванем відкривають для цього значні перспективи. Робиться висновок, що транснаціональний характер сучасних міжнародних відносин дозволяє активно використовувати туризм як неоліберальну політику соціально-економічної та культурної інтеграції та зовнішньополітичного впливу.

Ключові слова: розколоті нації, об'єднання Німеччини, «корейське питання», «тайванська проблема», міжнародний туризм, туристична політика.

Abstract. *The article is devoted to the study of the role and place of tourism in the interaction and reconciliation of divided nations. The focus is on individual cases of Western and Eastern Germany, North and South Korea, the Taiwan-China conflict. Such a research approach enables to take into account international-political features of a particular conflict situation and to figure out general patterns of the influence of tourist contacts on the process of reconciliation.*

The work reveals the evolution of mobility regimes between the conflicting parties and their influence on the transformation of bilateral relations. The political processes that preceded the development of tourist contacts between the two Germanies, on the Korean peninsula and in the Taiwan Strait were highlighted. The influence of tourist interaction on the establishment of peace and political stability in the respective regions, the integration of divided nations into a single tourist-communicative and economic space have been explored.

It is argued that informal tourist contacts play a constructive role in reducing tension, establishing trust and creating the environment for future political relations. It is emphasized that tourism cannot be an alternative to traditional diplomacy, the means of preventing direct violence or conflicts, however, it plays a significant role in eliminating "structural violence" – main cultural, social and economic differences that take place in conditions of protracted conflicts and political isolation of the parties. Reducing conflict occurs as the sustainability and openness of tourism between conflicting parties increase.

The article states that the current state of rivalry between Washington and Beijing in Northeast Asia complicates the process of reconciliation and reunification of divided nations, but does not reject it. Existing opportunities for expanding mobility regimes between North and South Korea, China and Taiwan open up significant prospects for this. It has been concluded that the transnational character of modern international relations makes it possible to actively use tourism as a neoliberal policy of socio-economic as well as cultural integration and foreign policy impact.

Key words: *divided nations, unification of Germany, "Korean issue", "Taiwan problem", international tourism, tourism policy.*

Аннотация. *Статья посвящена изучению роли и места туризма во взаимодействии и примирении расколотых наций. В центре внимания – отдельные кейсы Западной и Восточной Германии, Северной и Южной Кореи, Китайско-Тайваньского конфликта. Такой исследовательский подход позволяет учесть международно-политические особенности конкретной конфликтной ситуации и выяснить общие закономерности влияния туристических контактов на процесс примирения.*

Работа раскрывает эволюцию режимов мобильности между конфликтующими сторонами и их влияние на трансформацию двусторонних отношений. Освещены политические процессы, которые предшествовали развитию туристических контактов между двумя Германиями, на Корейском полуострове и в Тайваньском проливе. Исследовано влияние туристического взаимодействия на утверждение мира и политической стабильности в соответствующих регионах, интеграцию расколотых наций в единое туристско-коммуникативное и экономическое пространство.

Утверждается о значительной конструктивной роли неформальных туристических контактов в снижении напряжения, установлении доверия и создании среды для последующих политических отношений. Подчеркивается, что туризм не может быть альтернативой традиционной дипломатии, средством предотвращения прямого насилия или предупреждения конфликтов, однако играет значительную роль в устранении «структурного насилия» – основных культурных, социальных,

экономических различий, которые имеют место в условиях затяжных конфликтов и политической изоляции сторон. Уменьшение конфликтности происходит по мере повышения устойчивости и открытости туризма между конфликтующими сторонами.

В статье отмечается, что нынешнее состояние соперничества Вашингтона и Пекина в Северо-Восточной Азии затрудняют процесс примирения и воссоединения расколотых наций, но не исключают его. Существующие возможности для расширения режимов мобильности между Северной и Южной Кореей, Китаем и Тайванем открывают для этого значительные перспективы. Делается вывод, что транснациональный характер современных международных отношений позволяет активно использовать туризм как неолиберальную политику социально-экономической и культурной интеграции и внешнеполитического влияния.

Ключевые слова: *расколотые нации, объединение Германии, «корейский вопрос», «тайваньская проблема», международный туризм, туристическая политика.*

Постановка проблеми. Дослідження миру, як і проблем війни та конфліктів, належать до числа фундаментальних проблем міжнародно-політичної науки. Історія ХХ ст., що супроводжувалася докорінними трансформаціями політичної карти світу, заклала для цього багате підґрунтя. Достатньо лише нагадати, що на момент створення ООН в організації нараховувалася 51 держава, а нині – 193. Їхнє виникнення стало можливим завдяки розділу вже існуючих держав та залежних територій. Серед найдраматичніших наслідків Другої світової та «холодної» війни стали «розколоті нації» – Південна та Північна Корея, Китайська Народна Республіка та Тайвань, Північний та Південний В'єтнам, Східна та Західна Німеччина. Усі вони мали спільну культуру, мову, особливості історичного розвитку, економічні та політичні структури, шукали шляхи до порозуміння та об'єднання, які ускладнювали різновекторні політико-економічні моделі розвитку та зовнішній вплив основних геополітичних сил.

Закінчення блокового протистояння та відкриття міждержавних кордонів прискорило глобалізаційні процеси, відкривши шлях транснаціональним корпораціям, банкам, неурядовим організаціям. Вплив нових гравців міжнародних відносин на трансформацію світової політики значно посилюється. У тому числі активізувалася участь приватного сектору в миробудівництві та наукове вивчення даних процесів [35, 59]. І хоча роль бізнесу як посередника миру нині отримала належне визнання, аналіз безпосередньої участі туристичного сектору в цьому процесі тільки постає серед відповідних дослідницьких пріоритетів. Зважаючи на це, дослідження ролі туризму та інших форм просторової мобільності у розвитку взаємодії, підтримці миру в постконфліктних ситуаціях та об'єднанні розколотих націй заслуговує на всебічну увагу. В контексті нинішніх українських реалій міжнародно-політичного життя зазначена тема набуває особливого значення. Триваючий міжнародний конфлікт в Україні, зумовлений окупацією Росією АР Крим та військовою агресією на Сході України, вимагає пошуку різних підходів до реінтеграції окупованих територій, у тому числі, у межах парадигми «soft power» (м'якої сили).

Мета статті. Метою пропонованого дослідження є подальше визначення ролі та місця туризму у взаємодії розколотих націй, включаючи проблему об'єднання Німеччини, проблему Корейського півострова, Китайсько-Тайванський конфлікт. В центрі уваги еволюція туристичних комунікацій між двома протилежними і, водночас, пов'язаними політичними системами, а також аналіз політичних процесів, які передували розвитку туризму та наслідки туристичної взаємодії та просторової мобільності для подальшої деескалації напруги, утвердження миру та політичної стабільності.

Розуміння конструктивної ролі туризму в підтримці діалогу між розколотими націями та країнами спирається на концепцію «багатоканальної дипломатії» (Л.

Даймонд та М. Доналд, Дж. Монтвіль). Остання акцентує увагу на неофіційних зв'язках та неструктурованій взаємодії, комунікаціях неурядових акторів. Відповідно, в умовах відсутності діалогу з основних політичних питань мандрівники ідентифікуються як дипломати для миру.

Використана в публікації дослідницька стратегія «case study» – спрямована на глибокий та комплексний аналіз окремих цілісних випадків (кейсів), дослідження яких дозволяє краще зрозуміти вплив туристичних контактів на процес взаємодії та примирення розколотих націй у кожній конкретній міжнародно-політичній ситуації і, водночас, виокремити спільні риси для подальшого узагальнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками погляд на туризм як провайдер миру, чинник політичної стабільності, міжкультурного діалогу привертає усе більше уваги дослідників. Відповідне розуміння туризму відображене у колективних монографіях за редакцією Р. Батлер та В. Сунтікул [24], П. Бурнс та М. Новеллі [23], К. Вольмутер та В. Вінтерштайнер [55], О. Моуфаккір та І. Келлі [41] та ін. Переважна більшість авторів стверджують про конструктивну роль туризму у сприянні миру між розділеними націями або країнами. Такого роду висновки спираються на приклади подолання політичних та ідеологічних бар'єрів шляхом туристичних комунікацій та реалізації туристичних проектів у різних регіонах світу. Не зважаючи на це, чимраз зростаюча динаміка міжнародного життя та просторової мобільності людства, диктують необхідність додаткового вивчення складних відносин між туризмом та конфліктами в політичній, соціально-економічній та культурній площині з урахуванням методологічних підходів міжнародно-політичної науки.

Туристичні контакти в інтеграційних процесах між Західною та Східною Німеччиною

Встановлення у 1945 р. демаркаційної лінії між західними та радянським окупаційними секторами ознаменувало початок багаторічного розколу німецької нації на комуністичну східнонімецьку державу та капіталістичну західнонімецьку. З будівництвом у 1961 р. Берлінського муру, який став візуальним втіленням «холодної війни», ізоляція між обома частинами Німеччини поглибилася. Між тим, сам Берлінський мур ще до його знищення набув декілька метафоричних значень, утвердився і як політичний символ блокового протистояння і як туристична принада для мешканців Заходу, які прагнули побачити життя за іншою стороною. З моменту демонтажу муру у 1989 р. й донині він залишається одним з найпривабливіших туристичних об'єктів Берліну – пам'яткою «холодної війни», падіння якої символізувало об'єднання Німеччини.

З проголошенням у 1949 р. ФРН та НДР розкол Німеччини набув інституційних ознак. Особливе протистояння колишніх союзників у Другій світовій війні відбувалося навколо статусу Берліну, який був поділений на чотири окупаційні сектори. Східний Берлін, контрольований радянськими військами, було проголошено столицею Східної Німеччини. Статус Західного Берліну, на території якого знаходилася окупаційна влада США, Великої Британії і Франції та який залишався анклавом на території Східної Німеччини, на десятки років став «каменем спотикання» у блоковому протистоянні в Європі. Тому столицею ФРН став Бонн. Попервах кордон, який існував до будівництва муру між Східним та Західним Берліном, передбачав відносно легкий перехід на Захід. Щодня його перетинало близько 300-500 тис. осіб [19, с. 115]. Загострення геополітичного протистояння між НАТО та ОВД політизувало проблему Західного Берліну. У таких умовах влада НДР вдається у 1960 р. до рішучих обмежувальних заходів на відвідання Східного Берліну громадянами Федеративної Республіки. Відповідне рішення було зумовлене також скрутним соціально-економічним становищем в НДР, мешканці якого змушені були втікати на Захід у пошуках кращої долі [19, с. 117]. Зовнішньополітична напруга та масова міграція східних німців

спонукали до ухвалення рішення про закриття у 1961 р. кордону та будівництво муру. Відвідання Західного Берліну громадянами НДР потребувало спеціального дозволу, вільний перетин кордону мали тільки пенсіонери. Поїздки до Західної Німеччини були також ускладнені.

Різні суспільно-політичні системи по обидві сторони німецького кордону утворили й відмінні режими мобільності. Так, в'їзд іноземців на територію соціалістичної Німеччини був «абсолютним виключенням» [14, с. 140]. 80% поїздок громадян НДР припадало на внутрішній туризм. Виїзний туризм був можливий лише у країни «соціалістичного табору» – Угорщину, Чехословаччину, СРСР. В країні було створено систему соціального колективного туризму, засновану на державній підтримці та централізованій організації вільного часу. Діаметрально протилежний режим мобільності утворився у Західній Німеччині, де розвиток туризму відбувався на ринкових засадах та у зв'язку з високими темпами соціально-економічного розвитку набув масового характеру [6, с. 59-63].

Наприкінці 1960-х рр. відносини між Бонном та Східним Берліном почали покращуватися. «Східна політика» Віллі Брандта, який у 1969 р. обійняв посаду канцлера ФРН, передбачала нормалізацію стосунків з державами східного блоку. Стосовно Східної Німеччини у середовищі соціал-демократів утвердилася думка, що «ізоляція або стримування не призведе до краху режиму, а спричинить страждання людей та поглибить прірву розколу» [21]. Даний підхід оформився у політичну концепцію «зміни через зближення» («Wandel durch Annäherung»), що передбачала спонукання НДР до максимального рівня контактів між двома країнами та покращення життя східних німців. Про важливість двосторонньої мобільності свідчить те, що вже у перших угодах між сторонами було врегульовано питання транзиту між Західним Берліном та ФРН та перебування на території НДР мешканців Західного Берліну [48]. У 1972 р. між обома частинами Німеччини було укладено Договір про принципи відносин між ФРН та НДР, у якому визнавалася непорушність кордонів в Європі та суверенітет кожної з держав [51]. Це дозволило обом країнам одночасно набути членства в ООН у 1973 р.

Транспортна угода між обома німецькими державами 1972 р. безпосередньо спростила туристичні поїздки громадян. В очікуванні лібералізації туристичних контактів, західнонімецька газета «Die Zeit» повідомляла про появу нових можливостей для відвідання Східної Німеччини: 1. Індивідуальні одноденні подорожі до НДР, у тому числі на автомобілі; 2. Багатоденні самостійні подорожі з попереднім бронюванням готельних номерів через туристичне бюро; 3. Групові подорожі з західноберлінськими туристичними компаніями [49]. Відповідні угоди з іншими країнами значно підвищили роль НДР як країни-транзитера, що позитивно вплинуло та зростання іноземного туризму [2].

Покращення відносин між Бонном та Східним Берліном та розширення режиму мобільності між їхніми громадянами мало й важливі економічні наслідки. Східна Німеччина отримала валютні кредити від ФРН, значно зросли двосторонні обсяги торгівлі, НДР отримувала значні валютні надходження від іноземних туристів, особливо від продажу готельних номерів [50, р. 25]. Водночас, переваги міжнародного визнання містили для диктаторського режиму Соціалістичної єдиної партії Німеччини й пені загрози. Послаблення обмежень на поїздки західних німців, розширення контактів з Західною Німеччиною, лібералізація виїзду громадян НДР до інших соціалістичних країн Європи сприяли поширенню протестних настроїв у Східній Німеччині. Прагнучи виправити підривні наслідки такої взаємодії, уряд соціалістичної Німеччини неодноразово збільшував візові збори, намагаючись зменшити приток західнонімецьких відвідувачів.

Збільшення просторової мобільності населення розмивало легітимність комуністичного уряду Е. Гонеккера (1976-1989 рр.). Знайомство з більш розвиненою

ринковою економікою, споживацькою культурою, образом життя Західної Німеччини викликало особливе невдоволення молоді. Дана соціальна група особливо гостро відчувала свободу думок та поглядів, що рішуче контрастувало з існуючими обмеженнями комуністичного суспільства. Очевидно, що на тлі збільшення двосторонніх контактів та ознайомлення з мандрівничим досвідом інших, сама думка про ненависний Берлінський мур, який обмежував свободу пересування, викликала відразу. До 1986 р. близько 250 тис. східних німців відвідувало Західну Німеччину щороку [45].

Розвиток «східної політики» за часів канцлера Г. Коля вів до інтеграції соціалістичної Німеччини у економічний простір ФРН. Так, до середини 1980-х рр. 27% зовнішньоторговельного обороту НДР припадало на Федеративну Республіку та Західний Берлін, тоді як частка Бонну у торгівлі з НДР становила 1,5% [13, с. 150]. Протягом 1983-1984 рр. адміністрація Г. Коля схвалила великий кредит для Східної Німеччини у розмірі близько 2 млрд. німецьких марок в обмін на послаблення обмежень для поїздок громадян та покращення прав людини [56]. Даний компроміс відкрив для східних німців широкі можливості для відвідання Західної Німеччини, що покращило їхнє життя та наблизило об'єднання.

Уряд Г. Коля сприяв встановленню партнерських зв'язків між містами та районами по обидві сторони німецького кордону, добився збільшення можливостей для легальної міграції у ФРН, росту поїздок східних німців до Західної Німеччини, розвитку молодіжного туризму. У своїй промові у вересні 1987 р. Г. Коль, який відводив важливу роль контактам між людьми у об'єднанні Німеччини, наводить дані про відвідання у 1986 р. ФРН 1 млн. західнонімецьких пенсіонерів та 550 тис. громадян передпенсійного віку. У 1987 р. кількість відвідувань зросла до 5 млн., причому 1 млн. склала молодь. На думку канцлера, це означало, що мільйони німців з НДР зможуть сформулювати свої бачення на основі особистого досвіду, зможуть побачити та відчути, що належать до єдиної нації [38, с. 30-31].

Подальше об'єднання Німеччини засвідчило, що політика уряду ФРН, спрямована на зближення із східнонімецькою державою, започаткована у 1960-х рр. під гаслом «зміни через зближення», розширила режим мобільності між німецькими державами, надала туристичним контактам незворотного імпульсу, вплинула на життя та образ мислення східних німців. Підвищення мобільності громадян сприяло інтеграції обох частин розколотої німецької нації.

Туризм і перспективи миру на Корейському півострові

У сучасному світі навряд чи знайдеться більш поляризований у політичному, економічному, соціальному сенсі регіон, ніж Корейський півострів, де демілітаризована зона уздовж 38 паралелі протягом багатьох десятиліть розділяє колись єдину корейську націю. Як і колись Берлінський мур, демілітаризована зона є одним з найукріпленіших кордонів у світі, а також популярною туристичною принадою, що привертає відвідувачів як з боку Сеулу, так і з боку Пхеньяну.

Звільнивши півострів у 1945 р. від японських окупантів, СРСР та США поділили його уздовж 38 паралелі, по обидві боки якої утворилися ідеологічно протилежні режими. Протириччя між колишніми союзниками не дозволило об'єднати дві частини півострова в єдину державу. Тому у 1948 р. на Півдні було проголошено Республіку Корею, а на Півночі – Корейську Народну-Демократичну Республіку (КНДР). Кровопротитна війна (1950-1953 рр.) між ними, у якій на боці Пхеньяну виступали Китай та СРСР, а на боці Сеулу – США та миротворчі сили ООН, забрала життя сотні тисяч людей, закріпила розкол та ізоляцію кожної з частин.

Конфронтація часів «холодної війни» перетворила політичні режими на Півдні та Півночі на елемент глобального геополітичного протистояння, що безпосередньо впливає і на нинішній стан двосторонньої взаємодії. Як наслідок, обидві Кореї живуть не тільки у докорінно різних політичних системах, а й у різних соціально-економічних

та культурних умовах, розглядаючи один одного як окупантів своєї споконвічної території. Так, якщо КНДР перетворилася на ізольовану від світу державу зі спадково-сімейною диктатурою родини Кімів, яка спирається на партійно-військову номенклатуру, репресивний апарат та ядерну зброю, то Південна Корея пішла шляхом ринкових та демократичних перетворень. Це дозволило перетворитися на одну з провідних економік світу з високотехнологічним виробництвом.

Значне покращення відносин між непримиримими ворогами стало можливим наприкінці 1980-х рр. у межах «Північної політики» президента Південної Кореї Ро Де У, яка увінчалася підписанням між Сеулом та Пхеньяном у 1991 р. «Угоди про примирення» та одночасним вступом в ООН [7]. Ініціатором наступної спроби переформатування відносин з Пхеньяном виступив новий глава Південної Кореї – Кім Де Чжун у межах так званої політики «сонячного світла», яка пропагувала розширення економічних зв'язків на основі «відокремлення політики від економіки» [4]. Серед найвідчутніших результатів політики «сонячного світла» стали індустріальний парк в Кесоні та будівництво на території КНДР туристичного комплексу «Кимгансан» для круїзних подорожей громадян Південної Кореї.

Живописний гірський комплекс Кимгансан («Алмазні гори») завжди був одним із символів Кореї, тому став найкращим місцем для південнокорейського туризму. Інвестиційний пакет компанії «Hyundai» з модернізації туристичної інфраструктури комплексу обсягом в 400 млн. дол. США включав: аеропорт, готелі, поля для гольфу та ін. рекреаційні споруди. Всього з 1998 по 2008 рр. провінцію відвідало 1,9 млн. південнокорейських туристів [57]. Туристичні поїздки в гори Кимгансан приносили Пхеньяну близько 500 млн. дол. США щороку [10, с. 88]. У 2008 р. вбивство північнокорейським солдатом туриста з Півдня зупинило туристичний проект, збільшивши напругу між обома Кореями.

Взаємодія сторін у межах проекту «Кимгансан», на території якого відбувалися зустрічі роз'єднаних корейських родин, заходи неурядових організацій, громадських та церковних об'єднань, мала важливе соціально-гуманітарне значення. У публікації багатьох дослідників вказується на те, що туристичні контакти в «Алмазних горах» дозволили зменшити відчуття недовіри північних корейців до південних і сприяли просуванню миру на Корейському півострові [10, 18, 30, 57]. Щоправда, «Кимгансан» повністю контролювався комуністичним урядом Півночі, який для обмеження контактів громадян КНДР з мандрівниками з Півдня встановив суворі вимоги до їх перебування. Відвідувачі ніколи не зустрічали простих північнокорейців [30]. Фактично, то був анклавний туризм.

Варто зазначити, що перші позитивні сприйняття проекту як чинника зниження напруги у міжкорейських відносинах згодом змінилися критикою. Північну Корею небезпідставно звинувачували у витрачанні грошових надходжень від туризму на військові потреби [30]. Після ядерних випробувань 2009 р. та потоплення КНДР південнокорейського корвета «Чхонан» у березні 2010 р., президент Південної Кореї – Лі Мьон Бак повідомив про повне припинення торгівлі, інвестицій та інших форм економічного співробітництва з КНДР. Південнокорейські санкції стали згубними для економіки Півночі.

З приходом у 2011 р. до влади у КНДР молодого лідера Кім Чен Ина, в країні прискорилися ринкові перетворення. Новий глава держави зробив ставку на поєднання ринкових реформ в економіці зі збереженням вкрай жорсткого авторитарного режиму в політиці. Серед ключових векторів його політико-економічного курсу став іноземний туризм.

Міжнародні санкції та перейшовший під цілковитий контроль північнокорейців комплекс «Кимгансан» підштовхували Пхеньян на розширення в'їзного режиму в країні та залучення нових туристичних, а, отже, й валютних потоків. Починаючи з 2011 р. КНДР приділяла особливу увагу лібералізації візових формальностей для прийому

китайських туристів [5]. Було збільшено кількість міжнародних рейсів, покращено інфраструктуру, збудовано нові готелі, відкриті ресторани заклади [8, 43]. Ці та інші заходи позитивно вплинули на обсяг в'їзного туристичного потоку. Так, якщо у 2000 р. країну відвідало 130 тис. туристів (включаючи громадян Південної Кореї), то у 2012 р. в КНДР побувало 230 тис. відвідувачів тільки з Китаю і ще близько 5-6 тис. – громадян західних країн [57].

Посилення санаційного тиску на КНДР, яке послідувало за проведенням ядерних випробувань у 2013 та 2016 рр., змушували режим продовжувати «відчиняти двері» для міжнародних туристів. Грандіозний інфраструктурний проект – «Вонсан-Кумганська» міжнародна туристична зона – став об'єктом найпильнішої уваги глави північнокорейської держави [34, 37]. Вона об'єднала курортне місто Вонсан з відомим туристичним центром «Кимгансан», новим гірськолижним курортом «Масікріонг», міжнародним аеропортом «Калма» та ін. об'єктами, перетворивши регіон на всесезонну туристичну дестинацію. У 2015 р. у Вонсані було розпочато масштабний будівельний проект, що передбачає зведення понад 100 споруд – готелів, готельних кондомініумів, басейнів, кінотеатрів та ін. курортних об'єктів [53]. Нині туристичний комплекс перебуває на стадії завершення, введення його в експлуатацію заплановано на 2020 р. [34].

Очевидно, що такого роду інвестиційна активність мала б спиратися на покращення зовнішньополітичних відносин, за яким би настало збільшення обсягів туристичних потоків. Однак, випробування у 2017 р. міжконтинентальних балістичних ракет та термоядерного заряду, вкрай загостило американо-північнокорейські відносини, спричинило заочну перепалку між Д. Трампом та Кім Чен Ином із взаємними погрозами «тотального знищення» та особистими образами [54]. Послідувачі жорсткі санкції з боку Ради Безпеки ООН та США мали для КНДР вкрай обтяжуючий характер, оскільки їх не тільки підтримав, а й почав впроваджувати у життя Китай, на який припадало 85-90% усього північнокорейського торгового обороту [9].

Міжнародні санкції, військово-політичний тиск з боку США, посилений економічним ембарго Китаю, а також публічно декларований новим президентом Південної Кореї Мун Чже Ином курс на нормалізацію відносин, спонукали північнокорейський режим до налагодження стосунків з Південною Кореєю. Після участі спортивних команд обох держав у офіційному відкритті Олімпіади в Пхьончхані під єдиним корейським прапором [40], відносини між Північчю та Півднем почали стрімко покращуватися. За цим послідувала низка дипломатичних контактів між Сеулом та Пхеньяном та три особисті зустрічі голів корейських держав протягом 2018 р., під час яких було погоджено зниження військової напруги, задекларовано прагнення до повної денуклеаризації корейського півострова, досягнуто згоди у необхідності нормалізації відносин, відновленні гуманітарного та економічного співробітництва [16]. У квітні 2018 р., напередодні зустрічі Кім Чен Ина з Д. Трампом у Сінгапурі (червень 2018 р.), яка стала можливою за активного посередництва Мун Чже Ина, КНДР заявила про відмовлення від подальших ядерних випробувань та закриття головного випробувального полігону [44]. І хоча наступний саміт між США та КНДР в Ханой (лютий 2019 р.) за участю голів держав не наблизив денуклеаризації Пхеньяна, вибір Ханюю як місця проведення зустрічі символічно підкреслив можливості модернізації КНДР за в'єтнамським сценарієм – збереження комуністичного ладу та бурхливий розвиток ринкової економіки.

Результатом деескалації північнокорейської кризи 2017-2018 рр. стало відновлення діалогу та зближення політичних позицій Півночі та Півдня з основних питань подальшої взаємодії. Не зважаючи на те, що економічне партнерство поки що обмежено накладеними санкціями, сторони відновлюють гуманітарне співробітництво, шукають можливості для спільних інфраструктурних проектів, планують відновити та

розширити туристичні подорожі з Півдня на Північ [52]. Зокрема, у 2018 р. поновлено поїздки для возз'єднання родин в Кимгансані, відбулося стикування залізничних колій на кордоні, демонтовано частину спостережувальних вишок, відведено озброєння від демаркаційної лінії та ін. [42]. Сторони вивчають можливості для відновлення регулярного транспортного та авіаційного сполучення, модернізації транспортних шляхів, планують брати участь в конкурсі на спільне проведення літніх Олімпійських ігор 2032 р. [58].

Поряд з підготовкою умов для приходу південнокорейських інвесторів та відновлення технопарку Кесон, КНДР продовжує стрімко змінювати свій образ «Королівства-відлюдника», лібералізуючи режим мобільності для в'їзду в країну. Активно розвивається готельно-ресторанний бізнес, інфраструктура гірськолижних та пляжних курортів. Плани Кіма передбачають збільшення обсягу туристичних прибуттів до 2020 р. до 2 млн. осіб. Порівняно сталий економічний розвиток в умовах санкцій, у тому числі значні інфраструктурні проекти в туризмі, є можливими завдяки активній торгівлі з Китаєм та Росією [39, 47], які на тлі протистояння зі США зацікавлені у підтримці Північної Кореї. Відповідно, це ставить під сумнів здатність санкцій змусити КНДР провести реальну денуклеаризацію.

У нинішній умовах ставка Пхеньяна на лібералізацію режиму мобільності та обмежені туристичні візити стала своєрідною відповіддю на запроваджені санкції. Вона продиктована потребою у валютних надходженнях та не виходить за межі існуючої політичної практики. В таких умовах суттєве збільшення обсягів туристичних потоків, якого прагне Кім Чен Ин, може стати чинником подальшої легітимації комуністичного режиму та утвердження компетентності північнокорейських еліт. Існує також цілком вірогідна загроза стабільності політичного ладу, яку можуть спричинити реальні туристичні контакти.

Подальший конструктивний вплив туризму на процес національного об'єднання корейської нації пов'язаний з розстановкою геополітичних сил в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, трансформацією глобальних та регіональних систем міжнародної безпеки. Водночас, розвиток та поглиблення туристичних взаємозв'язків може стати важливою низькополітичною активністю, що вплине на процес примирення та об'єд

Туристичні контакти в Тайванській протоці: практика примирення чи зовнішньополітичного впливу?

Китай та Тайвань належать до розколотих націй, кожна з яких сформувала різні суспільно-політичні та економічні моделі розвитку. Вже протягом семидесяти років офіційний Пекін не визнає уряду Тайваню, а офіційний Тайбей не визнає себе провінцією Китайської народної республіки (КНР). Розкол колись єдиної нації, зі спільною історією, культурою, мовою, був зумовлений наслідками тривалої громадянської війни між партією Гоміндан та китайськими комуністами. Внаслідок перемоги Компартії у 1949 р., армія Гоміндану та її прихильники змушені були перебратися на о. Тайвань, що розташований у 180 км. від південно-східного узбережжя материкового Китаю. У такий спосіб Китай було розділено на дві незалежні частини, кожна з яких вважала себе законним представником усієї країни. Пошук шляхів вирішення «тайванського питання» з 1949 р. зазнав докорінної еволюції: від військових методів, ультиматумів та погроз – до політичних, дипломатичних та неоліберальних за своїм змістом економічних підходів, які яскраво проявилися в китайсько-тайванських відносинах протягом останнього десятиліття.

Для КНР вирішення «Тайванського питання» має важливе внутрішньополітичне та зовнішньополітичне значення. Розколотість країни негативно впливає на міжнародний імідж китайської влади, а визнання незалежності Тайваню може стати детонатором для активізації сепаратистських рухів етнічних груп, що компактно мешкають в Китаї. Об'єднання країни дозволить поставити остаточну крапку в

громадянській війні та уникнути втручання США, які від початку конфлікту взяли на себе роль арбітра у даному питанні. Тайвань має й важливе геополітичне значення в американській політиці стримування Китаю як стратегічного конкурента США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

З часу встановлення на Тайвані влади Гоміндану, у відносинах двох сторін та режимах просторовій мобільності між ними можна виокремити декілька етапів. Перший етап (1949-1978 рр.) характеризувався взаємною нетерпимістю та спалахами військових конфліктів. Покращення стосунків спостерігається після смерті Чан Кайші в 1975 р. та з початком проголошення Китаєм у 1978 р. «політики реформ та відкритості» для зовнішнього світу. До того часу подорожі між материком та Тайванем залишалися сильно обмеженими [33, р. 998].

Другий етап (1979-1995 рр.) супроводжувався спробами мирного врегулювання конфлікту та відновленням двосторонніх подорожей. З початку 1980-х рр. Тайбей та Пекін зосереджуються на економічному співробітництві, що сприяло частковому зближенню сторін. Політична трансформація на Тайвані від авторитарного режиму до демократії також сприяла економічному розвитку. В стосунках з Тайванем КНР дотримується принципу «одна країна – дві системи», запропонованого Ден Сяопіном. Він передбачає невід'ємність Тайваню від КНР та право на високу ступінь самоврядування як окремих адміністративний округ. У 1987 р. Тайвань частково зняв заборону на поїдки в КНР та дозволив китайським туристам відвідувати родичів на протилежному березі [25, р. 28], що позитивно позначилося на двосторонніх контактах.

З початком 1990-х рр. сторони підтримували відносини через неурядові організації. Між тим прямого авіаційного сполучення, без зупинки або пересадки в Гонконзі або Макао, так і не було встановлено. Уряд Тайваню не дозволяв екскурсійних турів на острів, що унеможливило вільні подорожі з материкового Китаю. Туристичні компанії КНР так і не отримали можливості вільно продавати свої послуги на протилежному березі Тайванської протоки [25, р. 28]. Не зважаючи на такі істотні обмеження, до 1992 р. відвідань Китаю тайванцями зросло до 1,3 млн. осіб (рис. 1).

Рисунок 1

Динаміка туристичних прибуттів між Китаєм та Тайванем, 1988-2018 рр.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [25]

Третій етап (1995-2008 рр.). З середини 1990-х рр. офіційні контакти та переговори між сторонами були припинені. У 1995 р. Китай, невдоволений курсом тайванського лідера Лі Денхуея на суверенний статус острова, його візитом до США, перервав відносини з Тайванем. Водночас, ескалація політичного конфлікту між Китаєм та Тайванем у 1995-1996 рр., як і невдоволення політикою наступного глави Тайваню – Чень Шуйбяня (2000-2008 рр.), практично не відобразилися на сталому рості туристичних обмінів між сторонами (рис. 1). Торгівельні відносини продовжували стрімко розвиватися [11, с. 306]. Міцними залишалися й культурні зв'язки. Найбільшою об'єднуючою темою стали культурні та паломницькі подорожі, особливо на основі спільного традиційного народного культу золоті Богині-матері [33, р. 1001-1002]. І все ж туризм між обома берегами протоки не отримав повноцінного розвитку на бізнесових засадах, здійснювався тільки через треті сторони (Гонконг, Макао та ін.).

Наступний, четвертий етап китайсько-тайванських відносин, припадає на 2008-2015 рр. Він супроводжувався торговельного-економічною та туристичною експансією Китаю. Потепління у відносинах між Пекіном та Тайбеєм стало можливим значною мірою завдяки обранню у 2008 р. нового очільника Тайваню від партії Гоміндан – Ма Інцзю, який з самого початку він зробив ставку на розвиток торгівлі та туризму. Так, вже у 2008 р. було відновлено пряме транспортне сполучення у Тайванській протоці, досягнуто домовленостей щодо відвідання Тайваню туристичними групами. У 2011 р. влада домовилася про здійснення туристичних подорожей в певні райони Тайваню індивідуальними туристами [3]. Вже до 2015 р. кількість щорічних авіарейсів між КНР та Тайванем сягнула 900 вильотів [1]. До 2015 р. кількість туристичних прибуттів на Тайвань з материкового Китаю сягнула позначки у 3,4 млн. осіб [17], що представлялося як свідчення успішної політики. За сім років активної взаємодії сторони підписали 23 угоди, збільшили товарообіг до 170 млрд. дол. США, суттєво збільшили спільний обсяг туристичних потоків (понад 8 млн.) та обмін студентами (понад 40 тис.) [12].

І все ж політика Ма Інцзю стосовно Китаю обернулася рішучою критикою в суспільстві. Починаючи з 2012 р. на Тайвані зростали протестні настрої серед молоді, які увінчався «рухом соняшників» («Sunflower Student Movement») у березні 2014 р., коли сотні студентів на знак протесту проти угоди про вільну торгівлю послугами з материковим Китаєм утримували будівлю законодавчого зібрання в Тайбеї [22]. Безумовно, реальною проблемою, яка спричинила «рух соняшників», було збереження суверенітету Тайваню. «Рух соняшників» підірвав авторитет уряду Гоміндану і привів до перемоги Демократичної прогресивної партії на місцевих та президентських виборах, що загальмувало зближення з Китаєм.

Водночас, свобода туристичних поїздок для китайських туристів на Тайвань (нехай навіть кількісно та просторово обмежених) стала революційним перетворенням не тільки в туристичній індустрії на острові, а й символом мирної трансформації стосунків між двома берегами Тайванської протоки. Варто припустити, що докорінна лібералізація режиму мобільності, як це яскраво видно на рис. 1., стала одним з чинників народних протестів проти відповідної політики. Десятки років атмосфери ворожості та недовіри, що старанно культивувалася сторонами протягом багатьох десятиліть, виступили суттєвою перепоною для культурної перцепції колись єдиного народу, стали підґрунтям для того, щоби побачити в китайських громадянах «замаскованих під туристів» шпигунів [36, 31, 27].

П'ятий етап у відносинах між Пекіном та Тайбеєм можна виокремити з обранням у 2016 р на посаду глави Тайваню Цай Інвень. Нова адміністрація, сформована Демократичною прогресивною партією, яка традиційно виступає за незалежність острова, переглянула двосторонні відносини з Китаєм. Індивідуальні подорожі до Тайваню було заборонено, поїздки на острів з 2016 р. стали можливі тільки у складі заздалегідь затверджених туристичних груп. Не зважаючи на політичні протиріччя,

Китай продовжує посилювати економічні зв'язки з Тайванем. Обсяг спільного товарообігу склав у 2017 р. 181,76 млрд. дол. США, Китай залишається найбільшим торгівельним партнером острова, куди спрямовується понад 30% експорту Тайваню [1]. Однак, нинішня політика Пекіну супроводжується не тільки економічною інтеграцією, а й посиленням дипломатичної ізоляції острова, спробами використати туристичні потоки для політичного тиску. Зокрема, Пекін здійснив низку заходів, спрямованих на скорочення туристичного потоку з континенту, що вже викликало невдоволення представників туристичного сектору Тайваню. Якщо у 2015 р., коли при владі перебував уряд Гоміндану, Тайвань відвідало 4,2 млн. туристів з Китаю, то вже у 2017 р. їхня кількість скоротилася до 2,73 млн. (рис. 1) [46].

Безумовно, китайський туризм далеко не єдиний чинник електоральної боротьби на острові та трансформації китайсько-тайванських стосунків. Нинішній стан загострення геополітичного суперництва між США та КНР схиляє Вашингтон до надання військової та політичної підтримки Тайваню, що викликає роздратування Китаю. Це позначається на ескалації китайсько-тайванських відносин. Заяви, які були зроблені на початку 2019 р. лідерами з обох берегів Тайванської протоки свідчать про те, що для Тайбея будь-яке покращення стосунків з Китаєм буде означати втрату суверенітету, тоді як Пекін наголошує на необхідності об'єднання на основі принципу «одна країна, дві системи», попереджує про недопущення незалежності Тайваню, що може стати «справжньою катастрофою» [15].

Між тим, відносини Тайваню з Китаєм, у тому числі навколо режимів мобільності, продовжують експлуатуватися у передвибірчій боротьби на острові [20]. Китайська влада створює відповідне підґрунтя для популярності таких прагнень на протилежному березі Тайванської протоки. Це відбувається шляхом стимулювання програм підтримки тайванських працівників, зокрема, через надання рівного статусу з громадянами Китаю, що де-факто формує «двопаспортну діаспору» – з корінням у материковому Китаї та сталими стосунками з островом [20]. Очевидно, що такого роду просторова мобільність дозволить сформуванню мережу транснаціональних зв'язків, перетворивши трудових трансмігрантів на самостійних акторів у подальшій китайсько-тайванській інтеграції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення ролі та місця туризму у взаємодії розколотих націй на прикладі Західної та Східної Німеччини, Північної та Південної Кореї, Китайсько-Тайванського конфлікту дає підстави стверджувати про значну конструктивну роль неформальних туристичних контактів у зниженні напруги, встановленні довіри та створенні середовища для наступних політичних відносин. Втім, туризм не є та не може бути альтернативою традиційної дипломатії, засобом запобігання прямого насилля або упередження конфліктів, оскільки сам залежить від миру.

Водночас, розглянуті кейси відображають значний потенціал туристичної взаємодії в усуненні «структурного насилля» (Й. Галтунг) – основних культурних, соціальних, економічних відмінностей, які мають місце в умовах затяжних конфліктів та політичної ізоляції сторін. Зменшення конфліктності відбувається по мірі підвищення сталості й відкритості туризму між конфліктуючими сторонами. Цей процес супроводжується лібералізацією режиму мобільності й започатковується з простого бажання відвідувати друзів та родичів. Це відбувалося між Західною та Східною Німеччиною на початку 1970-х рр., між Китаєм та Тайванем на початку 1980-х рр. та між Північною та Південною Кореєю наприкінці 1990-х рр. На зрілих етапах туристичних комунікацій, коли більшість обмежень на поїздки між країнами скасовується, взаємне співробітництво та інтеграція зростають.

Попри спільну природу впливу туристичних зв'язків на характер двосторонньої співпраці, розглянуті кейси мають суттєві відмінності, зумовлені внутрішньополітичними особливостями та регіональною геополітичною динамікою. Не

зважаючи на те, що усі три конфлікти супроводжувалися протистоянням протилежних політико-економічних моделей розвитку, німецькі відносини не були обтяжені спільним військовим конфліктом, як це було в Китаї та Кореї. Східні німці мали доступ до зовнішніх каналів інформації і не зазнали такої жорсткої ізоляції як північнокорейці. Зрештою, характер туристичних контактів між обома частинами Німеччини, Китаєм і Тайванем не був настільки обмежений та регламентований як це відбувається в Кореї, де політика уряду спрямована на створення туристичних анклавів.

Значні розбіжності є у політичних та економічних умовах туристичної взаємодії розглянутих конфліктів. Якщо у Німеччині та Кореї конфліктуючі сторони мали або мають політичну суб'єктність, то у китайсько-тайванському конфлікті Тайвань втратив такий статус з 1971 р. і розглядається Китаєм як відколота провінція з якою донині відсутні повноцінні дипломатичні відносини. Між тим, це не заважає щільним торговельно-економічним зв'язкам та туристичним контактам між ними, які не припинаються попри перманентні загострення політичних стосунків, що відкриває перспективи для подальшої інтеграції. Відповідні процеси супроводжували й розвиток міжнімецьких відносин, де «східна політика» В. Брандта диктувала необхідність подальшого зближення навіть на тлі посилення міжнародної напруги на початку 1980-х рр. Саме західнонімецька концепція «змін через зближення» покладена в основу політики «сонячного світла», здійснюваної Південною Кореєю у розвиток діалогу з Пхеньяном наприкінці 1990-х рр. Однак, діалог між Бонном та Берліном породив не тільки розширення режиму мобільності, а й багатовимірне співробітництво у економічній, соціальній, культурній, гуманітарній та політичній областях, чого не відбулося у повній мірі між двома Кореями та між Китаєм та Тайванем. Можливо, саме цим пояснюється підозріле сприйняття різкого збільшення масових туристичних візитів материкових китайців на Тайвань та послідуєча політизація туризму як такого.

Нинішній стан суперництва та протистояння Вашингтона та Пекіна у Північно-Східній Азії, як і проблеми регіональної безпеки, безумовно ускладнюють процес примирення та возз'єднання розколотих націй, але не уможливлюють його. Досвід Німеччини свідчить про те що, ані належність Бону та Берліну до протидіючих військових блоків, ані втручання держав-переможців не змогли завадити об'єднанним прагненням німецького народу, активізованих лібералізацією режимів мобільності. Дослідження також продемонструвало, що транснаціональний характер сучасних міжнародних відносин дозволяє активно використовувати туризм як неоліберальну політику соціально-економічної та культурної інтеграції та зовнішньополітичного впливу.

Список використаних джерел

1. Бутирська Н. Острів Тайвань: між залежністю і незалежністю / Бутирська Н. // Дзеркало тижня. – 2018. - №28 (20 липня).
2. Внешняя политика и международные отношения Германской Демократической Республики. – М.: Прогресс, 1974. – 292 с.
3. Гражданам Китая разрешат ездить на Тайвань поодиночке – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pravo.ru/interpravo/news/view/53107/>.
4. Ким Г. Н. Начало политики «Солнечного тепла» / Ким Г. Н. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://koryo-saram.ru/nachalo-politiki-solnechnogo-tepla/>.
5. Кораблев В. Северная Корея делает савку на международный туризм / Кораблев В. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.tourprom.ru/news/22237/>.
6. Крючков А. А. Германия / Крючков А. А. // География туризма. Центральная Европа: учебник / под науч. ред. Ю. Л. Кужеля. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – С. 15-164.
7. Курбанов С. О. История Кореи: с древности до начала XXI в. / Курбанов С. О. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – 680 с.

8. Ланьков А. Реформы без открытости / Ланьков А. // Профиль. – 2018 (11 октября) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://profile.ru/politics/reformy-bez-otkrytosti-127070-56531/>.
9. Ланьков А. Сингапурский саммит и провал дипломатии Дональда Трампа / Ланьков А. // Валдайские записки. – 2018 (23 июля) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // <http://ru.valdaiclub.com/a/valdai-papers/valdayskaya-zapiska-90/>.
10. Леженина Т. В. О возможности возобновления отношений Республики Корея и Корейской Народно-Демократической Республики в свете использования «Политики солнечного тепла» / Леженина Т. В. // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2018. – №2. – С. 87-91.
11. Литвинова Ю. Г. Новое в экономических отношениях между КНР и Тайванем / Литвинова Ю. Г. // Общество и государство в Китае: Материалы XXXLII науч. конф. к 100-летию со дня рожд. Л.И.Думана / Ин-т востоковедения; сост. и отв. ред. С.И.Блюмхен. – М.: Вост. лит., 2007. – С. 300-306.
12. Лоссовський І. Про що домовилися лідери КНР і Тайваню? / Лоссовський І. // День. – 2015 (9 листопада).
13. Петелин Б. ФРГ и ГДР: преодоление раскола (германо-германские отношения в 80-е годы XX века) / Петелин Б. // Послевоенная история Германии: российско-немецкий опыт и перспективы: Материалы конференции российских и немецких историков (Москва, 28–30 октября 2005 г.). / Сб. ст. Под ред. Б. Бонвеча и А.Ю. Ватлина. – М.: Директ Медиа Пабблишинг, 2007. – С. 148-159.
14. Потрус П. Г. ГДР как «оплот международной солидарности» / Потрус П. Г. // ГДР: миролюбивое государство, читающая страна, спортивная нация?: сборник статей / редактор-составитель Т. Гроссбёльтинг : пер. с нем. – М: Мысль, 2017. – С. 135-151.
15. Президент Тайваню попросила міжнародної допомоги через погрози Китаю // Інформатор. – 2019 (5 січня) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://informato.r/news/prezydent-tayvaniu-poprosyla-mizhnarodnoi-dopomohy-cherez-pohrozy-kytaiu/>.
16. Пханмунчжомская декларация о мире на Корейском полуострове, и его процветании и воссоединении – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://onekorea.ru/2018/04/29/pxanmunchzhomskaaya-deklaraciya-o-mire-na-korejskom-poluostrove-i-ego-procvetanii-i-vossoedinenii/>.
17. Рекордное количество туристов из КНР посетило Тайвань в 2015 году // Rgnum. – 2016 (27 января) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/society/2065080.html>.
18. Русецкая К. Е. Проект «Кымгансан» и межкорейские отношения / Русецкая К. Е. // Россия и АТР. – 2011. - №1. – С. 86-94. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.riatr.ru/2011/1_086-094.pdf.
19. Торин А. Стена длиною в 38 лет / Торин А. // Международная жизнь. – 2011. - №9. – С. 114-129.
20. Шпунт А. Мягкая сила Китая укладывает Тайвань на лопатки? / Шпунт А. // Regnum. – 2019 (8 марта) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // <https://regnum.ru/news/2587444.html>.
21. Bahr Egon. “Wandel durch Annäherung” (speech, Tutzing Christian Academy, July 15, 1963) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0091_bah&object=context&l=de.
22. Bleux A. À Taïwan, la révolution des tournesols dit non à Pékin / Bleux A. // Le Figaro. – 2014 (31 Mars) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lefigaro.fr/international/2014/03/31/01003-20140331ARTFIG00426--taiwan-la-revolution-des-tournesols-dit-non-a-pek.in.php>.

23. Burns P., Novelli M. (eds). *Tourism and Politics: Global Frameworks and Local Realities*. – UK: Elsevier, 2007. – 430 p.
24. Butler, R., Suntikul, W. (eds.). *Tourism and Political Change*. – Oxford: Goodfellow Publishers, 2011. – 244 p.
25. Chen, C.C., Lai, Y.H., Petrick, J.F. *Tourism between divided nations: An examination of stereotyping on destination image* / Chen, C.C., Lai, Y.H., Petrick, J.F. // *Tourism Management* – 2016. – No. 55. – P. 25-36.
26. *China statistical yearbook 2018* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2018/indexeh.htm>.
27. *Chinese tourists shock swimmers* // *Taipei Times*. – 2014 (9 April). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2014/04/09/2003587637>.
28. Davidson W. D., Montville J. V. *Foreign Policy According to Freud* / Davidson W. D., Montville J. V. // *Foreign Policy*. – 1981. – No 45. – P. 145-157.
29. Diamond, L., & McDonald, J. W. *Multi-Track Diplomacy: A Systems Approach to Peace* / Diamond, L., & McDonald, J. W. – West Hartford, CT: Kumarian Press, 1996. – 182 p.
30. Dunji J., Cimbalević M., Solarević M. *Peace and Tourism: Tourism – a Generator of Peace or a Beneficiary of Peace?* / Dunji J., Cimbalević M., Solarević M. // *Contemporary Trends in Tourism and Hospitality*. – Novi Sad, 2013 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/289251475>.
31. Foster F. *Chinese tourists go it alone in Taiwan* / Foster F. (2011) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bbc.com/news/world-radio-and-tv-15173456.
32. Galtung J. *Peace by peaceful means: peace and conflict, Development and Civilization*. – London: SAGE Publications, 1996. – 280 p.
33. Guo, Y., Kim, S., Timothy, D.J. and Wang, K-C. *Tourism and reconciliation between Mainland China and Taiwan* / Guo, Y., Kim, S., Timothy, D.J. and Wang, K-C. // *Tourism Management*. – 2006. – No. 27. – P. 1001-1002.
34. Hotham O. *North Korea extends Wonsan-Kalma construction deadline to April 2020*: KCNA / Hotham O. (2019) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nknews.org/2019/04/north-korea-extends-wonsan-kalma-construction-deadline-to-april-2020-kcna/>.
35. Iff A., Alluri R., Kohler D. *Money Makers as Peace Makers? Business Actors in Mediation Processes* / Iff A., Alluri R., Kohler D., Sguaitamatti D. *Swisspeace Working Paper 2*. – Bern: Swisspeace, 2010 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.files.ethz.ch/isn/128371/Peace-Mediation-Essentials-Business-Actors.pdf>.
36. Jennings R. *Culture shock looms as Taiwan braces for Chinese tourists* / Jennings R. (2008) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.reuters.com/article/us-taiwan-china/culture-shock-looms-as-taiwan-braces-for-chinese-tourists-idUKTP29460020080702>.
37. *Kim Jong Un Inspects Construction Site of Wonsan-Kalma Coastal Tourist Area* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://exploredprk.com/press/kim-jong-un-inspects-construction-site-of-wonsan-kalma-coastal-tourist-area%E2%80%8B/>.
38. Kohl H. *Ich wollte Deutschlands Einheit* / Kohl H. – Berlin: Propyläen, 1996. – 488 s.
39. Lee D. *China is quietly relaxing its sanctions against North Korea, complicating matters for Trump* / Lee D. // *Los Angeles Times*. – 2018 (August 3) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.latimes.com/business/la-fg-china-north-korea-sanctions-2018-story.html>.
40. Leung H. *North and South Korea Want to Host the 2032 Olympics Together* / Leung H. // *Time*. – 2019 (February 12.) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://time.com/5527386/north-korea-south-korea-joint-bid-host-olympics/>.
41. Moufakkir, O., Kelly, I. (eds). *Tourism, progress and peace*. – Wallingford: CABI, 2010. – 256 p.

42. North Korea agrees to shut down missile test sites as leaders hail 'leap forward' // *The Guardian*. – 2018 (19 September) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.theguardian.com/world/2018/sep/19/north-korea-shut-missile-test-summit-kim-jong-un-moon>.
43. North Korea enjoying tourism boom after summit between Kim Jong-un and Moon Jae-in in April // *South China Morning Post*. – 2018 (29 July) – [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://www.scmp.com/news/asia/east-asia/article/2157338/north-korea-enjoying-tourism-boom-after-summit-between-kim-jong>.
44. North Korea nuclear test tunnels at Punggye-ri 'destroyed' – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world-asia-44240047>.
45. Ostpolitik and reconciliation, 1969–89 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.britannica.com/place/Germany/Ostpolitik-and-reconciliation-1969-89#ref297776>.
46. Pei M. China's Perilous Taiwan Policy / Pei M. // Project Syndicate. – 2019 (January 11) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-taiwan-policy-conflict-with-america-by-minxin-pei-2019-01>.
47. Pompeo Warns Russia and China Over Violating North Korea Sanctions – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://fortune.com/2018/08/04/russia-china-north-korea-sanctions/>
48. Quadripartite Agreement on Berlin (Berlin, 3 September 1971) // *The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE)* – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cvce.eu/obj/quadripartite_agreement_on_berlin_berlin_3_september_1971-en-9bfc5f5-8e0d46ee-9f7f-8e9a7c945fa7.html.
49. Ranft F. Westberliner Touristen reisen in die DDR / Ranft F. // *Die Zeit*. 1972. - №36. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.zeit.de/1972/36/kutsche-nach-moritzburg>.
50. Suntikul W. German Reunification and Tourism in Berlin / Suntikul W. // Butler, R., Suntikul, W. (eds.). *Tourism and Political Change*. – Oxford: Goodfellow Publishers, 2011. – P. 21-33.
51. The Basic Treaty (December 21, 1972) // *German History Institute* – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/print_document.cfm?document_id=172.
52. Tourism & totalitarianism: South Korea to open tours to North Korea after summit – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://asiancorrespondent.com/2018/06/tourism-totalitarianism-south-korea-to-open-tours-to-north-korea-after-summit/>.
53. Town j., Makowsky P., Buck I. Beach Watch: North Korea's Wonsan Gets a Boost / Town j., Makowsky P., Buck I. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.38north.org/2019/01/wonsan011619/>.
54. Vitali A. Trump Threatens to 'Totally Destroy' North Korea in First U.N. Speech / Vitali A. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/trump-un-north-korean-leader-suicide-mission-n802596>.
55. Wohlmuther, C. & Wintersteiner, W. (eds.). *International Handbook on Tourism and Peace*. Klagenfurt: Drava, 2014. – 387 p.
56. Yang, Chang-Seok. Lessons of German Unification for Korea / Yang, Chang-Seok. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.lausanne.org/content/lessons-of-german-unification-for-korea>.
57. Yi S., Ma C., Yoon I. A new paradigm for tourism development in North Korea / Yi S., Ma C., Yoon I. // *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*. – 2017 (12) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://scholarworks.umass.edu/ttra/2017/Academic_Papers_Visual/12.

58. Zaidi T. The Changing Face of North Korea / Zaidi T. // Foreign Policy. – 2019 (February 26) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2019/02/26/the-changing-face-of-north-korea-photo-essay/>
59. Zelizer C. The Business of Peacebuilding / Zelizer C. // Craig Zelizer (Ed.) Integrated Peacebuilding: Innovative Approaches to Transforming Conflict. – New York, Routledge, – 2013. – P. 28-56.

References

1. Buty`rs`ka N. (2018) 'Ostriv Tajvan': mizh zalezhnisty i nezalezhnisty [Taiwan island: between dependency and independence], *Dzerkalo ty`zhnya*, 28, 20 July.
2. 'Vneshnyaya politika i mezhdunarodnye otnosheniya Germanskoy Demokraticheskoy Respubliki' (1974) [Foreign Policy and International Relations of the German Democratic Republic]. M.: Progress, 1974. p. 292.
3. 'Grazhdanam Kitaya razreshat ezdit' na Tayvan' poodinochke' (2011) [Chinese citizens are allowed to travel to Taiwan alone]. Available at: <<https://pravo.ru/interpravo/news/view/53107/>>.
4. Kim G. N. (2014) 'Nachalo politiki «Solnechnogo tepla»' [The Beginning of the Solar Heat Policy]. Available at: <<https://koryo-saram.ru/nachalo-politiki-solnechnogo-tepla/>>.
5. Korablev V. (2013) 'Severnaya Koreya delaet savku na mezhdunarodnyy turizm' [North Korea makes a bet on international tourism]. Available at: <<https://www.tourprom.ru/news/22237/>>.
6. Kryuchkov A. A. (2018) 'Germaniya' [Germany], Geografiya turizma. Central'naya Evropa: uchebnik / pod nauch. red. Yu. L. Kuzhelya. M.: Izdatel'stvo Yurayt, pp. 15-164.
7. Kurbanov S. O. (2009) 'Istoriya Korei: s drevnosti do nachala XXI v.' [History of Korea: from antiquity to the beginning of the XXI century] SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 680 p.
8. Lan'kov A. (2018) 'Reformy bez otkrytosti' [Reforms without openness], *Profil'*, 11 October. Available at: <<https://profile.ru/politics/reformy-bez-otkrytosti-127070-56531/>>.
9. Lan'kov A. (2018) 'Singapurskiy sammit i proval diplomatii Donal'da Trampa' [Singapore Summit and the failure of Donald Trump's diplomacy], *Valdayskie zapiski*, 23 July. Available at: <<http://ru.valdaiclub.com/a/valdai-papers/valdayskaya-zapiska-90/>>.
10. Lezhenina T. V. (2018) 'O vozmozhnosti vozobnovleniya otnosheniy Respubliki Koreya i Koreyskoy Narodno-Demokraticheskoy Respubliki v svete ispol'zovaniya «Politiki solnechnogo tepla»' [About the possibility of renewing relations between the Republic of Korea and the Democratic People's Republic of Korea in the light of the use of the "Solar Heat Policy"], *Regional'nye problemy preobrazovaniya ekonomiki*, 2: 87-91.
11. Litvinova Yu. G. (2007) 'Novoe v ekonomicheskikh otnosheniyah mezhdru KNR i Tayvanem' [New in the economic relations between the PRC and Taiwan], *Obschestvo i gosudarstvo v Kitae: Materialy XXXLII nauch. konf. k 100-letiyu so dnya rozhd. L.I.Dumana / In-t vostokovedeniya; sost. i otv. red. S.I.Blyumhen. M.: Vost. lit., pp. 300-306.*
12. Lossovs`ky`j I. (2015) 'Pro shho domovy`ly`sy'a lidery` KNR i Tajvanyu?' [What did the leaders of the People's Republic of China and Taiwan agree on?], *Den`*, 9 November.
13. Petelin B. (2007) 'FRG i GDR: preodolenie raskola (germano-germanskie otnosheniya v 80-e gody XX veka)' [FRG and the GDR: overcoming the split (German-German relations in the 80s of XX century)], *Poslevoennaya istoriya Germanii: rossiysko-nemeckiy opyt i perspektivy: Materialy konferencii rossiyskikh i nemeckikh istorikov (Moskva, 28–30 oktyabrya 2005 g.)*. Sb. st. Pod red. B. Bonvecha i A.Yu. Vatlina. M.: Direkt Media Publishing, pp. 148-159.
14. Potrus P. G. (2017) 'GDR kak «oplout mezhdunarodnoy solidarnosti»' [GDR as a "stronghold of international solidarity"], *GDR: mirolyubivoe gosudarstvo, chitayuschaya strana, sportivnaya naciya?: sbornik statey / redaktor-sostavitel' T. Grossbel'ting : per. s nem.* M: Mysl', pp. 135-151.

15. 'Prezy`dent Tajvanyu poprosy`la mizhnarodnoyi dopomogy` cherez pogrozy` Ky`tayu' (2019) [President of Taiwan requested international assistance through threats to China], *Informator*, 5 January. Available at: <<https://informator.news/prezydent-tayvaniu-poprosyla-mizhnarodnoi-dopomohy-cherez-pohrozy-kytaiu/>>.
16. 'Phanmunchzhomskaya deklaraciya o mire na Koreyskom poluostrove, i ego procvetanii i vossoedinenii' (2018) [Panmunjom Declaration on Peace on the Korean Peninsula, and its prosperity and reunification]. Available at: <<http://onekorea.ru/2018/04/29/pxanmunchzhomskaya-deklaraciya-o-mire-na-korejskom-poluostrove-i-ego-procvetanii-i-vossoedinenii/>>.
17. 'Rekordnoe kolichestvo turistov iz KNR posetilo Tayvan' v 2015 godu' (2015) [A record number of tourists from the PRC visited Taiwan in 2015], *Regnum*, 27 January. Available at: <<https://regnum.ru/news/society/2065080.html>>.
18. Ruseckaya K. E. (2011) 'Proekt «Kymgansan» i mezhkoreyskie otnosheniya' ["Kymgansan" project and inter-Korean relations], *Rossiya i ATR*, 1: 86-94. Available at: <http://www.riatr.ru/2011/1_086-094.pdf>.
19. Torin A. (2011) 'Stena dlinnoyu v 38 let' [The wall length in 38 years], *Mezhdunarodnaya zhizn'*, 9: 114-129.
20. Shpunt A. (2019) 'Myagkaya sila Kitaya ukladyvaet Tayvan' na lopatki?' *Regnum*, 8 March. [China's soft power laying Taiwan on its shoulder blades?]. Available at: <<https://regnum.ru/news/2587444.html>>.
21. Bahr Egon. "Wandel durch Annäherung" (speech, Tutzing Christian Academy, July 15, 1963). Available at: <https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0091_bah&object=context&l=de>.
22. Bleux A. A. (2014) 'Taiwan, la révolution des tournesols dit non à Pékin', *Le Figaro*, 31 Mars. Available at: <<http://www.lefigaro.fr/international/2014/03/31/01003-20140331ARTFIG00426--taiwan-la-revolution-des-tournesols-dit-non-a-pekini.php>>.
23. Burns P., Novelli M. (eds) (2007). 'Tourism and Politics: Global Frameworks and Local Realities', UK: Elsevier, 430 p.
24. Butler, R., Suntikul, W. (eds.) (2011) 'Tourism and Political Change', Oxford: Goodfellow Publishers, 244 p.
25. Chen, C.C., Lai, Y.H., Petrick, J.F. (2016) 'Tourism between divided nations: An examination of stereotyping on destination image', *Tourism Management* 55: 25-36.
26. 'China statistical yearbook 2018'. Available at: <<http://www.stats.gov.cn/tjsj/nds/2018/indexeh.htm>>.
27. 'Chinese tourists shock swimmers' (2014), *Taipei Times*, 9 April. Available at: <<http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2014/04/09/2003587637>>.
28. Davidson W. D., Montville J. V. (1981). 'Foreign Policy According to Freud', *Foreign Policy*, 45: 145-157.
29. Diamond, L., McDonald, J. W. (1996) 'Multi-Track Diplomacy: A Systems Approach to Peace', West Hartford, CT: Kumarian Press, 182 p.
30. Dunji J., Cimbalević M., Solarević M. (2013) 'Peace and Tourism: Tourism – a Generator of Peace or a Beneficiary of Peace?', *Contemporary Trends in Tourism and Hospitality*. Available at: <<https://www.researchgate.net/publication/289251475>>.
31. Foster F. (2011) 'Chinese tourists go it alone in Taiwan'. Available at: <www.bbc.com/news/world-radio-and-tv-15173456>.
32. Galtung J. (1996) 'Peace by peaceful means: peace and conflict, Development and Civilization', London: SAGE Publications, 280 p.
33. Guo, Y., Kim, S., Timothy, D.J. and Wang, K-C. (2006) 'Tourism and reconciliation between Mainland China and Taiwan', *Tourism Management*, 27: 1001-1002.
34. Hotham O. (2019) 'North Korea extends Wonsan-Kalma construction deadline to April 2020: KCNA'. Available at: <<https://www.nknews.org/2019/04/north-korea-extends-wonsan-kalma-construction-deadline-to-april-2020-kcna/>>.

35. Iff A., Alluri R., Kohler D. (2010) 'Money Makers as Peace Makers? Business Actors in Mediation Processes', *Swisspeace Working Paper 2*, Bern: Swisspeace. Available at: <<https://www.files.ethz.ch/isn/128371/Peace-Mediation-Essentials-Business-Actors.pdf>>.
36. Jennings R. (2008) 'Culture shock looms as Taiwan braces for Chinese tourists'. Available at: <<https://uk.reuters.com/article/us-taiwan-china/culture-shock-looms-as-taiwan-braces-for-chinese-tourists-idUKTP29460020080702>>.
37. 'Kim Jong Un Inspects Construction Site of Wonsan-Kalma Coastal Tourist Area'. Available at: <<https://exploredprk.com/press/kim-jong-un-inspects-construction-site-of-wonsan-kalma-coastal-tourist-area%E2%80%8B/>>.
38. Kohl H. (1996) 'Ich wollte Deutschlands Einheit', *Berlin: Propyläen*, 488 s.
39. Lee D. (2018) 'China is quietly relaxing its sanctions against North Korea, complicating matters for Trump', *Los Angeles Times*, 3 August. Available at: <https://www.latimes.com/business/la-fg-china-north-korea-sanctions-2018-story.html>.
40. Leung H. (2019) 'North and South Korea Want to Host the 2032 Olympics Together', *Time*, 12 February. Available at: <<http://time.com/5527386/north-korea-south-korea-joint-bid-host-olympics/>>.
41. Moufakkir, O., Kelly, I. (eds) (2010) 'Tourism, progress and peace', Wallingford: CABI, 256 p.
42. 'North Korea agrees to shut down missile test sites as leaders hail 'leap forward'' (2018), *The Guardian*, 19 September. Available at: <<https://www.theguardian.com/world/2018/sep/19/north-korea-shut-missile-test-summit-kim-jong-un-moon>>.
43. 'North Korea enjoying tourism boom after summit between Kim Jong-un and Moon Jae-in in April' (2018), *South China Morning Post*, 29 July. Available at: <https://www.scmp.com/news/asia/east-asia/article/2157338/north-korea-enjoying-tourism-boom-after-summit-between-kim-jong>.
44. 'North Korea nuclear test tunnels at Punggye-ri 'destroyed''. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-asia-44240047>.
45. 'Ostpolitik and reconciliation, 1969–89'. Available at: <https://www.britannica.com/place/Germany/Ostpolitik-and-reconciliation-1969-89#ref297776>.
46. Pei M. (2019) 'China's Perilous Taiwan Policy', *Project Syndicate*, 11 January. Available at: <<https://www.project-syndicate.org/commentary/china-taiwan-policy-conflict-with-america-by-minxin-pei-2019-01>>.
47. 'Pompeo Warns Russia and China Over Violating North Korea Sanctions' (2018). Available at: <<http://fortune.com/2018/08/04/russia-china-north-korea-sanctions/>>.
48. 'Quadrupartite Agreement on Berlin (Berlin, 3 September 1971)', The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Available at: <http://www.cvce.eu/obj/quadrupartite_agreement_on_berlin_berlin_3_september_1971-en-9bfc5f5-8e0d46ee-9f7f-8e9a7c945fa7.html>.
49. Ranft F. (1972) 'Westberliner Touristen reisen in die DDR', *Die Zeit*, 36. Available at: <<https://www.zeit.de/1972/36/kutsche-nach-moritzburg>>.
50. Sontikul W. (2011) 'German Reunification and Tourism in Berlin', in R. Butler, W. Sontikul (eds.). *Tourism and Political Change*, Oxford: Goodfellow Publishers, pp. 21-33.
51. 'The Basic Treaty (December 21, 1972)'. German History Institute. Available at: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/print_document.cfm?document_id=172>.
52. 'Tourism & totalitarianism: South Korea to open tours to North Korea after summit' (2018). Available at: <<https://asiancorrespondent.com/2018/06/tourism-totalitarianism-south-korea-to-open-tours-to-north-korea-after-summit/>>.
53. Town J., Makowsky P., Buck I. (2019) 'Beach Watch: North Korea's Wonsan Gets a Boost'. Available at: <<https://www.38north.org/2019/01/wonsan011619/>>.

54. Vitali A. 'Trump Threatens to 'Totally Destroy' North Korea in First U.N. Speech'. Available at: <<https://www.nbcnews.com/politics/white-house/trump-un-north-korean-leader-suicide-mission-n802596>>.
55. Wohlmuther C. & Wintersteiner W. (eds.) (2014) 'International Handbook on Tourism and Peace', Klagenfurt: Drava, 387 p.
56. Yang, Chang-Seok. 'Lessons of German Unification for Korea'. Available at: <<https://www.lausanne.org/content/lessons-of-german-unification-for-korea>>.
57. Yi S., Ma C., Yoon I. (2017) 'A new paradigm for tourism development in North Korea, Travel and Tourism Research Association', *Advancing Tourism Research Global*, 12. Available at: <https://scholarworks.umass.edu/ttra/2017/Academic_Papers_Visual/12>.
58. Zaidi T. (2019) 'The Changing Face of North Korea'. Available at: <<https://foreignpolicy.com/2019/02/26/the-changing-face-of-north-korea-photo-essay/>>.
59. Zelizer C. (2013). 'The Business of Peacebuilding', in Craig Zelizer (ed.) *Integrated Peacebuilding: Innovative Approaches to Transforming Conflict*, New York, Routledge, pp. 28-56.

УДК 327(437.1/2.):329.8]:061

CZECH REPUBLIC FOREIGN POLICY: CONCEPTUAL FRAMEWORKS

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА ЧЕШСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Kuznietsova K.I.

Ph.D in Political Science, assistant of International Organizations and Diplomatic Service Chair Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: polivodakatya@gmail.com

Кузнєцова К.І.

Кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: polivodakatya@gmail.com

Кузнєцова Е.И.

Кандидат политических наук, ассистент кафедры международных организаций и дипломатической службы Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченка. E-mail: polivodakatya@gmail.com

Анотація. *Зовнішньополітичною стратегічною метою Чехії у 1990-ті рр. було забезпечення свого належного місця в міжнародних відносинах після закінчення «холодної війни», що передбачало вступ до низки міжнародних міждержавних організацій (МВФ, організацій Групи Світового Банку, ОЕСР, ЄБРР, НАТО, ЄС тощо) і розвиток дружніх відносин із сусідніми державами та партнерами. У цьому сенсі немає підстав характеризувати зовнішньополітичний курс Чеської Республіки в цей період лише як курс орієнтований на «повернення до Європи».*

На початку 1990-х рр. більшість чеських політичних акторів поділяли ідеї «повернення до Заходу» та «ліберальної демократії», відмінності в їхньому баченні моделей геополітичної орієнтації Чеської Республіки дозволяють виокремити взаємодію трьох головних зовнішньополітичних ідеологій у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень: атлантизм, континенталізм та автономізм.

У свою чергу, різне тлумачення сутності «ліберальної демократії» призвело до появи в чеському політикумі двох ідеологічних течій, які мали істотний вплив на бачення зовнішньополітичних пріоритетів Чеської Республіки: економічного універсалізму (спрямованого на усунення інституційних перешкод для вільного потоку товарів, послуг, грошей) та морального універсалізму (орієнтованого на поширення демократії та захист прав людини, що є пріоритетом у зовнішній політиці). Прихильники економічного універсалізму (насамперед, В. Клаус) активно виступали за розвиток економічних зв'язків із Росією та Китаєм, у той час як носії ідеології морального універсалізму (В. Гавел та його послідовники) активно виступали проти цього.

У статті також досліджено вплив зовнішньополітичних упереджень на формування зовнішньополітичного курсу Чехії, серед яких найвпливовішими є антиросійське та антинімецьке.

Ключові слова: *зовнішньополітичний курс, зовнішньополітичні ідеології, зовнішньополітичні упередження, Чеська Республіка*

Abstract. *In the 1990s the Czech foreign policy objectives were to secure its proper place in international relations after the end of the Cold War, which included the entry of a number of international intergovernmental organizations (IMF, World Bank Group organizations, OECD, EBRD, NATO, EU, etc.) and the development of friendly relations with neighboring states and partners. In this sense, there is no reason to identify the foreign policy of the Czech Republic during this period only as a course aimed at "returning to Europe".*

In the early 1990's, most Czech political actors shared the idea of "return to the West" and "liberal democracy", the differences in their vision of the models of the geopolitical orientation of the Czech Republic make it possible to distinguish between the interaction of the three main foreign policy ideologies in the process of adopting foreign policy decisions: atlanticism, continentalism, and autonomy.

Different interpretations of the essence of "liberal democracy" led to the emergence in the Czech politics of two ideological trends that had a significant impact on the vision of the foreign policy priorities of the Czech Republic: economic universalism (aimed at eliminating institutional barriers to the free flow of goods, services, money), and moral universalism (oriented towards the spread of democracy and the protection of human rights, which is a priority in foreign policy). Followers of economic universalism (primarily V. Klaus) actively advocated the development of economic ties with Russia and China, while the followers of the ideology of moral universalism (V. Havel and his followers) actively opposed it.

The article also investigates the influence of foreign policy prejudices on the formation of the foreign policy of the Czech Republic, among which the most influential are anti-Russian and anti-German.

Key words: *foreign policy, foreign policy ideologies, foreign policy prejudices, Czech Republic.*

Аннотация. *Внешнеполитической стратегической целью Чехии в 1990-е гг. было обеспечение своего надлежащего места в международных отношениях после окончания «холодной войны», которое предусматривало вступление в ряд международных межправительственных организаций (МВФ, организаций Группы Всемирного Банка, ОЭСР, ЕБРР, НАТО, ЕС и т.д.) и развитие дружественных отношений с соседними государствами и партнерами. В этом смысле нет оснований характеризовать внешнеполитический курс Чешской Республики в этот период только как курс ориентирован на «возвращение в Европу».*

В начале 1990-х гг. большинство чешских политических акторов разделяли идеи «возвращения к Западу» и «либеральной демократии», различия в их видении моделей геополитической ориентации Чешской Республики позволяют выделить взаимодействие трех главных внешнеполитических идеологий в процессе принятия внешнеполитических решений: атлантизма, континентализм и автономизм.

В свою очередь, различное толкование сущности «либеральной демократии» привело к появлению в чешском политикуме двух идеологических течений, которые оказали существенное влияние на видение внешнеполитических приоритетов Чешской Республики: экономического универсализма (направленного на устранение институциональных препятствий для свободного потока товаров, услуг, денег) и морального универсализма (ориентированного на распространение демократии и защите прав человека, является приоритетом во внешней политике). Сторонники экономического универсализма (прежде всего, В. Клаус) активно выступали за развитие экономических связей с Россией и Китаем, в то время как носители идеологии морального универсализма (В. Гавел и его последователи) активно выступали против этого.

В статье также исследовано влияние внешнеполитических предубеждений на формирование внешнеполитического курса Чехии, среди которых самыми влиятельными являются антироссийскую и антинемецкое.

Ключевые слова: внешнеполитический курс, внешнеполитическая идеология, внешнеполитические предубеждения, Чешская Республика.

From the beginning of the 1990s, the governments of the Czech Republic differed in the construction of the hierarchy of priorities. This does not mean that there is a consensus on foreign policy in Czech society and among the Czech political elite. Czech foreign policy is constantly the subject of uncompromising internal disputes, which tend to reduce its effectiveness.

The aim is to examine the peculiarities of the formation of the foreign policy of the Czech Republic.

Analysis of recent research and publications. Outlining the conceptual frameworks of the foreign policy course, the author relied on the work of such researchers as: Drulak P.[1], Hayek F.[2], Habermas J.[3], Rorty P.[4] and Katzenstein P.[5] Attention was also paid to the work of domestic scientists Scherbakova Y.[13] and Tepina I.[7].

The foreign political ideology of the Czech Republic was formed in the early 1990's in response to certain questions of the period of the transformation of Czechoslovakia and the Czech Republic into liberal democracy and a market economy. The slogans of this period were "return to Europe", "return to the West" and "the construction of a liberal society". The overwhelming majority of Czech society has identified itself with these slogans. Nevertheless, it is precisely their uncertainty as to the definition of such concepts as "Europe", "West" and "liberalism" that posed the following issues to society. Two issues were particularly important for foreign policy - one about the "West", and the other about "liberalism". Each gave rise to a specific typology of foreign policy ideologies.

The first question is geopolitical, namely: which states among the western powers regarded the Czechs as "models, sponsors and defenders" [1, p. 81]. Then there were two possible answers - Germany and the United States of America. On the one hand was an economic giant and a reunited leader of European integration in the neighborhood. In this classification, Germany advocates a continentalist ideology that defines European integration and cooperation with other EU leaders, such as France and the Benelux countries. On the other hand, he was the winner of the Cold War and the only superpower on the other side of the Atlantic. In this classification, the United States represents a broader Atlantic ideology, which also includes Britain and NATO.

These ideologies were not mutually exclusive in the 1990s. On the contrary, they together represented an internationalist ideology that saw the guarantees of Czech security in the USA and NATO, while in Germany and the EU guarantees prosperity for the Czech society, while Germany and the United States were perceived as Western sources values of democracy, human rights and a market economy. While internationalist ideology prevailed among politicians who carried out foreign policy in the 1990s, and included both continentalism and Atlanticism, the alternative autonomous ideology denied everything. Her pivot was Czech sovereignty, and she cautioned against any external hegemony, whether it was American or German. Instead, she advocated the neutrality of the Czech Republic or the construction of a European security system with the OSCE as a key regional organization. Its recommendations were also deeper cooperation with the Eurasian great powers of Russia and China. Thus, the geopolitical question gives us the following typology of foreign policy ideologies: Atlanticism (NATO, US), continentalism (EU, Germany), internationalism (Atlanticism + continentalism) and autonomism (sovereignty, OSCE, Russia, China).

The second issue of freedom related to the nature of liberalism. From the point of view of political philosophy, it can be represented as a choice between F. Hayek and J. Habermas [2; 3], between the right - conservative liberalism proclaiming economic freedom and self-

regulation of the markets, and the left - progressive liberalism, advocating for the expansion of human rights and the role of civil society. This choice gives rise to two universalist ideologies of foreign policy - economic and moral universalism.

The ideology of economic universalism suggests eliminating institutional barriers for the free flow of goods, services and capital. It associates these flows with freedom, peace and prosperity. Universalism is skeptical of foreign policy and international institutions that work for it. In contrast, the ideology of moral universalism advocates the expansion of democracy and human rights, which must be protected by the actions of authorities and international organizations. And again, democracy and human rights are associated with peace and prosperity [3, c. 5]. While liberal economists, led by Vaclav Klaus, shared the ideology of economic universalism, moral universalism was close to the followers of Vaclav Havel.

These two types of universalism are not necessarily mutually exclusive. Together, they border in a single universalist ideology that represents the world as the only political and economic entity of free entrepreneurs and citizens. Nevertheless, both types of universalism can also be denied in the name of the cultural and economic features of the national community. This ideology of nationalism can take the form of national liberalism, which has a long history and tradition in Central Europe, or it (ideology of nationalism) can abandon liberalism in favor of social and solidarity concepts. Thus, the question of freedom leads to the following typology of foreign policy ideologies: economic universalism (free trade and investment), moral universalism (universal human rights), strong universalism (economic + moral), and nationalism (society decides on its economic needs and the rights of its members).

Even if there are links between the two typologies, these relationships are interpersonal and institutional, and thus can be subject to change, as opposed to logical and necessary connections. It often happens that politicians have a clear ideological position on one scale of scales, in the absence of a position on the other.

Most of the political parties were internationalists in the 1990's and supported the entry of the Czech Republic into NATO and the EU. In spite of the fact that the Civic Democratic Party (hereinafter - CDP) leaned more towards Atlanticism, and the Czech Social-Democratic Party (hereinafter - CSDP) to continentalism, these parties, as well as most of the small parties, were not sincere in their internationalist consensus. The most significant exception to this consensus was the autonomous position of the Communist Party of the Czech Republic and Moravia (hereafter - the CPCM). Everything changed after joining NATO and the EU (in 1999 and 2004), because it was perceived as an achievement of the goal, namely, "return to Europe". After these events, the internationalist consensus ceased to exist. Atlantists no longer feel obligated to conceal their fears about European integration (opposed to the European constitutional treaty, not wanting to enter the euro, opposing the build-up of the military potential of the EU), while the continentalists express their doubts about US foreign policy (criticizing the war in Iraq, mission in Afghanistan and the location of American missile defense systems in the Czech Republic).

Strong universalism didn't have long time hegemony in the Czech society after the Velvet Revolution of 1989. After the collapse of Czechoslovakia, a struggle between supporters of economic universalism and moral universalism was under way. This confrontation was embodied in civic clashes between Vaclav Klaus (as Prime Minister and later President) and Vaclav Havel (as president, and then ex-president) when discussing politics with regard to China or Russia. While economic universalist, supporters of V. Klaus, have long talked about strengthening economic ties with Russia and China and warning about the consequences of neglecting human rights protection, moral universalists, followers of V. Havel, emphasize the protection of human rights and considering economic connections as secondary.

These confrontations crossed party lines, apart from the unequivocal support of the Green Party of Moral Universalism. Most parties were divided on these issues or did not have a clear position. Thus, the CDP was divided between moral and economic universalists, the

CPCM between economic universalists and nationalists, and the CSDP and the Christian Democratic Union Party (the CDU) did not have a clear position on liberalism in general. In contrast, prominent actors, on the one hand, were large companies and commercial organizations that supported economic universalism, and, on the other hand, influential non-governmental organizations, as well as most of the major media outlets that chose moral universalism.

Two typologies (the question of geopolitical choice and the nature of liberalism) of foreign policy ideologies offer an important analytical tool for studying Czech foreign policy ideas. Nevertheless, in political practice, these ideologies are either too intense or vice versa, weakened by foreign policy prejudices, which are usually hidden in the depths of mind and reflect the historical peculiarities of development [4, p. 96].

Some influence on the formation of the foreign policy of the Czech Republic is due to Czech foreign policy prejudices, which are based on normative judgments about the world outside its borders and are based on concrete assessments of Czech collective experience in modern history. The bearers of these prejudices in most cases take them as due and see no alternative to them, which, according to P. Katsinstein, makes these prejudices quite dangerous [5, p. 122].

There are two main prejudices in Czech society, which come from its foreign policy thinking and decision-making. The Czech researcher P. Drulak proposes to divide them according to the geographical criterion: north-west and south-east [6, p. 371]. The North-West bias consists of seizure and emulation, the desire to recognize and perceive inferiority towards countries and societies in the west and in the north of the Czech Republic (Western Europe, Northern Europe, USA, Canada). South-eastern bias is an addition to the northwest. It consists of indifference, a sense of superiority, and sometimes of fear, in relation to countries and societies in the east and south of the Czech Republic (Eastern Europe, the Balkans, Southern Europe and the rest of the world). These two biases give rise to the geographical manifestation of the ancient dichotomy between civilization and barbarism, and they reflect the historical experience of the Czech participation in the culture of Western Christianity. In addition to autonomy, all Czech ideologies of foreign policy (internationalism, continentalism and Atlanticism, as well as all kinds of universalism) accept these two biases as due.

However, these general prejudices are complementary and even altered by a number of specific prejudices, the most influential of which are related to anticommunism. Czech anti-communism, aggravated by south-eastern bias, uses the dichotomy of the Cold War between communism and democracy to assess contemporary international politics. Instead of taking on the form of a developed ideology, it remains at the level of the reflex, which works when something seems communist or somehow connected with communism.

Czech anti-Russian prejudice is the strongest product of Czech anti-communism. It depicts the Czech collective experience of the days of Soviet imperialism and associates contemporary Russia with the Soviet Union. A poll conducted by the STEM agency shows that 40 years were not enough for citizens of the Czech Republic to forget the events of 1968. Only 10% of the respondents are ready to forget the past, and 88% categorically refuse to leave history, 2% - not determined [7]. In practice, anti-Russian prejudice is expressed in deep mistrust of any Russian foreign policy steps. Most Czechs believe that Russia may pose a threat to their country. According to a STEM agency survey released in October 2014, 65% of respondents believe this opinion, while in 2013 only one third of respondents [8] believed this.

It should be noted that along with the vision of Russia as a Soviet threat, after the collapse of the USSR, gradually, in the Czech society, the vision of "new Russia" as a growing force with its interests in Central and Eastern Europe was established. The perception of "new Russia" is very important to take into account - it is within this vision that Russia is often perceived positively in political circles, namely as an opportunity, especially for the Czech economy. The Czech political debate on Russia and Czech-Russian relations is

characterized by strong political polarization, especially in recent years, when this topic was strongly influenced by controversial issues, missile defense systems and increased attention to potential security threats associated with Russia's economic interests and strategic spheres (energy). In the political sense, the true attitude is close to anti-Russian prejudice. Russia is viewed by them as a potentially dangerous and rather unstable state, which should be restrained. Trade with Russia is often viewed as a compulsory need (especially in connection with the import of Russian energy resources). This perception is characteristic of some of the centrist and right parties in the Czech Republic, although the CDP does not fully agree with this interpretation of the "Russian threat". Left parties, on the contrary, perceive Russia optimistically and see Russia as a partner for dialogue. Energy and economic dependence are absent in the political debate of these parties. The strengthening of contacts between the Czech Republic and Russia is systematically supported by the Communists in particular. The idea that modern Russia acts as a stable partner of the EU and other European organizations is often expressed by the representatives of the Czech Social-Democratic Party [9]. The polarization of the Czech political debate on this topic leads to frequent turning of Czech foreign policy.

In addition to the differences among the parties, former President V. Klaus played a special role in shaping Czech foreign policy towards Russia. Unlike his predecessor, V. Havel, whose position toward modern Russia is very restrained and close to the aforementioned anti-Russian prejudice, V. Klaus often emphasized that today Russia can not be compared with the USSR [10]. He stressed the status of a great power of modern Russia as a fact that empowers her to sovereignly pursue its own foreign policy, and V. Klaus often expressed a similar view on the issues of the agenda of international relations (issues of recognition of Kosovo, the war in Iraq, the Georgian-Russian war, Western criticism concerning democratic processes and protection of human rights in the Russian Federation).

In general, the Czech-Russian bilateral relations have two relatively autonomous dimensions. The first dimension is the highest-level policy that passed the stage of "cool peace" after the NATO troops entered Kosovo for a warmer relationship during the first term of the presidency of V. Putin. Very often, the steps taken by Czech diplomats were perceived by the Kremlin as "irritants," and bilateral relations between the states remained "dry" and restrained for years. Such an example can be the evolution of the Czech-American solution to the location of the missile defense system on the territory of the Czech Republic, and although these plans were eventually dismantled by the US administration, the activity of Czech-Russian diplomacy was very low during this period.

The second dimension is the economy. In spite of changes in the political landscape, economic relations have gradually improved, with ever-increasing exports from Russia to the Czech Republic and vice versa. Although these connections were complicated by double asymmetry (exports from Russia contain mainly raw materials, while Czech exports to Russia high-tech goods in favor of the Czech Republic), for a long time they were considered a stabilizing factor in bilateral relations.

Another anti-communist prejudice is anti-Chinese. China is seen as a communist great power and thus automatically associated with the threat of communism. The Czechoslovak experience of communism is used as the basis for understanding modern China. Thus, internal resistance to the Chinese authorities is seen as an analogue of the Czechoslovak dissident groups in the 1980s. This leads to pro-Tibetan bias in favor of the Dalai Lama and its movement for Tibetan autonomy. Anti-Russian and anti-Chinese prejudices sometimes go hand in hand with the Atlantic ideology, according to which the United States is seen as the only actor able to balance Russia or China.

Nevertheless, anti-communism undermines the ideology of moral universalism. Building on the dichotomy of communism during the Cold War against democracy, moral universalism understands the protection of human rights, first of all, as a struggle against a communist or non-communist regime (for example, Cuba or Belarus) at that time, for

example, ignoring human rights violations in the Middle East, in Africa, in South Sahara and in the most westernized countries. This diagonal undermines its versatility and, accordingly, any of its moral values. In contrast, anti-communism is committed to the Atlantic ideology, to the extent that the United States is seen as the winner of the Cold War and the only guarantor of security.

Another Czech prejudice, which in one way or another is connected with anti-communism, is pro-Israel. Israel was an imperialist aggressor in communist propaganda in the 1970s and 1980s, which contributed to its good reputation in the eyes of Czech anti-communists after 1989. Czech sympathy for Israel goes beyond anti-communism. This is probably due to the special historical position of Prague on East European Jews and the quality of relations between Jews and the majority of the population of Czechoslovakia before the Second World War. Czech-Israel relations were relatively benign compared to other places in Central and Eastern Europe. On this basis, Jewishness became fashionable in Czech society since 1989, and this positive bias also reflected in the emotional support of Israel and its policies. Like anti-communism, the pro-Israel prejudice also reinforces the Atlantic ideology that supports Israel's main ally.

One of the most influential Czech prejudices has traditionally been anti-German, reflecting the feelings of fear, delight, humiliation and neglect that Germany may cause to the Czechs. From the 19th century, modern Czech identity was formed in opposition to German speakers (whether it was Germans, Austrians or Czech Germans), and the experience of the Second World War increased this prejudice. On the other hand, the reincarnation of German identity after the Second World War and decisive German support for the Czech return to Europe significantly weakened the anti-German prejudice.

The historical agenda of the Czech-German relations is determined by several factors. Firstly, it was determined on the basis of a mutual political understanding that issues relating to the past should not be burdensome of the current relationship. This position is enshrined in the joint Czech-German Declaration of 1997 signed by the Prime Minister of the Czech Republic, V. Klaus, and the Chancellor of the Federal Republic of Germany G. Kohl. This document, in particular, states: "The parties declare that they will not burden their relations with political and legal issues that have a historical background" [11]. Despite these agreements, nationally-minded circles on both sides, the Czech-German and Czech-Austrian border, tried to proceed with disputes about the legality of the eviction of Sudanese Germans from Czechoslovakia in 1945-1946, and the controversial historical heritage of the then President of Czechoslovakia E. Benes. The most radical representatives of the Judo-Romanian community raised the issue of returning property confiscated from their families during deportation, as well as the possibility of returning civil and political rights to the Sudeten Germans in the Czech Republic. It should be noted that the German side, as the Austrian side itself, has never placed on the agenda of the Sudeten German Heritage Organization demands for the abolition of President E. Benes decrees and compensation for the confiscation of property of the Sudeten Germans.

Secondly, a more general attitude to the past represents another aspect of the Czech-German asymmetry. Most representatives of the German society (with the exception of the expelled community and among their closest supporters) traditionally perceive the military and post-war transfer of property of the Sudeten Germans primarily as a moral problem. For Czechs, by contrast, historical relations with Germany (and Sudeten Germans) have always been vital; the propensity to look very much like Germany and its attitude to the past was part of the "genetic code" in the Czech society. The importance of the past, however, decreased after the normalization of relations (namely, after the signing of the Czech-German Declaration of 1997) and the accession of the Czech Republic to the EU. However, the anti-German prejudice was not completely removed from the political agenda. From time to time, anti-German prejudice is used by political forces during their pre-election struggle. For example, in 2001-2002, when the election campaign coincided with the controversy of the

official circles of the Czech Republic, Austria and Germany regarding the post-deportation of the Sudeten Germans in accordance with the "decrees of Benes". Discussion initiated in January 2002 by Czech Prime Minister M. Zeman, who, in an interview with the Austrian edition of Profil, called the Sudeten Germans "Hitler's fifth column" and expressed his approval for the post-war deportation of the German minority from Czechoslovakia [12] The response to these statements was the sharp criticism of Austrian politicians (Chancellor V. Schüssel, Vice Chancellor S. Risspasser, leader of the ultra-right Freedom Party J. Heider), and soon German politicians - Prime Minister of Bavaria, then-time candidate Chancellor of the Federal Republic of Germany E. Stoibera, Chairman of the Sudeten-Germanic community B. Posselt and others. This resulted in the cancellation of the visit to Prague by the German Chancellor G. Schroeder, scheduled for April 2002. Czech President V. Havel was forced to negotiate with his colleagues J. Rau (Germany) and T. Klestil (Austria) to disavow the harshest statements of M. Zeman. Nevertheless, this diplomatic conflict aroused a new interest in the problem of the Sudeten Germans and revived discussions in both the Czech and German and Austrian media [13, p. 57]. The reminder of President V. Claus about the decrees of President Benes at the final stage of ratification of the Treaty of Lisbon reminded of the past and again became a political issue on the agenda for some time, however, the Czech politicians reacted very calmly and pragmatically.

Thirdly, the institutionalization of relations was not only important but also successful. The Fund for the Future and the Czech-German Discussion Forum have created a platform for official and, more importantly, spontaneous public events. The Czech party initiated the continuation (and financing) of the Fund and the Forum for another 10 years (in the Czech-German Declaration of 1997, the existence of these two institutions was foreseen for 12 years). Due to the economic crisis of 2009, the number of private financing has decreased, and the assistance of the Future Fund has become a major prerequisite for the implementation of a large number of bilateral non-profit projects. In 2009 alone, the Fund supported and co-sponsored 600 such projects worth a total of 76 million kronas [14].

Fourthly, the context of the issues related to the tragic past has changed. The compensation program for the victims of Nazi terror and forced labor was completed in 2007, which has become a significant political and administrative achievement for both sides. Compensation for the last (and rather small) group of victims - forced laborers in the Nazi ghetto - was completed in 2009. Issues related to the tragic past have shifted to the field of local, national and international political debate by experts, the media and, most importantly, the public. An example of this move might be the memory program of German opponents of the Nazis (The Project 'Vergessene Helden' (Forgotten Heroes)), which was announced by then Prime Minister I. Paroubek in 2005 and implemented by the following governments. It is equally important that Czech state and non-governmental organizations have developed a wider range of activities focused on German victims of post-war liberation and forced relocation (for example, the Collegium Bohemicum in Usti nad Labem, a non-governmental organization that studies the history of the German population living in the regions of Moravia and Bohemia).

Economic relations are the most dynamic sphere of Czech-German bilateral relations. When the prime concern that German capital was taking control of Czech's most attractive capital fell into decline, two more practical issues were of fundamental importance: firstly, a high level of dependence on the German economic cycle and, consequently, the need to diversify Czech foreign-economic policy and, secondly, the fact that the Czech economy and politics were forced to seek ways to maintain the level of exports to Germany. The Czech position was weakened by its abstention from the Eurozone, the shortage of skilled labor and its rising prices.

Germany is one of the main investors in the Czech economy. However, its direct investments decreased almost twice: in 2000, the inflow of investments from Germany amounted to 26.5%, whereas in 2009 only 12.7% [15]. This decrease is due to a partial loss of

investment attractiveness of the Czech Republic. Slovakia began to draw attention to the replacement of the Czech Republic.

In their ideologies, the policies of both countries of the Czech Republic and Germany seek to support the liberal principles in the national and international economy that united them during the process of deregulation in the EU. During the Czech presidency of the EU, Germany supported the Czech initiative to liberalize the law.

For last ten years Germany is the most important trading partner of the Czech Republic. In the report of M. Singer (head of the Czech National Bank) in 2013, the following theses were substantiated:

- Czech exports exaggerate German imports and are more specialized than German imports into the Czech Republic;
- There is a very close correlation between business cycles in Germany and the Czech Republic (foreign trade, production);
- Bavaria is the largest trading partner among the federal German lands [16].

In general, relations with Germany fall into the category of good neighborly relations, as well as in the context of cooperation within multilateral institutions, namely the EU. However, the lack of interest in foreign policy among the Czech political elites has led to the absence of an appropriate program of government and the concept of foreign policy, including in relation to Germany. Without strategic direction and coordination, Czech foreign policy towards Germany has often been driven by the actions of individual political actors.

Conclusions. Foreign political ideologies have a significant influence on the formation of the foreign policy course of the Czech Republic. Usually these ideologies are either too intense, or vice versa, weakened by foreign policy prejudices. Among them, the most influential are anti-Russian and anti-German prejudices. However, in both cases, the policy of the Czech Republic has two dimensions - political and economic. If the political dimension fully satisfies the vision of politics through the prism of foreign policy ideology, then the economic dimension of the bilateral relations demonstrates a new approach and vision of Czech foreign policy towards the above-mentioned states.

References

1. Drulak P. Qui decides la politique etrangere tcheque? Les internationalistes, les europeanistes, les atlantistes ou les autonomistes? / P. Drulak. // La Revue internationale et strategique. – Paris : IRIS, 2006. – No. 61, Printemps. – P. 71 – 84.
2. Hayek F. The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian economics and the ideal of freedom / F. Hayek. – Chicago : University of Chicago Press, 1992. –
3. 287 p.
4. Habermas J. The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historians' Debate, 2nd edition / J. Habermas. – Cambridge : MIT, 1990. – 270 p.
5. Rorty R. Moral Universalism and economic triage / R. Rorty. // Dialogue & Universalism. – Diogenes : SAGE publications, 1999. – Vol. 44. – P. 5 – 9.
6. Katzenstein P. The Culture of national security: norms and identity in world politics / P. Katzenstein. – New York : Columbia University Press, 1996. – 562 p.
7. Drulak P. Czech Foreign Policy: Ideologies, Prejudices and Co-ordination / P. Drulak. // Czech Foreign Policy in 2007-2009: analysis [M. Koran et al.]. – Prague : Institute of International Relations, 2010. – P. 371-384.
8. Tepina I. Moy avgust 2008 / I. Tepina // Available at: <http://www.czechtoday.cz/index.php?idoflevel=36&idofpage=2085&urlofbackpage=index.php%3Fidoflevel%3D36%26page%3D3%26urlofpage%3Dindex.php%3Fidoflevel%3D36>
9. Informace z pruzkumu stem trendy – 2014. – Available at: http://www.parlamentnilisty.cz/profily-sprava/user-data/06B091AE/file/68503-STEM_Rusko_oprava.pdf

10. Paroubek J. Rusko je a bude strategickým partnerem USA, EU I NATO / J. Paroubek. Available at: <http://www.cssd.cz/inews/nazory-a-komentare/rusko-je-a-bude-strategickym-partnerem-usa-eu-i-nato>
11. Klaus V. Rusko nelze srovnávat se SSSR, Medvedev není Brežnev / V. Klaus Available at: http://www.denik.cz/ze_sveta/klaus-rusko-nelze-srovnavat-se-sssr-medvedev-neni-.html
12. 34. Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji. – 2004. – Available at: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/druha_svetova_valka_a_jeji_dusledky/dokumenty/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html
13. Rozhovor předsedy vlády ČR Miloše Zemana s redaktorem Otmarem Lahodýnským, otištěný v rakouském týdeníku Profil. – 2002.– Available at: <http://milos.chytrak.cz/2002/01/roz0121.htm>
14. Scherbakova Y. Obschestvo i politicheslie elyty Chekhyy o Rosii / Y. Scherbakova // Aktualnye problem Evropy. – 2015. – № 2. – C. 49 – 69.
15. Fond budoucnosti rozdělil 22 milionu korun na české-německé projekty. Press release of the Fond budoucnosti.– 2009. – Available at: <http://www.fondbudoucnosti.cz/>
16. Statistics of the Czech National Bank: Inward Foreign Direct Investment by Industry and Country, in 1993–2009. Available at: http://www.cnb.cz/cs/statistika/platebni_bilance_stat/pzi/
17. Singer M. The importance of Germany The importance of Germany for the Czech economy / M. Singer – 2013. – Available at: http://www.cnb.cz/en/public/media_service/conferences/speeches/download/singer_20130218_deloitte.pdf

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.3+349.6

RESPONSIBILITY FOR THE ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED DURING THE ARMED CONFLICT BETWEEN UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION: OPPORTUNITIES IN THE ALGORITHM OF PROTECTING NATIONAL INTERESTS

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ, СПРИЧИНЕНУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ: МОЖЛИВОСТІ В АЛГОРИТМІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УЩЕРБ, НАНЕСЕННЫЙ ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ: ВОЗМОЖНОСТИ В АЛГОРИТМЕ ЗАЩИТЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

Medvedieva M. O.

Doctor of Law, Professor at the International Law Chair of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Korotkyi T. R.

PhD., Professor at the Department of International and European Law of the National University 'Odesa Law Academy'. E-mail: tymur_korotkyi@ukr.net

Медведєва М. О.

Доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Короткий Т. Р.

Кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». E-mail: tymur_korotkyi@ukr.net

Медведева М. А.

Доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Короткий Т. Р.

Кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры международного и европейского права Национального университета «Одесская юридическая академия». E-mail: tymur_korotkyi@ukr.net

Abstract. *The article considers international customs, treaties and case-law dealing with responsibility for wartime environmental damage and protection of the environment before, during and after armed conflict. The authors provide the analysis of the rules of state responsibility, international humanitarian, criminal, environmental, human rights law, law of the sea, applicable in this field. The article examines the regime of international legal protection of the environment in relation to Ukraine-Russia armed conflict (in Crimea and eastern Ukraine) and analyzes the possibility of invoking responsibility of Russia as a state and imposing individual criminal responsibility for the damage caused to the environment in the course of this conflict. With this view the authors provide the overview of current*

proceedings against Russia in international courts and the scope of environmental harm caused as a result of the Russian aggression against Ukraine.

Keywords: *environmental damage, armed conflict, state responsibility, individual criminal responsibility, Crimea, eastern Ukraine.*

Анотація. *У статті розглядаються міжнародні звичаї, договори та судова практика, що стосуються відповідальності за екологічну шкоду, спричинену військовими діями, та захисту навколишнього середовища до, під час та після збройного конфлікту. Автори здійснюють аналіз норм права міжнародної відповідальності, міжнародного гуманітарного, кримінального, екологічного права, права прав людини, морського права, що застосовуються в цій галузі. Розглянуто режим міжнародно-правової охорони навколишнього середовища у зв'язку з українсько-російським збройним конфліктом (у Криму та східній Україні), проаналізовано можливість притягнення до відповідальності Росії як держави, а також реалізації індивідуальної кримінальної відповідальності за шкоду, завдану навколишньому середовищу в ході цього конфлікту. З цією метою автори здійснюють огляд поточних проваджень проти Росії в міжнародних судах, а також підрахунок обсягу екологічної шкоди, заподіяної в результаті російської агресії проти України.*

Ключові слова: *екологічна шкода, збройний конфлікт, відповідальність держави, індивідуальна кримінальна відповідальність, Крим, східна Україна.*

Аннотация. *В статье рассматриваются международные обычаи, договоры и судебная практика, касающиеся ответственности за экологический ущерб, причиненный военными действиями, и защиты окружающей среды до, во время и после вооруженного конфликта. Авторы анализируют нормы права международной ответственности, международного гуманитарного, уголовного, экологического права, права прав человека, морского права, применяемых в этой области. Рассмотрен режим международно-правовой охраны окружающей среды в связи с вооруженным конфликтом между Украиной и Россией (в Крыму и восточной Украине), проанализированы возможности привлечения к ответственности России как государства, а также реализации индивидуальной уголовной ответственности за вред, причиненный окружающей среде в ходе этого конфликта. С этой целью авторы осуществляют обзор текущих производств против России в международных судах, а также объема экологического ущерба, причиненного в результате российской агрессии против Украины.*

Ключевые слова: *экологический ущерб, вооруженный конфликт, ответственность государства, индивидуальная уголовная ответственность, Крым, Восточная Украина.*

Research problem setting. The damage caused to the environment of Ukraine as a result of the annexation and occupation of the Crimea by the Russian Federation and hostilities in eastern Ukraine (Donbas area, or Donbas region, or Donbas) is considerable. According to a national non-governmental organization 'Environment-People-Law', it is hard to imagine the scale of damage caused to the environment by the war in Ukraine: United Nations Environment Assembly (UNEA) and the World Bank experts have counted that 24 month of urgent environmental recovery will cost \$ 30 millions; as experts do not have access to the entire territory for the large-scale assessment, it is expected that this sum will grow [16]. The consequences of armed conflict in Ukraine for the environment are possibly less devastating than the consequences of the World War II, Vietnam and Gulf Wars, Kosovo conflict, armed conflicts in Iraq or Syria. Nevertheless, there is serious environmental harm which must be compensated and for which all guilty must bear responsibility.

Analysis of the latest researches and publications. While the topic of responsibility of Russia for acts of aggression, military intervention and annexation are duly elaborated by Ukrainian and foreign authors, the issue of responsibility for environmental damage inflicted during armed conflicts in Donbas and Crimea is poorly examined in academic literature. Publications of Ukrainian authors like A. and N. Andrusevych [23], I. Shulga [32], H. Baliuk [24], O. Shompol [24], L. Poberezhna [30], A. Stanetsky [30], I. Lychenko [27], O. Kravchenko [26], O. Vasyliuk [26] were examined in the article, though they may be regarded as lacking thorough legal analyzes. Meanwhile, our research was based on the ample foreign doctrine related to the protection of the environment during and/or after armed conflicts [11, 12, 17, 19, 20, 22].

The purpose of this article is to examine the regime of international legal protection of the environment in relation to armed conflict and responsibility for wartime environmental damage with a special focus on the Ukraine-Russia armed conflict.

Basic research material. One can find the evidence of the environmental damage inflicted by the armed conflict between Ukraine and Russia in international governmental and non-governmental organizations' studies [25, 28, 29], reports in mass media and academic literature [24, 26, 28] which may be used as a proof base in international or national courts. These studies and reports as well as the works of Ukrainian scholars highlight that war in the Donbas region has devastating consequences for the natural environment and that the environmental damage resulted from the hostilities has different forms. For example, there was a significant pollution by different chemical toxic substances, heavy metals and fragments of metals, as a result of shelling and use of explosives; formation of numerous craters that disfigured the land and destroyed the natural protected areas; extensive fires, accidental and intentional, causing damage to farmlands, forests, national protected areas. In general, more than one-third of the natural reserve territory of Ukraine was burned away [21; 28, p. 48-58]. There were also explosions at mining, chemical, energy, metallurgical factories and other highly hazardous objects leading to accidental emissions and discharges of harmful substances; flooded mines leading to the pollution of waters and soil by toxic and radioactive substances; damage to communications, construction of defensive structures, pits, damage to sewage and water supply systems, etc. Many natural objects were turned into military ones, there were cases of illegal mining, deforestation, poaching and littering of the territories. Explosions and shelling led to forced migration of some species, introduction of invasive species and disturbance of wild animals.

Environmental damage in the Crimea was caused by its annexation and occupation by the Russian Federation in 2014. Ukraine was deprived of the control over its natural resources and right to exploit them in accordance with national policy. Russia has nationalized the Black Sea Oil and Gas Company that had the right to explore and exploit the resources of the Black Sea continental shelf. Russia undertook building of a gas pipe line, power lines and a bridge over Kerch Strait that caused damage to the marine environment and living resources. Apart from the disruption of the water flow between the Black and Azov seas, environmental organizations have warned of irreversible consequences to the area's flora and fauna. Russia conducts military exercises on the territory of landscape parks turning the protected area into military landfills. In May 2017, the Prosecutor's Office for the Crimea initiated criminal proceedings under Article 236 of the Criminal Code of Ukraine for the violation of the rules of environmental safety during the construction of a bridge over Kerch Strait. Ukrainian law enforcement agencies also are investigating the facts of air pollution in the Crimea and the Kherson region due to the release of hazardous substances from the Crimean plants which are under Russian control.

The existence of the international armed conflict in Crimea is a clear fact, which was, *inter alia*, confirmed by the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court (ICC) in the Reports on Preliminary Examination Activities [16]. The situation in Crimea is an international armed conflict (armed conflict between two states) governed by the relevant

rules of international humanitarian law (IHL) including occupation regime. With respect to the situation in the Donbas region, the armed conflict is recognized as 'mixed': it is an international (between Russian and Ukrainian armed forces) and non-international (between Ukrainian governmental and anti-government organized armed groups) armed conflict with the potential of the latter being recognized as having international character. Non-international armed conflict in Donbas will be international in character if effective and (or) overall control by Russia of anti-government armed groups that fight against Ukrainian government is proved.

The issue of state and individual responsibility for environmental harm caused during the Ukraine-Russia armed conflict is governed by the rules of general international law, IHL, international criminal, environmental, human rights law and law of the sea, to some extent. The customary rules on state responsibility for internationally wrongful acts were codified in the UN International Law Commission's (ILC) Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts of 2001. By virtue of the wording of Article 55 of the Draft, the conditions for the existence of an internationally wrongful act, the content and implementation of the international responsibility of a state [13] in times of armed conflict are governed by IHL rules, which are considered as *lex specialis*. Should there be any loopholes in the specific rules on responsibility for wartime damage, general rules on state responsibility are effectively triggered to govern the issue. Since there is some evidence of the control, instruction and financing of anti-government armed groups by the Russian Federation, we may conclude that their conduct is attributable to this state under Article 8 of the ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Russia may be held responsible for environmental or any other damage caused during wartime by its military forces, 'LPR' and 'DPR'. It may be held responsible for the damage caused by private persons under the IHL rules on occupation and due diligence in case an occupation regime is established for this armed conflict and its international character, instead of 'mixed' one, is fully recognized.

Russia also may be responsible for the unlawful conduct of its officials, military personnel and private entities in the occupied Crimea under the IHL customary and treaty rules on occupation and due diligence principle. Customary IHL provides basic rules on the protection of the environment during armed conflicts. The application of customary rules of distinction, military necessity and proportionality to the natural environment in both international and non-international armed conflicts (Rule 43) is repeated by the International Committee of the Red Cross (ICRC) in its study on customary IHL (2005). Rules 44 and 45 are applicable in international, and arguably also in non-international, armed conflicts [12, p. 499]. Accordingly, a belligerent state and, in some instances, dissident armed forces or anti-government armed groups must be held responsible in case of violation of the above-mentioned customary rules of IHL that resulted in excessive, disproportional environmental damage not justified by military necessity and without any precautions taken.

There are international treaties or, at least, parts thereof specially designed for the protection of the environment in armed conflicts. Ukraine and Russia are parties to most of them, thus, they may be applicable in dealing with responsibility for wartime environmental damage. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 1977 (Protocol I) has two relevant provisions. Article 35(3) envisages that it is prohibited to employ methods or means of warfare which are intended, or may be expected, to cause widespread, long-term and severe damage to the natural environment. Article 55 provides almost the same obligation for states [5]. For the international responsibility to arise the environmental damage should necessarily be caused by the respective state in the course of an international armed conflict and meet a cumulative standard: it must be widespread, long-term *and* severe at the same time. It's unlikely that environmental damage caused by the Russian Federation and 'LPR'/'DPR' groups meets the high cumulative standard of Articles 35 and 55 of Protocol I. As J. Wyatt

observes, during the preparatory work on Protocol I the damage was suggested to qualify as widespread if it covers the territory of about 20,000 square kilometers, as long-term if it lasts for several decades and severe if damage to the health or survival of the population is also caused [22, p. 623-625]. The area of so-called 'Donetsk People Republic' and 'Luhansk People Republic' and the theatre of operations in Donbas cover about a third of the Donetsk and Luhansk regions, namely 17,000 square kilometers, thus the territorial scope of Articles 35 and 55 is practically satisfied. It is a challenge, however, to prove the infliction of long-term environmental damage to invoke the responsibility of Russia.

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, 1977 (ENMOD Convention) stipulates that each State Party undertakes not to engage in military or any other hostile use of environmental modification techniques having widespread, long-lasting *or* severe effects as the means of destruction, damage or injury to any other State Party [2]. Article I uses the disjunctive 'or' which most scholars, including A. Kiss, interpret in such a way that only one of the three consequences justifies the prohibition of using environmental modification techniques [17, p. 226]. A state having employed them during armed conflict or in peacetime will be held responsible. All three terms ('widespread, long-lasting or severe') are defined in the Understandings Regarding the Convention. There are some problems regarding the possible application of this treaty in Ukraine-Russia armed conflict: it would not apply to the environmental damage caused to Ukraine as its scope is severely circumscribed by its limitation to specific environmental modification techniques defined in Article II of the Convention.

Protocol III on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 1980 (Protocol III to the Convention on Certain Conventional Weapons (CCW)) makes it clear that it is prohibited to make forests or other kinds of plant cover the object of attack by incendiary weapons except when such natural elements are used to cover, conceal or camouflage combatants or other military objectives, or are themselves military objectives [7]. Under amendment to Article 1 of the CCW adopted in 2001 the scope of the application of Protocol III to the CCW expanded to non-international armed conflicts that is an important fact for due analysis of the issue of state responsibility for wartime environmental harm.

There are also treaties with specific provisions which stipulate some level of protection to the environment, but indirectly, mostly through the protection of civilian population and civilian objects. As Ph. Sands observes, these rules of treaty law were developed to protect humans and their property, and may only be indirectly protective of an environment which is not intended to be the direct beneficiary of these acts [20, p. 311]. Thus, a belligerent state or an occupying power (in some cases, also anti-government armed groups) may be held responsible for the environmental damage resulting from the violations of the obligations under the provisions of Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949), which prohibits the destruction of property belonging to private persons, a state, public authorities, social or co-operative organizations [3], extensive destruction and appropriation of property, not justified by military necessity and carried out unlawfully and wantonly (Article 149). Protocol I lies down the principle of distinction between civilian objects and military objectives (Article 48), prohibits attacks that cause excessive collateral damage to civilians or civilian objects (Article 51(5)(b)), grants general protection to civilian objects (Article 52) and objects indispensable to the survival of the civilian population (Article 54(2)), works and installations containing dangerous forces (Article 56), provides rules of precautions in attacks and against the effects of attacks. The ICRC believes that Article 56 should equally apply to other installations, such as chemical plants and petroleum refineries. This a very important observation since in the course of the hostilities in Donbas more than 500 plants were affected, including chemical and other hazardous plants such as Avdiyivka and Yasyniv coke plants, Lysychanskiy refinery,

Kramatorsk machine-tool factory, Luhansk power plant, 'Stirol', etc. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (1977) (Protocol II) provides less protection to the environment and, thus, less stringent state and individual responsibility for environmental damage: it foresees the responsibility of anti-government armed groups for the violation of rules granting protection to objects indispensable to the survival of the civilian population [6], works and installations containing dangerous forces (Article 15) and cultural objects (Article 16).

The qualification of the armed conflict in the Donbas area will define relevant rules of international humanitarian law. In case it is recognized as 'mixed', *i.e.* international in parallel to non-international armed conflict, different rules of IHL will be applicable to different armed conflicts. As far as non-international armed conflict is concerned, commanders of the anti-government armed groups will be held responsible under the above-mentioned provisions of the Protocol II, Protocol III to the CCW and Ukrainian criminal law, namely Chapter VIII 'Crimes against environment' and Article 438 'Breach of laws and customs of war' of the Ukrainian Criminal Code. In case two armed conflicts are recognized as international, both the Russian Federation Armed Forces' commanders and anti-government armed groups may be held responsible for violations of the above-mentioned provisions of the Geneva Convention (IV), Protocol I and Protocol III to the CCW.

The armed conflict in the form of occupation of Crimea is international in character and is respectfully governed by the relevant rules of international humanitarian law including rules on occupation. The Hague Regulations outline the obligations of the occupying state to safeguard the capital of the properties, public buildings, real estate, forests, and agricultural estates belonging to the hostile state, and administer them in accordance with the rules of usufruct [1], not to undertake any seizure of, destruction or wilful damage to historic monuments (Article 56). Similarly, the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954) imposes obligations on any state in occupation of the whole or part of the territory of another state to support the competent national authorities of the occupied state in safeguarding and preserving its cultural property [4]. Russia could be held responsible for destruction, appropriation and transformation of Crimean natural resources, including natural reserves, wetlands, sands, oil and gas deposits in the continental shelf, cultural objects, including Chersonesse, and damage to the environment caused by building of a gas pipe line, power lines and a bridge over the Kerch Strait, as well as by polluting the air, in violations of the above-mentioned provisions of the Geneva Convention (IV), the Hague Regulations and the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. It is important to note that pursuant to Article 91 of Protocol I and Article 3 of the Hague Convention (IV), a belligerent party violating the provisions of the Geneva Conventions, Protocol I or the Hague Regulations shall be liable to pay compensation. It shall be responsible for all acts committed by persons forming part of its armed forces.

Individual responsibility for the environmental damage caused during international armed conflict is governed by international criminal law. Under Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute of the ICC [8], as J. Wyatt stipulates, an armed forces' commander or an ordinary soldier of a belligerent state may be held responsible if: first, the cumulative standard of 'widespread, long-term and severe damage' to the natural environment is met; second, there must be two distinct mental elements: (1) an intent to launch an attack; (2) the knowledge that such an attack will cause environmental damage; (3) the knowledge that the damage would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated [22, p. 627].

Though Ukraine is not a party to the Rome Statute, however, the Government of Ukraine lodged two declarations accepting the ICC's jurisdiction over alleged crimes committed on its territory from November 2013 to February 2014 (concerns crimes against

humanity in the context of the ‘Maidan’ protests) and from February 2014 onwards, with no end date (concerns crimes against humanity and war crimes allegedly committed by senior officials of the Russian Federation and leaders of terrorist organizations ‘DPR’ and ‘LPR’) [16]. The ICC Reports on Preliminary Examination Activities focus on war crimes and crimes against humanity. Russian and anti-government groups commanders are unlikely to be held responsible under Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute as it poses very stringent requirements. In the alternative, it is possible to recognize crimes against the environment as a means of committing other crimes – war crimes and (or) crimes against humanity. Another available alternative is to prove that the destruction of natural resources in the occupied Crimea and Donbas constitute an element of the ‘destruction of civilian objects’ crime.

There are plenty of international treaties providing protection for the environment before and during peacetime and confirming main principles of international environmental law. The controversy lies with the question whether such environmental agreements still apply in times of armed conflicts. The interpretation of the provisions of the Vienna Convention on the Law of Treaties (1969) concerning the impossibility of performing a treaty and fundamental change of circumstances [10] brings us to the conclusion that war is not a reason for the automatic termination of treaties, including environmental ones, concluded between parties to the armed conflict during peacetime. This conclusion is endorsed by the ILC Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties (2011). This means that a party to an armed conflict, which violates the provisions of multilateral or bilateral environmental treaties, is responsible for the damage inflicted by such violation.

The aggression of the Russian Federation against Ukraine in the form of annexation and occupation of Crimea and hostilities in the Donbas region resulted in direct and indirect environmental damage. First of all, we must admit that all bilateral Ukrainian-Russian agreements in the field of environmental protection concluded before the occupation of Crimea and war in eastern Ukraine continue to be in force. Russia is responsible for violations of these treaties and is obliged to make reparations for inflicted damage in accordance with international law. Some other bilateral environmental initiatives were also put into question after the aggression of Russia, namely the functioning of Black Sea Euro-region and Black Sea Eco-Corridor. Second, Ukraine has lost access to its natural and cultural objects. At the moment of the annexation of Crimea by the Russian Federation, there were 196 objects of protected areas on the peninsular, 44 of them with the national status [14]. Ukraine has lost access to these objects along with access to wetlands of international importance (6 of 39 Ukrainian Ramsar sites are located in Crimea), the World Heritage Site – Chersonese, and other cultural property. Third, Ukraine was deprived of the ability to comply with its obligations under some multilateral environmental agreements covering the territories occupied by Russia and territories under the control of anti-government armed groups. As A. Andrusevych and N. Andrusevych put it, Ukraine is not able to comply with its obligations under several multilateral environmental agreements including Agreement on the Conservation of Cetaceans in the Black Sea, Mediterranean Sea and Contiguous Atlantic Area (1998), Convention for the Protection of the Black Sea against Pollution (1992), Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat (1971), UNESCO Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage (1972) [23]. Russia's aggression has led to Ukraine's impossibility to fulfil its obligations under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) (1992), Kyoto Protocol (1997) and Paris Agreement (2015), since monitoring of greenhouse gases in the temporarily occupied territories of the Donetsk and Luhansk regions and in the occupied Crimea is complicated, and sometimes impossible. In addition, at the Conference of the Parties to the UNFCCC in Bonn in November 2017, Ukraine opposed the inclusion by Russia the greenhouse gases emissions in the annexed Crimea and Sevastopol for the period of 1990-2015 into its own national report [31].

Different scholars pay a special attention to post-conflict environmental management.

For example, C. Bruch, D. Jensen, M. Nakayama, J. Unruh, R. Gruby and R. Wolfarth underline that although international environmental law generally does not consider whether or how it applies in the post-conflict setting, “post-conflict work needs to become more established within natural resource and environmental policy” [11, p. 93, 96] and that one of the primary challenges in post-conflict recovery and peace building is to shift the relevant time frame from the immediate future to longer-term management [11, p. 59]. There are several ways to implement post-conflict management plans. First, the UN or other international organisation may establish a special body dealing with the questions of post-conflict management, responsibility and liability. Second, a future peace treaty may provide for the obligations of states to restore the environment damaged by the conflict and tackle the problem of remnants of war on land and sea. Third, states parties to the armed conflict may ask for help relevant international organizations, such as UNEP or the World Bank, in undertaking a post-conflict environmental assessment.

The law of the sea, together with IHL, may be applied not only in relation to the protection of the environment after armed conflicts from remnants of war on sea or protection of the marine environment during hostilities by restricting means and methods of warfare. The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) arbitral proceedings are useful instruments in dealing with responsibility of belligerent states for the damage to natural resources of the continental shelf or marine environment. On 14 September 2016, Ukraine instituted arbitration proceedings against the Russian Federation under the UNCLOS. Ukraine argues that Russia brutally violates its rights as the coastal state in maritime zones adjacent to the Autonomous Republic of Crimea in the Black Sea, Sea of Azov, the Kerch Strait and asks the arbitral tribunal to enforce its maritime rights by ordering the Russian Federation to cease its internationally wrongful actions in the relevant waters, to provide Ukraine with appropriate guarantees that it will respect Ukraine’s rights under UNCLOS, and to make full reparation to Ukraine for the injuries the Russian Federation has caused [18]. Ukraine’s claim concerns the takeover of deposits of mineral resources and unlawful extraction of oil and gas from Ukraine’s continental shelf in the Black Sea; unlawful fishing and preventing Ukrainian fishing companies from fishing in Crimea’s offshore waters; building of a gas pipe line, power lines and a bridge over Kerch Strait; and conducting research on the Black Sea bed without Ukraine’s consent. There is a chance the constituted arbitral tribunal will decide on the issue of environmental damage, especially that inflicted by Russia’s takeover of mineral resources deposits and building of a gas pipe line, power lines and a bridge over the Kerch Strait.

Conclusions. Russia’s occupation of the Crimea peninsula and its use of force in eastern Ukraine threatened the very existence of international security system and international legal order. The Ukraine-Russia armed conflict continues to take away a heavy toll on military personnel and civilian population. It also has produced considerable damage to the environment that has to be compensated once the armed conflict is settled.

Both international humanitarian customary and treaty law contains implicit and explicit rules to hold a belligerent state responsible for causing serious or other damage to the environment during armed conflict or violating its obligations as an occupying power. There are also additional grounds to impose criminal responsibility for environmental damage inflicted during the armed conflict under international criminal law. Nevertheless, these rules pose stringent and imprecise thresholds, which make them hardly applicable.

International courts and tribunals are reluctant to apply high thresholds of Protocol I and other rules of international humanitarian and criminal law on the responsibility for causing widespread, long-term and severe damage to the natural environment. Besides, a state causing environmental damage may rely on the principle of military necessity to justify this damage, especially if such necessity is considered to be sufficiently high. Apart from general international law together with international humanitarian and criminal law, international

environmental, human rights law, and law of the sea may provide a useful roadmap for dealing with different issues of wartime environmental damage.

There are some mechanisms that have already been resorted to or may still be applied by Ukraine to invoke the responsibility for direct and indirect environmental damage of the Russian Federation as a belligerent and occupying power and to impose criminal responsibility on its Armed Forces commanders as well as commanders of anti-government armed groups. However, these mechanisms are subject to the qualification of the armed conflict in Donbas. IHL of non-international armed conflicts provides less protection to the environment and, thus, less stringent state and individual responsibility for environmental damage.

Environmental damage or environmental crimes are not in Ukraine's application filed before the ICJ, however, they may be argued before other forums, such as the European Court of Human Rights, UNCLOS arbitral tribunal and ICC proceedings. Given the fragmented and limited subject of the claim submitted to the ICJ and limited territorial scope of the claim under the UNCLOS arbitration proceedings, Ukraine should work towards the development and issuing a Consolidated Claim against Russia, which would include arguments to claim reparation for environmental damage caused in the course of its aggression. Ukraine may rely on the practice of various compensation commissions on consolidated claims and to ensure the inclusion of the provisions establishing a bilateral Ukraine-Russia claims commission dealing with compensation for environmental damage into a future peace treaty with Russia.

In the alternative, Ukraine may institute relevant criminal and civil proceedings before its national courts based on the rules of international and national law. International treaty and customary law does not allow a state to invoke immunity from jurisdiction before a court of another state in a proceeding which relates to pecuniary compensation for death or injury to the person, or damage to or loss of tangible property, caused by an act or omission which is alleged to be attributable to the State [9].

Whatever path Ukraine follows to protect its national interests, it has to bring forward the facts of direct participation of the Russian Armed Forces in military operations on the territory of Ukraine; the Russian control over anti-government armed units; breach by the Russian Armed Forces and anti-government armed groups of customary and treaty rules of international humanitarian law. Ukraine also has to record and calculate environmental damage, provide proper reasoning and justification for cause-effect link between the aggression of Russia against Ukraine, the acts of the Russian Armed Forces and anti-government armed units, on the one hand, and damage caused to the environment of Ukraine, on the other. The absence of uniformly elaborated methodology and properly documented fixation of wartime environmental damage by state officials and relevant agencies of Ukraine make it quite a struggle to perform the task, not to mention the ongoing armed conflict. In most cases there is no documentally confirmed data concerning who exactly (military personnel or civilian persons) or what side of the conflict (Armed Forces of the Russian Federation, anti-government armed groups or anti-terror forces of Ukraine) caused damage to the environment.

Despite the fact, that there are limited options for Ukraine to invoke state responsibility and impose individual criminal responsibility for wartime environmental harm under international law in force, we believe Ukraine should seize every opportunity to protect its national interests, which also includes claiming full reparation of damage caused by the Russian Federation aggression which is a crime under international law.

References

1. Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, 18 October 1907 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0631.pdf>.

2. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, 10 December 1976. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.state.gov/t/isn/4783.htm>.
3. Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12 August 1949. [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf
4. Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 14 May 1954. [Electronic resource]. – Mode of access: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
5. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June 1977. [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf.
6. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, 8 June 1977. [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf.
7. Protocol III on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 10 October 1980. [Electronic resource]. – Mode of access: [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/B409BC0DCFA0171CC12571DE005BC1DD/\\$file/PROTOCOL+III.pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/B409BC0DCFA0171CC12571DE005BC1DD/$file/PROTOCOL+III.pdf).
8. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.
9. UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, 2 December 2014. https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/english_3_13.pdf.
10. Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201155/volume-1155-i-18232-english.pdf>.
11. Bruch C., Jensen D., Nakayama M., Unruh J., Gruby R., Wolfarth R. Post-Conflict Peace Building and Natural Resources // Yearbook of International Environmental Law. – 2009. – Vol. 19, No. 1. – P. 58-96.
12. Customary International Humanitarian Law: Vol I Rules / Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 628 p.
13. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries // Yearbook of the International Law Commission. – 2001. – Vol. II(2). – P. 31-143.
14. Environment-People-Law. Ramsar Sites of the Crimea Can Suffer From Military Bases, 14 September 2015. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.epl.org.ua/en/environment-en/environment-and-war/epl-documents/1844-ramsar-sites-of-the-crimea-can-suffer-from-military-bases>.
15. Environment-People-Law. UNEA Got Interested in the Environmental Impact of War in the East of Ukraine. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.epl.org.ua/en/environment-en/environment-and-war/epl-documents/2227-unea-got-interested-in-the-environmental-impact-of-war-in-the-east-of-ukraine>.
16. International Criminal Court. Preliminary Examination: Ukraine. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.
17. Kiss A. International Humanitarian Law and the Environment // Environmental Policy and Law. – 2001. – Vol. 31. - P. 223-231.
18. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. The Hearing of the Case Ukraine v. Russian Federation under UNCLOS will Start at the Beginning of 2017. - 23 December 2016. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://mfa.gov.ua/en/press-center/news/53422-na-pochatku-2017-roku-rozpochnetsya-rozglyad-spravi-ukrajina-proti-rosijsykoji-federaciji-zgidno-z>

konvencijeju-oon-z-morsykygo-prava.

19. Orellana M.A. Criminal Punishment for Environmental Damage: Individual and State Responsibility at a Crossroad // *Georgetown International Environmental Law Review*. - 2005. - Vol. 17, No. 4. - P. 673-696.
20. Sands Ph. *Principles of International Environmental Law*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. - 2nd ed. – 1116 p.
21. Vasyliuk O., Shyriaieva D., Kolomytsev G., Spinova J. Steppe protected areas on the territory of Ukraine in the context of the armed conflict in the Donbas region and Russian annexation of the Crimean Peninsula // *Grassland Research and Conservation (Bulletin of the Eurasian Dry Grassland Group)*. – 2017 – Vol. 1, No. 33. – P. 15–23.
22. Wyatt J. Law-Making at the Intersection of International Environmental, Humanitarian and Criminal Law: The Issue of Damage to the Environment in International Armed Conflict // *International Review of the Red Cross*. – 2010. – Vol. 92, No. 879. – P. 593-646.
23. Андрусевич Н., Андрусевич А. Окупація Криму: екологічні загрози // *Суспільство і довкілля: аналітичний огляд*. – Березень 2014. [Electronic resource]. – Mode of access: www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf.
24. Балюк Г., Шюмпол О. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів // *Адміністративне право і процес*. – 2015. – Т. 2, №12. – С. 142–158.
25. *Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству*. - Львів: ЕПЛ, 2015. - 136 с.
26. Кравченко О., Василюк О., Войціховська А., Норенко К. Дослідження впливу військових дій на довкілля на Сході України // *Схід*. – 2015. - №2. – С. 118–123.
27. Личенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – 2016. - №845(87). – С. 279-284.
28. *На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України*. - К., КІТ, 2017. - 88 с.
29. *Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України / ОБСЄ*. – К.: ВАІТЕ, 2017. – 90 с.
30. Побережна Л.Я., Станецький А.І. Оцінка потенційних екологічних ризиків внаслідок проведення антитерористичної операції // *Науково-технічний журнал «Техногенно-екологічна безпека»*. – 2017. - №2. – С. 45-52.
31. Україна виступила проти включення даних про викиди парникових газів у Криму до звіту РФ [Електронний ресурс] / *ZIK*. - 15 листопада 2017. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/11/15/ukraina_vystupyla_protvy_vklyuchennya_danyh_pro_vykydy_parnykovykh_gaziv_u_krymu_1206245.
32. Шульга Є. Міжнародно-правова охорона навколишнього середовища від впливу військових конфліктів: проблеми ефективності // *Международный научный журнал “Интернаука”, Серия “Юридические науки”*. – 2017. – Т.1, №1. – С. 63-69.

УДК 341.4

THE CONCEPT OF TRANSNATIONAL CRIME AS AN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW CATEGORY IN A THEORETIC DIMENSION

КОНЦЕПЦІЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНУ ЯК КАТЕГОРІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ТЕОРЕТИЧНОМУ ВИМІРІ

КОНЦЕПЦИЯ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК КАТЕГОРИИ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Popko Vadym V.

Philosophy Doctor in International Law, Associate Professor at the Comparative and European Law Chair of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: vadympopko@gmail.com.

Попко В. В.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: vadympopko@gmail.com.

Попко В. В.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры сравнительного и европейского права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: vadympopko@gmail.com.

Abstract. *The article analyzes the concept of a transnational crime as a category of international criminal law, its concept and characteristic properties. The origins of the concept of “transnational crime” are considered, taking into account the diversity of sources of international law, conceptual approaches, the relation between concepts “transnational” and “transboundary”, as well as the features of the concept of transnationality are identified. Different approaches to this problem at the present stage of development of international criminal law are generalized. The author emphasizes the importance of the UN Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000, which describes the transnationality, the criminalization of criminal acts (money laundering, corruption, etc.); measures to be taken to combat these crimes are determined; issues of jurisdiction, confiscation, arrest, extradition, protection of witnesses, international cooperation of states in the field of mutual legal assistance in the investigation, prosecution and trial of transnational crimes are regulated. It is emphasized that the concept of a transnational crime is based on such important precepts: transnationality; recognition of the crime of a transnational criminal act in the sources of international law and national legislation; national character of a criminal law ban; criminal liability for transnational crime should be based on the principle of legality; a great public danger of a crime, because such an act is detrimental not only to the direct object of the crime, but also to interstate relations.*

Key words: *international crime, transnational crime, transnationality, convention, crime, national law.*

Анотація. *У статті аналізується поняття транснаціонального злочину як категорії міжнародного кримінального права, його концепція, а також характерні властивості. Розглянуто витоки формування поняття «транснаціональний злочин» з урахуванням різноманіття джерел міжнародного права, концептуальних підходів,*

співвідношення понять «транснаціональний» і «транскордонний», а також виявлено особливості поняття транснаціональності. Узагальнено різні підходи до цієї проблеми на сучасному етапі розвитку міжнародного кримінального права. Автор підкреслює значення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., якій дається характеристика транснаціональності, криміналізації злочинних дій (відмивання доходів здобутих злочинним шляхом, корупція та ін.); визначаються заходи по боротьбі з цими злочинами; регулюються питання юрисдикції, конфіскації, арешту, екстрадиції, захисту свідків, міжнародного співробітництва держав у сфері надання взаємної правової допомоги в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді транснаціональних злочинів і ін. Підкреслюється, що концепція транснаціонального злочину базується на таких важливих поняттях: транснаціональність, визнання злочинності транснаціонального кримінального діяння в джерелах міжнародного права і національного законодавства; національний характер кримінально-правової заборони; висока суспільна небезпека злочину, так як цим діянням завдається шкода не тільки безпосередньому об'єкту злочину, а й міжнародним відносинам.

Ключові слова: міжнародний злочин, транснаціональний злочин, транснаціональність, конвенція, злочинність, національне законодавство.

Анотація. В статті аналізується поняття транснаціонального проступлення як категорії міжнародного уголовного права, его концепція, а также характерные свойства. Рассмотрены истоки формирования понятия «транснациональное проступление» с учетом многообразия источников международного права, концептуальных подходов, соотношения понятий «транснациональный» и «трансграничный», а также выявлены особенности понятия транснациональности. Обобщены разные подходы к данной проблеме на современном этапе развития международного уголовного права. Автор подчеркивает значение Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 г., в которой дается характеристика транснациональности, криминализации преступных действий (отмывание доходов от преступлений, коррупция и др.); определяются меры по борьбе с этими проступлениями; регулируются вопросы юрисдикции, конфискации, ареста, экстрадиции, защиты свидетелей, международного сотрудничества государств в сфере взаимной правовой помощи в расследовании, уголовном преследовании и судебном рассмотрении транснациональных преступлений и др. Подчеркивается, что концепция транснационального проступления базируется на таких важных посылах: транснациональность, признание преступности транснационального уголовного действия в источниках международного права и национального законодательства; национальный характер уголовно-правового запрета; большая общественная опасность проступления, так как этим действием приносится вред не только непосредственному объекту проступления, но и международным отношениям.

Ключевые слова: международное проступление, транснациональное проступление, транснациональность, конвенция, преступность, национальное законодательство.

Research problem setting. In today's globalization of crime, international criminal law becomes intensive. Its key category is the concept of “international crime”, whose socially dangerous problems require further reflection and study. In particular, the system of classification of international crimes in connection with the formation of a separate group of transnational crimes and the determination of their place in the system of international criminal law needs to be improved. Separation of transnational crimes as an independent category of international criminal law has led to the formation of a transnational criminal law,

in the process of formation and development of which the essence of finding the legal nature of its key category is “transnational crime”. The concept of a transnational crime arose in the theory of international criminal law under the influence and development of the doctrine of condemnation of socially dangerous acts that pose a threat to peace, humanity, life and health of a person, his/her rights and values. Based on this fundamental postulate, the concept of a transnational crime requires clarification of its features, conceptual approach, the distinction of characteristic properties and their reflection in normative acts.

The purpose of the article is to study the concept of “transnational crime” as a category of international criminal law, its historical origins of formation and clarification of features, based on the theoretical achievements of the science of international law.

Analysis of recent research. Transnational criminal law is becoming more and more sought after in modern jurisprudence. In the formation of this concept, the classical works of both foreign and domestic scientists are of fundamental importance, in particular the works of R. Ago, D. Anzilotti, M. Baimuratov, M. Bassiuni, I. Blishhenko, A. Bossard, M. Buromensky, V. Butkevich, V. Vasilenko, G. Werle, M. Hnatovsky, L. Zablotsky, P. Kazansky, L. Kamarovsky, A. Kaseze, O. Kybalnik, M. Korkunov, D. Levine, F. List, I. Lukashuk, F. Martens, A. Naumov, V. Panov, V. Pella, A. Ferdros, V. Shabas and others. The concept of transnational criminal law was established in a foreign legal doctrine (M. Bassiouni, N. Boyster, A. Bossard, G. Werlet, A. Cassese, J. Martin, A. Romano, K. Rodionov, J. Truntsevsky, J. Schwarzenberger) and domestic scientists also take an active part in its formation (V. Antipenko, P. Bilenchuk, M. Hnatovsky, N. Zelinskaya, N. Dremin, A. Kozachenko, N. Klevan, T. Syroid). Separate aspects of transnational criminal law have become the subject of sectoral studies in criminology, some issues are studied in criminal procedural law. However, the key category of transnational criminal law, a transnational crime, is insufficiently investigated, especially its separate aspects related to the notion of transnationality, international legal regulation and domestic punishment.

Presentation of the main material. The concept of a transnational criminal offense is the concept of an *international offense*. It has a high social danger compared to other crimes, as it is characterized by two objects: firstly, social relations are violated, with the aim of protecting which are concluded international treaties (conventions), and secondly, relations are violated that characterize the implementation of such an international obligation. In the first case, the object of the offense is a wide range of relations - it can be peace, security of mankind, freedom of the person, security of the state, environment, etc., in the second - compliance with the principle of *pacta sunt servanda* (the treaties should be observed).

Professor N. Zelinskaya notes: “the concept of an international crime reaches its roots in the channel of natural-legal views” [Zelinska, 2006: p. 250]. It arose and developed as the peoples perceived the unconditional truth that there were violations that encroach on the foundations of the existence of all mankind and undermine the rights of every human being. The term “crime” in the vocabulary of all peoples of the world most adequately reflects the moral condemnation of this evil.

The first attempts to substantiate and codify the notions and features of specific offenses, an international crime, to develop procedural forms and procedures, types and sizes of sanctions were used at the end of the XIX century. They were developed at the beginning of the XX century. in the writings of P. Kazan, L. Kamarovsky, M. Korkunov, F. Liszt, F. Martens, A. Ferdros, and other scholars. To international crimes they attributed the aspiration of some states to absorb others and their aspirations for world domination, an attack without a declaration of war and enough reason. They considered the crime as an attack on the general legal order, which obliged the states to introduce into their national legislation the rules of international criminal law.

The formation of the modern concept of international crime as a category of international law began to emerge with the emergence of a new direction in the international legal cooperation of States in the fight against international crime. Among the first such

agreements were the Convention on the phylloxera of 1881, the Paris Agreement on the Protection of Underwater Telegraph Cables in 1884, the Convention on the Slavery of September 25, 1926.

In the twentieth century the development of the concept of “international crime” was carried out within the framework of international organizations, in particular, between two world wars, under the aegis of the League of Nations, there was a long, but unsuccessful, codification of the relevant provisions on liability for international offenses. A certain contribution to the development of this issue was made at the time by US scientists, where there was private codification, which included the drafting of specific conventions, in particular Government Responsibility, Diplomatic Protection, “Responsibility of States for the harm done to their territory and owned by the American Institute of International Law and the Law Faculty of Harvard University. Professor D. Levin, analyzing the work, wrote: “For a long time they were inevitably conducted in the same plan - the plan for the formation of norms on the responsibility of states for the damage inflicted on foreigners” [Levin, 1966: p. 14]. The basis of these programs was laid by ideas based on the science of private law, so the advantage was provided to the procedures and conditions for compensation for the material and moral damage inflicted, its volume, order, the form of the corresponding calculations, and others like that. Therefore, in defining any act in the field of international relations, the term “international tort” was used most often, which corresponded to the development of theoretical searches and time requirements. Italian professor D. Ancylotti, using the term “international delict”, covered two groups of offenses: international crimes and conventional crimes, understanding any breach of an obligation imposed by virtue of international law or contradicting the obligation “ the sacrifice given by one state to another state [Vasylenko, 1976: p. 394]. Conventional crimes, as the most commonly used term in the theory of international and criminal law to characterize a criminal act, the basis of which criminalization served as the norm of an international treaty, are traditionally considered together with international crimes.

In the scientific literature it was proposed to use other concepts that denote criminal offenses, in particular A. Trinin, following the professor at the University of Madrid, Saldan, uses the term “international tort”, under which he understood the encroachment on peaceful relations between states. “Whatever the great social danger of such crimes as trafficking in women, the falsification of money, etc., no matter how useful it is sometimes coordinated with them, these crimes are not an encroachment on peaceful international relations. Consequently, the delicts covered by these conventions are not international delicacies. And vice versa, there are quite imaginative and really there are many delusions that constitute a serious encroachment on the peaceful coexistence of peoples, and therefore international delicacies that remain outside the boundaries of international conventions “[Panov, 1977: p. 99-100]. V. Vasylenko proposed the introduction of the concept of “quasi international tort”, defining it as “a criminal act of an individual, contrary to the requirements of international treaties or customs, as well as formulated on their basis norms of domestic (national) law” [Werle, 2011: p. 171].

In the last century, an Italian lawyer, later a member of the International Law Commission of the United Nations, Roberto Ago, in 1939, for the first time distinguished ordinary internationally unlawful acts and extremely serious violations of international law (international crimes) [1]. Already in the documents of the Conference on the Unification of Criminal Legislation in 1927, whose members approved the list of such crimes on the basis of international conventions, the term “universal crimes” as a kind of delicti jus gentium is singled out.

After the Second World War, a wide range of issues related to the content of international criminal law has been repeatedly addressed by the United Nations and its commissions. Their searches were complemented by the legal practice of the Nuremberg and Tokyo Tribunals, which established important rules on the basis of which the concepts and

features of contemporary violations of international law were formulated. In particular, the Statute of the Nuremberg Tribunal (Article 6) [30] identified three types of unlawful acts against humanity (crimes against peace, against humanity, war crimes) that are recognized by the entire international community as serious international crimes. It is important that any crime that falls within the jurisdiction of the Tribunal has been acknowledged so regardless of whether this act was in violation of the domestic law of the country where it was committed or not. Nuremberg and Tokyo precedents international law has implemented its own design of an international crime by finding the ability to criminalize acts that are not a crime of national law. Consequently, an international crime in a new sense, which had not previously been used in the practice of justice, appeared as a category related to international justice.

The ideas and provisions of the Statute of the Nuremberg Tribunal have been developed and supplemented with the list of crimes in subsequent UN documents, in particular, in the Geneva Conventions on the Protection of Victims of the War of 1949, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948 [18], the Convention on the Prohibition of the Use of Military or Other Hostile Use of Environmental Impact Measures of May 18, 1977 [20], and others. International crimes received clear legal characteristics, which contributed to the development of the doctrine of international criminal law and the concept of international crime. It must be admitted that an international crime or an international crime, *stricto sensu*, is an international-legal crime, is “international” in the form of a criminal prohibition. As N. Zelinska writes, “he is criminalized by international law and potentially falls not only under national but also under international criminal law, which is understood as the jurisdiction of international criminal courts” [Zelinska, 2006: p. 34].

The position that the definition of “international delict” could no longer cover new interstate, national, racial, ethnic, religious phenomena and conflicts has gradually developed. “The term” international offense “seems to us to be more in line with the specifics of international law and international responsibility than the term” delinquency “, which carries the historical burden of civilian construction”, - wrote P. Kuris [Kuris, 1973: p. 72].

However, the concept of “crime” in international criminal law reveals ambiguously, primarily because of the lack of a single codified source. This is a serious violation of international humanitarian law, and crimes under international law [Werle, 2011: p. 38] and grave crimes that threaten the general peace, security and well-being, and international criminal crimes and crimes against the peace and security of mankind, “universal crimes” [Trykoz, Shvets, 2016; Cassesse, 1999], extradition crimes [Bassiouni, 1974: 445] and, finally, international crimes and crimes of an international character (or constitutional crimes) [28]. In this case, for example, crimes against the peace and security of mankind are called by scientists as crimes in the proper sense of the word [Panov, 1997: 211], others - crimes under general international law [Werle, 2011; Lukashuk, Naumov, 1999].

Over time, this variety of definitions at the level of rather generalized provisions contributed to the development of a mechanism for establishing international crime: defined socially dangerous for international peace and security actions that, by distinguishing their features in the relevant rules, are classified as international crimes. However, there is now an urgent need to systematize international crimes and to complete the work of the UN Commission on International Law on the draft Code of Crimes against Peace and Security of Humanity that was launched in 1947.

Over time, the concept of an international crime evolves, changes, is filled with new content, becomes transnational. As N. Zelinska notes, “international legal crimes constitute only a part of international crime. The second part consists of crimes pertaining to the category of transnational “ [Zelinska, 2006: 105].

The concept of “transnational crime” has no convincing conceptual justification and unambiguous interpretation in the jurisprudence: it is studied from various aspects and in different ways, as indicated by almost all of its researchers (J. Albanez, A. Bossard, N. Boyster, N. Dremin, N. Zelinska, A. Knyazkina, J. Muller). Sometimes, along with the notion

of “transnational”, the term “transboundary” is used, and in the same context [25, p. 10]. In domestic law, both of these terms are used, sometimes as interchangeable concepts, which, based on semantic value, are not entirely correct. Translated from Latin, “trans” means “across, through, for,” ie “movement, penetration, going beyond the established limits.” This generic term combines these terms, while the content of other roots is not identical in meaning.

It seems necessary to use the categories “transnational” and “transboundary” to take into account their semantic differences, based in the first case on the membership of organized crime groups to the citizenship of the state (in some cases, the state), that is, on the person of the offender, on the second - to the place of the crime. At the heart of the term “cross-border” it will be expedient to highlight a territorial feature. According to the theory of criminal law, a crime is committed on the territory of the state, if it is commenced and completed on the territory of the state, if the preparation or encroachment was carried out abroad, and ended (or a criminal result occurred) in the territory of another state. As J. Boister correctly notes, “for transnational criminals involved in cross-border crime, borders are part of business [Boister, 2012: 4]. In practice, far from all crimes, understood as “transnational” in the sense of “transboundary”, really cross borders.

Along with the category “transnational crime”, the concept of a criminal offense of an international character and a conventional crime in coinciding terms are used and often they are identified with transnational (A. Tsvetkov). With the commonality of definitions, characteristic features, properties, the use of international legal acts between them also has a terminological discrepancy.

Criminal offenses of an international character are defined as acts stipulated by an international treaty that are not related to crimes against humanity, peace and security, but encroach upon normal, stable relations between the states, harm to peaceful cooperation in various spheres of relations (economic, social, cultural, property, etc.) , as well as organizations and citizens, who are punished either in accordance with the norms established in international treaties or according to national criminal law in accordance with these treaties. These include: an act against the stability of international relations (terrorism, seizure of hostages, seizure and hijacking of aircraft, etc.); acts that are detrimental to the economic, social and cultural development of the state (falsification of money, illicit drug trafficking, legalization of criminal proceeds, etc.); offenses committed on the high seas; criminal encroachments on personal human rights (slave trade, etc.), a number of others. Concerning the conventions, I. Lukashuk stresses that “these crimes, the composition of which is defined by international conventions, which oblige the States parties to introduce appropriate rules in their criminal law” [Lukashuk, 2007: 433]. M. Bassiouni characterizes transnational crimes as private or non-governmental crimes, emphasizing that they are solved by natural or legal persons, such as companies, may be carried out by officials who carry out actions of a private nature [Bassiouni, 1974: 421].

In the documents, the standard definition of a transnational crime was given in the Report on the results of the United Nations Fourth Survey on Crime Trends and the Functioning of Criminal Justice Systems [7]. It focuses on the transnational nature of criminal activity and consists in the following: “Offense involving - in aspects related to planning, implementation and / or direct and indirect effects - more than one country.” National in character of the criminal law, such crimes are international in characterizing criminal activities and / or entities involved in it, which makes them subject to the jurisdiction of more than one state.

In connection with this interpretation of a transnational crime, there is a question that has become controversial, is it enough to recognize a crime as a transnational criminal prohibition of one country, or it isn't? Position of Dzh.M. Martina, A.T. Romano boils down to the fact that recognition of the behavior of perpetrators as a violation of a criminal law, that is a crime, is sufficient in at least one of the countries involved [Martin, Romano, 1992: 16].

Any act that violates a national criminal law can be considered a crime. Consequently, if an act with a sign of transnationality is prohibited by the criminal law of at least one country, it is both “transnational” and “a crime”.

A. Bossard (former Secretary-General of Interpol), who calls the following conditions for the recognition of an international crime transnational, expressed the objection in this regard. First, a transnational crime involves the crossing of borders by people (criminals - in the process of committing a crime or after its implementation in order to avoid justice, victims in the case of hostage-taking, trafficking in human beings, etc.); moving objects (firearms, drugs, things, obtained by criminal means) or money (money laundering, theft through a computer network), etc. Second, nationally, according to the principle of “*nullum crimen, null poena sine lege*”, anti-social behavior can be considered a transnational crime only if it is considered as a criminal offense in the laws of at least two states or is supposed to be criminal multilateral international agreements [Bossard, 1990: 5]. Thus, according to A. Bossard, a transnational crime may be an act prohibited by a criminal law of at least two states.

A. Bossard's point of view has found reasoned support in legal literature, in particular, N. Zelinska considers his point of view justified [Zelinska, 2006: 197]. Indeed, in order for an act to qualify as a “crime”, it is sufficient to have a criminal prohibition of one state. However, for the international legal characterization of a transnational crime in the context of international cooperation in the application of criminal repression, at least, double criminality is required, which involves coincidence of the positions of the interacting states with respect to the crime of such an act.

The Report on Crime and Justice, prepared for the United Nations Center for the Prevention of International Crime, states: “The most common feature of a transnational crime is that it involves crossing borders or the jurisdiction of States. The crossing of borders itself can mean both active and potential criminals who cross borders while conducting their activities (crossing borders for the commission of acts of terror or violence, for example) or trying to avoid justice - it is illegal goods or proceeds from illegal activity. Moreover, it can also include the transmission of information that is, in essence, “virtually” in contrast to the physical crossing of the border. There is also some uncertainty about the crimes themselves. Finally, different legal systems criminalize various acts and provide for different punishments for them. Whatever the case, a large number of acts are subject to international conventions, without which it would be almost impossible to administer justice with any result in international affairs. These conventions - the most known of them, perhaps the UN Convention against Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Drugs 1988 - reflect the understanding shared by the states that certain acts should be regulated, forbidden or criminalized” [7].

The UN Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 [19], which describes the transnationality, criminalization of criminal acts (money laundering, corruption, etc.), is of great importance for the formation of the concept of a transnational crime; measures to be taken to combat these crimes are determined; issues of jurisdiction, confiscation, arrest, extradition, protection of witnesses, international cooperation of states in the field of mutual legal assistance in the investigation, prosecution and trial of transnational crimes are regulated.

Note that the concept of transnational crime as a category of international criminal law is based on the following important postulates.

A transnational crime is an act (action or inaction) committed by a subject of a crime with a “foreign element” (an act committed on a foreign territory, there are foreigners, accomplices, etc.), which jeopardizes important social relations (human life and health, security, freedom, nature, property, money, etc.) or harms the relationship. It should be borne in mind that the criminal consequences, as a rule, occur more than for one state. The United Nations Convention against Transnational Organized Crime provides a list of features that characterize the “foreign element” of a transnational crime (Article 3, paragraph 2).

The crime of a transnational criminal act must be established by sources of international law and national law, which is especially important in today's conditions of accelerating globalization, which is accompanied by the transformation of national crime into transnational international forms. A. Bossard pointed to the national character of the transnational crime, bearing in mind that crossing the border, the crime becomes international, but the domestic law establishes a list of acts regarded as a crime and provides for sanctions for their implementation. State sovereignty is violated in this case, since a transnational crime has no borders, and criminals are not much concerned about considerations of compliance with state sovereignty. In this sense, an international crime is national [Bossard, 1990: 5]. As N. Zelinskaya notes, "to avoid an externally paradoxical, albeit veritable in essence, phrase" international national crime "allows the term" transnational crime" [Zelinska, 2006: 196]. National by the nature of the criminal prohibition, these crimes are international in terms of the characteristics of criminal activity and actors involved in it, which is why they are subject to the jurisdiction of more than one state.

The defining feature of a transnational crime is its transnational character. The above indication should be interpreted in accordance with the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. According to Art. 3, paragraph 2, a transnational crime is considered as an act committed in more than one state; or the crime is committed in one state, but a substantial part of its preparation, planning, guidance or control takes place in another state; or it has been committed in one state, but with the participation of an organized criminal group that engages in criminal activities in more than one state; or it has been committed in one state, but its substantive consequences have taken place in another state.

In this regard, Professor G. Werle states: "The act is subject to transnational criminal law, if it meets the three conditions. First, it should entail an individual responsibility and be criminal. Secondly, the norm establishing such liability should be included in the system of international law. Third, the act must be punished, regardless of whether it is included in national law or not [Werle, 2011: 38-39].

The property of transnationalism as a defining element in relation to a transnational crime also draws attention to N. Zelinska [Zelinska, 2006: 196-198]. A transnational crime is an act recognized as criminal in at least two States under the jurisdiction of which it falls. This characteristic adequately reflects the main quality of transnational crimes - the crossing of national jurisdictions - with the national legal origin of the criminal prohibition, that is, national-legal criminalization. The international nature of such crimes is determined by the objective characteristics of the acts that fall under the jurisdiction of two or more States. They are characterized by a combination of multiple ("double" or more) criminality and multiple ("double" or more) jurisdictions. I. Lukashuk also notes that transnational acts are understood as common criminal offenses falling within the jurisdiction of two or more states [Lukashuk, 2007: 430]. In one case, such crimes are committed in one state, and the consequences are manifested in another. In other cases, a part of the criminal activity is committed in one state, and part of the other, in particular, weapons can be illegally acquired in one state, and illegally sold in another. V. Tsepelev, observing a similar point, notes that such crimes affect the interests of two or more states, but they are usually not covered by conventions [Tsepelev, 2001: 34].

The fact that an act falls within the jurisdiction of two or more States reflects the international prevalence of a transnational crime as an objective feature of criminal activity, and the criminalization of such an act is a formal factor that reflects the source of a criminal offense committed by a crime.

We also note that the transnational nature of any crime increases its social danger, since such an act is detrimental not only to the direct object of the crime, but also to interstate relations. In addition, additional forces and means (such as migration authorities, requests to law enforcement agencies of a foreign state, etc.) are attracted to the mechanism of disclosure of transnational crimes. In this regard, in the domestic law of the countries to the aggravating

circumstances of a criminal offense, it should be added that such an event recognizes the commission of a crime that is knowingly transnational in nature (with a “foreign element”).

International documents attempt to list transnational crimes. In particular, using the predominant motivation for organized crime, the United Nations in 1992, in the framework of the UN Fourth Survey on Crime Trends and the Functioning of Criminal Justice Systems, requested information on fourteen types of transnational organized crime: money laundering, terrorist activities, theft of works of art and culture, theft of intellectual property, illicit arms trafficking, seizure of aircraft, marine piracy, seizure of land vehicles, ahraystvo, computer crime, environmental crime, trafficking, trafficking in human organs, drug trafficking [7]. At the World Organized Crime Conference in Naples in November 1994, this list was complemented by illegal gambling, secret transport of illegal migrants, extortion, illegal trade in radioactive materials, trafficking in endangered species of animals, transnational theft of cars, etc. In this time of globalization of social relations, this list has considerably expanded and almost all crimes provided for by national criminal law may have an international prevalence, so the widely used term “international (transnational) crime” can not be limited to any particular category of offenses defined in an international or national criminal right. Transnational crimes in their formal-legal nature (by “origin”) are heterogeneous. Some of them are enshrined in special international conventions, part of it - only in the sources of domestic criminal law.

Conclusions. The concept of a transnational crime is based on the provisions of international acts, in particular the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (2000), as well as reflected in the doctrine of international criminal law, and provides for the commission of a socially dangerous act committed deliberately, infringing on important social relations, crime which is established by the norms of international law, and punishment - the norms of international criminal and national legislation.

Transnational crimes are considered as acts committed with “foreign lore”, which jeopardizes important social relations (human life and health, safety, freedom, nature, property, means, etc.), or harms the relationship, the criminal consequences of which occur more than one state. Such acts are classified as criminal within the domestic law of not less than two states under whose jurisdiction they fall. A transnational crime is international in characterizing the criminal activity (transnationality) of subjects involved in it and national in nature of a criminal-legal prohibition (criminalization of an act). Thus, there is a plurality of jurisdictions (two and more).

Transnational crime, despite all the common features, differs from criminal and punishable in national law, from an international crime in all its forms and has certain characteristics. The generic notion of a transnational crime is an international crime, but the unlawfulness of an international crime is of an international legal nature, which makes it possible to bring the perpetrator to criminal responsibility, regardless of the existence of a national criminal law. The transnational nature of the crime requires the necessity of criminalizing the act and criminal law by the relevant criminal-law norms in the national domestic law.

The factor of crossing the state borders by criminals or showing the results of their illegal actions outside the country (places of commission) is considered as one of the obligatory components of the functioning of transnational crime. This crossing can be as physical (terrorism, piracy, etc.), and virtual (cybercrime, fraud, etc.). Transnational criminal acts do not know the territorial limitations, and the criminals have little concern about compliance with the state border. However, the possibility of applying domestic law is limited to the territory of the state, its borders. If activities carried out in the territory of one state cause damage to another country, the question arises of the international obligations of States and the legal basis of these obligations.

The international nature of the transnational crime and the need to criminalize a criminal act and a criminal prohibition in national law represents the main complexity of

combating transnational organized crime, which requires elimination of differences in the legislation of different states, which exists despite the similarity of domestic criminal law. There is also a need for harmonization of criminal law and procedural elements in the systems of law of different states, the ability to interact with each other, as well as with international criminal law.

References

1. Ago R. Le delit international (Volume 068). - Boston, 1939. – 554 p. // *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pplrdc_ej.9789028610521.415_554>
2. Bassiouni M.Ch. International Extradition and World Public Order. – New York: Oceana publication inc. - Dobbis Ferry, 1974. – 630 p.
3. Bassiouni M.Ch. An Appraisal of the Growth and Developing Trends of International Criminal Law // *Revue Internationale de Droit Penal*. – 1974, № 45. – P. 405-433.
4. Boister N. An Introduction to Transnational Criminal Law. – Oxford: University Press, 2012. – 512 p.
5. Bossard A. Transnational Crime and Criminal Law. – Chicago: The Office of International Criminal Justice. The University of Illinois at Chicago, 1990. – 155 p.
6. Cassesse A. The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections // *European Journal of International Law*. - Vol.10, 1999. - P. 128-149;
7. Global Report on Crime and Justice. Graeme Newman Editor Published for the United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention Centre for International Crime Prevention. NY.; Oxford, 1999.
8. Martin J.M., Romano A.T. Multinational Crime. Terrorism. Espionage, Drug & Arms Trafficking // *Studies in Crime, Law and Justice*. – London, 1992, Vol. 9. – 162 p.
9. UN Doc A/ CONF.169/15/Add.1 (1995). – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ documents>
10. UN Doc A/CONF.46/152. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ documents/46/152>.
11. Анцилотти Д. Курс международного права: в 2 т. / Перевод с итал. А.Л. Сакетти и Э.М. Фабрикова, под ред. и с предисл. Д.Б. Левина. - Т. 1. Введение. - Общая теория. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1961. – 447 с.
12. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения: монография. - Киев: Вища школа, 1976. - 267 с.
13. Верле Герхард. Принципы международного уголовного права: учебник / Герхард Верле; пер. с англ. С.В. Саяпина. – Од.: Фенікс. - М.: ТрансЛит, 2011. - 910 с.
14. Дмитриев А.И. Захист жертв війни // Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 2: Д-Й. - К.: Вид-во «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана», 1998. - 744 с.
15. Зелинская Н.А. Международная преступность как предмет криминологических исследований // *Міжнародна кримінологія: стан і перспективи: зб. матеріалів круглого столу / Б-ка журналу «Юридичний вісник» / за ред. М.П. Орзіха, В.Ф. Антипенко. - Одеса: Фенікс, 2010. – С. 96-116.*
16. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность: Монография / Н.А. Зелинская; Одесская национальная юридическая академия. - О.: Юридична література, 2006. - 568 с.
17. Зелінська Н.А. Природно-правова інтерпретація поняття «міжнародний злочин» // *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2009. - Вип. 50. – С. 250-257.*
18. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 года // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155

19. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789
20. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258
21. *Курис П.М.* Международные правонарушения и ответственность государства / Пранас Курис, Вильнюсский государственный университет им. В. Капсукаса. – Вильнюс: Минтис, 1973. - 279 с.
22. *Левин Д.Б.* Ответственность государств в современном международном праве / АН СССР. Ин-т государства и права. - М., Изд-во: Международные отношения, 1966. – 152 с.
23. *Лукашук И.И.* Международное право. Особенная часть: Учебник // И.И. Лукашук; РАН, Институт государства и права, Акад. прав. ун-т. - изд. 3-е, перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2007. - 544 с.
24. *Лукашук И.И., Наумов А.В.* Международное уголовное право: Учебник. / И.И. Лукашук, А.В. Наумов. - М.: Спарк, 1999. - 287 с.
25. Международное уголовное право: учеб. пособие / И.П. Блищенко и др; ред. В.Н. Кудрявцев. - 2. изд., перераб. и доп. - М.: Наука, 1999. - 264 с.
26. *Панов В.П.* Международное уголовное право: учеб. пособие / В.П. Панов. - М.: Инфра-М, 1997. - 320 с.
27. *Петрашко С.Я.* Борьба с коррупцией: міжнародний вимір та національна практика: монографія / Сергій Петрашко; Ін-т законодавства Верховної Ради України. - Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2014. - 232 с.
28. Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства від 1 січня 1995 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_710
29. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588
30. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Статут Нюрнберзького трибуналу) від 8 серпня 1945 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201
31. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., ухвалений Резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. // Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>
32. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, ухвалений Резолюцією 955 (1994) на засідання Ради Безпеки ООН 8 листопада 1994 р. // Електронний ресурс. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65
33. *Трайнин А.Н.* Защита мира и уголовный закон / Под ред. и с предисл. А.Я. Вышинского; Всесоюз. ин-т юрид. наук. - М.: Юрид. издат. НКЮ СССР, 1937. - 216 с.
34. *Трикоз Е.Н., Швец А.А.* «Универсальные преступления» и их кодификация в международном уголовном праве // Общество и право, 2016, № 3/57. – С. 23-27.
35. *Цепелев В.Ф.* Уголовно-правовые, криминологические и организационные аспекты международного сотрудничества в борьбе с преступностью: Автореферат дис. ... докт. юрид. наук по специальности 12.00.08; Академия управления МВД России. - М., 2001. – 48 с.

36. Щерблыкина И. В. Организованная преступность транснационального, трансграничного характера и криминологическая ситуация в пограничном пространстве России // Совершенствование борьбы с организованной преступностью, коррупцией и экстремизмом / Под ред. А.И. Долговой. - М.: Российская криминологическая ассоциация, 2008. - С. 98-109.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

УДК 379.85

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЯК
ВАЖЛИВА ДОМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ**

**DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM SERVICES AS AN
IMPORTANT DOMINANT OF ECONOMIC GROWTH**

**РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ КАК
ВАЖНАЯ ДОМИНАНТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА**

Цыганов С.А.

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: s_tsyganov@ukr.net

Бунтова Н.В.

Кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. E-mail: n-buntova@i.ua

Tsyganov S.A.

Doctor of Economics, professor, professor of the Department of International Finance of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University. E-mail: s_tsyganov@ukr.net

Buntova N.V.

PhD (Econ.), Associate Professor, Professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activity of National Pedagogical Dragomanov University. E-mail: n-buntova@i.ua

Цыганов С.А.

Доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: s_tsyganov@ukr.net

Бунтова Н.В.

Кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента и инновационных технологий социокультурной деятельности Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова. E-mail: n-buntova@i.ua

Анотація. У статті туризм представлено як суспільне явище та одну з найбільш сталих складових світової економіки. Розглядаються структура і особливості світового ринку туристичних послуг, поняття туристичної послуги як об'єкта купівлі-продажу на світовому ринку. Обґрунтовано економічну важливість розвитку туризму та його вплив на економіку країн-експортерів і імпортерів за допомогою мультиплікативного ефекту.

У статті сформульовані основні характерні ознаки сучасного світового туристичного ринку: високі темпи розвитку, значний вклад в ВВП, у зовнішньоторговий оборот, в забезпечення зайнятості населення. Автори відмічають наявність істотних зовнішніх домінант розвитку туризму для різних країн світу, причому як позитивних, так і негативних. Ці ефекти в обов'язковому порядку повинні бути враховані при визначенні стратегічних напрямків розвитку туризму, в тому числі в умовах створення туристичних кластерів. На теперішній час не викликає сумнівів той факт, що в умовах, які склалися, економіці країни вкрай необхідні потужні «локомотиви зростання». На думку авторів даного дослідження, ринок туристичних

послуг може стати одним з них, стимулюючи розвиток суміжних ринків, при чому як товарних, так і ринку послуг.

Ключові слова: міжнародний туризм, туристична послуга, ринок туристичних послуг, міжнародна економіка, домінуючі розвитку, туристичний потік.

Abstract. *In the article tourism is presented as a social phenomenon and one of the most sustainable components of the world economy. The structure and features of the world market of tourist services, the concept of tourist service as an object of purchase and sale on the world market are considered. It is grounded economic importance of tourism development and its impact of the economy of exporting countries and importers with the help of a multiplier effect is determined.*

The article outlines the main characteristics of the contemporary world tourism market: high rates of development, significant contribution to GDP, foreign trade turnover, and ensuring employment of the population. The authors note the presence of significant external dominants of tourism development for different countries of the world, with both positive and negative ones. These effects must be taken into account in determining the strategic directions of tourism development, including in the creation of tourist clusters. At present, there is no doubt that under the prevailing conditions, the country's economy is extremely in need of powerful "growth locomotives". According to the authors of this study, the tourism market can become one of them, stimulating the development of adjacent markets, with both commodity and market services.

Key words: international tourism, tourist service, tourism services market, international economy, developmental domains, tourist flow.

Аннотация. *В статье туризм представлено как общественное явление и одну из самых устойчивых составляющих мировой экономики. Рассматриваются структура и особенности мирового рынка туристических услуг, понятие туристической услуги как объекта купли-продажи на мировом рынке. Обосновано экономическую важность развития туризма и его влияния на экономику стран-экспортеров и импортеров с помощью мультипликативного эффекта.*

В статье сформулированы основные характерные признаки современного мирового туристического рынка: высокие темпы развития, значительный вклад в ВВП, в внешнеторговый оборот, в обеспечение занятости населения. Авторы отмечают наличие существенных внешних доминант развития туризма для различных стран мира, причем как положительных, так и отрицательных. Эти эффекты в обязательном порядке должны быть учтены при определении стратегических направлений развития туризма, в том числе в условиях создания туристических кластеров. В настоящее время не вызывает сомнений тот факт, что в сложившихся условиях, экономике страны крайне необходимы мощные «локомотивы роста». По мнению авторов данного исследования, рынок туристических услуг может стать одним из них, стимулируя развитие смежных рынков, причем как товарных, так и рынка услуг.

Ключевые слова: международный туризм, туристическая услуга, рынок туристических услуг, международная экономика, доминанты развития, туристический поток.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Економіко-соціальному напряму розвитку міжнародного туризму та його ролі у досягненні цілей сталого розвитку присвячені численні наукові дослідження, йому приділяється значна увага у документах міжнародних організацій. Туристична діяльність об'єднує багатьох суб'єктів ринку, включає в себе низку товарів та послуг,

супроводжується величезною кількістю супутніх товарів і суттєво впливає на стан національної економіки в цілому.

В сучасних глобальних умовах попит та пропозиція на ринку туристичних послуг мають стрімку тенденцію до збільшення. За даними міжнародних аналітиків, туризм є однією з найбільших і швидко зростаючих галузей економіки в світі. Як зазначається у доповіді ЮНВТО «Tourism Highlights 2017» [1], у світі постійно зростає пропозиція туристичних продуктів, місць розташування та обслуговування туристів, що робить галузь привабливою для інвесторів та ключовою рушійною силою соціально-економічного прогресу завдяки створенню нових робочих місць та підприємств, зростанню експортних надходжень та розвитку інфраструктури.

За останні роки міжнародний туризм зростає швидше ніж міжнародна торгівля. В багатьох країнах, що розвиваються, туризм є найбільшою статтею експорту. Туризм стає все більш важливим компонентом експортної диверсифікації і надає можливість компенсувати зниження експортних надходжень у більшості сировинних і нафтоекспортуючих країн [1]. Ця світова тенденція не оминає і Україну, де, попри окремі соціально-економічні проблеми, ринок туризму розвивається також досить швидко [2].

Причинами такого зростання туристичної сфери економіки є цілий комплекс факторів, серед яких і підвищення загального добробуту населення в світі, що дозволяє обирати пізнавальні та розважальні способи проведення дозвілля, і зміцнення середнього класу як основного споживача туристичних послуг, і розвиток транспортної інфраструктури, зв'язку, інтернет-технологій та комунікацій. Туризм стає глобальним трендом, і в найближчі роки залишиться на вершині світового попиту. Зазначені тенденції значного впливу розвитку ринку туристичних послуг на економіку багатьох країн світу підкреслюють актуальність проведеного нами дослідження. Зважаючи на національну і глобальну динаміку зростання туристичної галузі, можна стверджувати, що її потенціал в контексті сталого розвитку може бути реалізований лише за умови системного дослідження та врахування в прогностичній і плановій діяльності держави і суб'єктів ринку як позитивних, так і негативних факторів такого зростання.

Аналіз останніх публікацій. Роль та значення міжнародного туризму в розвитку світового господарства і стимулюванні процесів глобалізації, а також підвищенні добробуту окремих країн і регіонів відображені в роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників К.К. Камрі, Дж. Криппендорфа, Т. Ліндсей, Д. Маклеода, Е. Тоффлера, Дж.Р. Уокера, Р. Шарплей і Д. Телфер, В. Герасименка, Л. Гонтаржевської, В. Кифяка, О. Любіцевої, М. Мальської, А. Парфіненко, Т. Сокол, Т. Ткаченко, Л. М. Шульгіної та інших.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій з даної проблематики, певні теоретичні і практичні аспекти впливу міжнародного туризму на різноманітні аспекти економічного розвитку суспільства з врахуванням динамізму світових інтеграційних процесів потребують на наш погляд подальшого поглиблення.

Формування цілей дослідження. Стаття має на меті проаналізувати соціально-економічний ефект розвитку міжнародних туристичних послуг у формуванні світового валового внутрішнього продукту (ВВП) як основної домінанти економічного зростання країн світу.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Більшість закордонних дослідників (Е. Тоффлер [3], Д. Маклеод [4], Р. Шарплей та Д. Телфер [5] та інші) у своїх наукових дослідженнях звертали увагу на зростаючу роль міжнародного туризму серед інших видів послуг торгівлі у розвитку світового господарства та економік окремих країн світу, відводячи йому значну роль у стимулюванні процесів глобалізації.

У дійсності тенденції світового господарства підтверджують, що туризм та транспорт у сукупності займають найбільшу питому вагу у світовій торгівлі послугами на протязі останніх майже 40 років (див. рис.1).

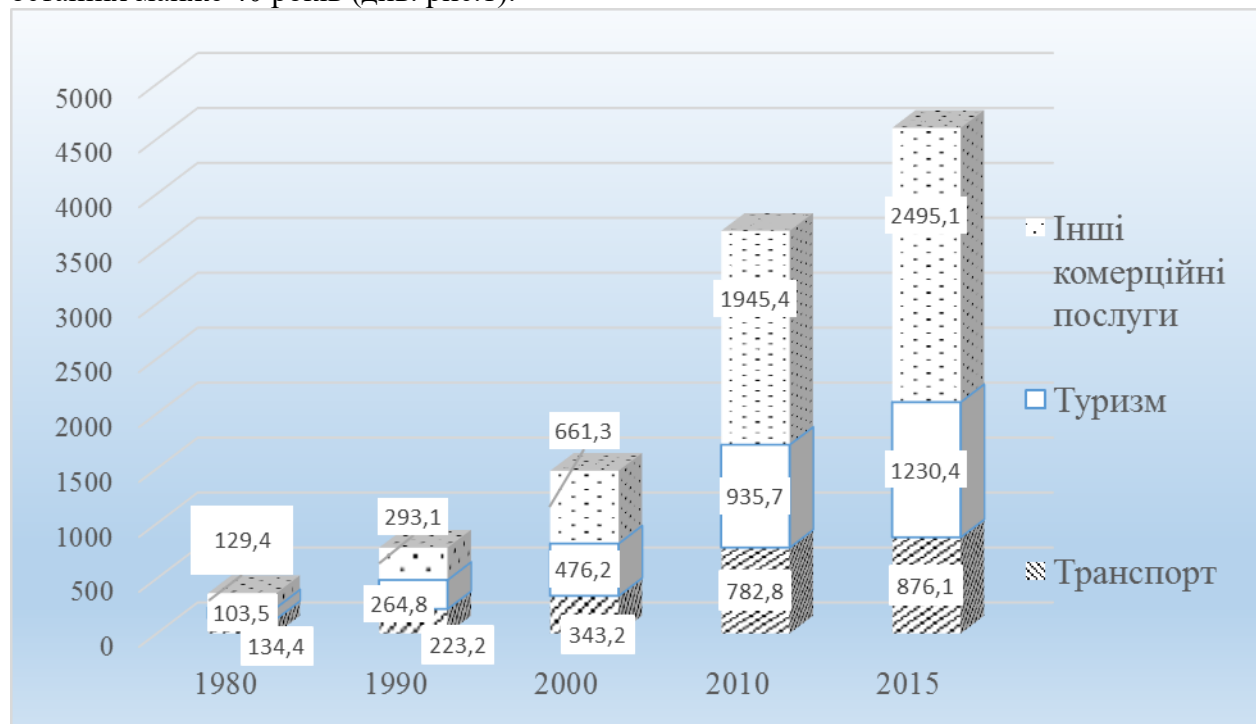

Рисунок 1. Структура світового експорту послуг, млрд. доларів США[1]

Співвідношення обсягів світового експорту транспортних та туристичних послуг приблизно однакове, проте за останні роки прослідковується стійка тенденція до збільшення останніх у складі третинного сектору, незважаючи на те, що туризм – відносно молодий вид економічної діяльності, який отримав організаційні основи в середині XIX ст. та став масовим лише після Великої світової війни.

Так, Д. Телфер зазначає, що туризм за логікою вбудовується в основні парадигми розвитку суспільства індустріалізованих країн після Другої світової війни (модернізація, економічний неолібералізм, стійкий розвиток) завдяки специфічності продукції, що виробляється в цій галузі, та ширшому залученню у процес виробництва інших галузей [5]. Туризм представляє собою і соціальне явище, оскільки мобільність, оплачувана відпустка та можливість мандрувати – це, без сумніву, соціальні перемоги [6], і одночасно значну за масштабами сферу діяльності, що представлена туристичною індустрією. Зазначені характеристики дозволяють встановити стійкий взаємозв'язок між розвитком суспільства та розвитком туризму, а також розглядати останній в якості інструменту суспільного розвитку.

За думкою Д. Маклеода, туризм є частиною процесу глобалізації, так як туристичний потік, що відбувається між країнами, спонукає до переливу капіталів, товарів та інформації з одних країн в інші, розвитку торгівлі, транспорту та комунікаційних систем. Туристи виступають споживачами благ різних країн світу, що експортуються, являючись провідниками глобалізаційних процесів [4].

Е. Тоффлер пов'язував масштабне розповсюдження пересувань людей між країнами з переходом суспільства на нову стадію розвитку – суперіндустріальну, на якій «рух стає позитивною цінністю сам по собі, твердженням волі, а не лише реакцією на оточуюче чи втечею від нього» [3]. Автор звертав увагу і на значення відповідної інфраструктури, в першу чергу, транспортної для полегшення та прискорення поїздок, відмічаючи, що «збільшення руху через простір виходило більш чи менш одночасно у всіх технічно розвинутих країнах».

Сучасна туристична галузь є значною частиною світової економіки, при цьому основним (біля 80%) продуктом, що виробляється та обмінюється на туристичних ринках є послуги. Поняття «туристична послуга» на сьогодні не має чіткого формулювання ні у вітчизняній, ні у закордонній практиці, потребує уточнення та може по-різному трактуватися в залежності від мети застосування.

Визначення, дане Всесвітньою торговою організацією, дозволяє окреслити коло підприємств, які безпосередньо відносяться до туристичної галузі: «Туристичні та послуги, що відносяться до організації мандрівок, включають послуги, які надаються готелями та ресторанами (в тому числі кейтеринг), туристичними агентствами і туроператорами, туристсько-екскурсійними організаціями, а також інші відповідні послуги» [7]. У даному визначенні не уточнюється об'єкт, на які вказані послуги спрямовані, тобто ознакою приналежності до галузі туризму виступає лише той факт, що данні послуги будуть надаватися підприємствами туристичної індустрії.

У галузевому законодавстві України визначення туристичної послуги періодично змінювалося. Згідно з Міждержавними стандартами ДСТУ 28681.1-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Проектування туристичних послуг» та ДСТУ 28681.2-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги» [8, 9], туристична послуга трактується як результат діяльності туристичного підприємства по задоволенню відповідних потреб туристів. У даному визначенні не має прямої вказівки на те, які саме підприємства слід відносити до галузі туризму. А також задоволення яких саме потреб туристів можливо включити в туристичне обслуговування.

Відповідно до Закону України «Про туризм» термін «туристична послуга» включає послуги суб'єктів туристичної діяльності по розміщенню, харчуванню, транспортному, інформаційно-рекламному обслуговуванню, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, розваг тощо, спрямовані на задоволення потреб туристів [10]. Проте таке трактування дозволяє сприймати туристичну послугу достатньо широко, вимагаючи додаткових пояснень відносно цілей туристичної мандрівки, характеру туру та іншого.

Нематеріальні властивості визначають ряд специфічних рис туристичної послуги як об'єкта купівлі-продажу [11]: спрямованість на конкретного споживача; у багатьох випадках турист є об'єктом надання послуги та/або безпосередньо приймає участь у процесі її надання (наприклад, екскурсійне обслуговування); значна роль персоналу в отриманні споживачем корисного ефекту; сезонний характер попиту на туристичні послуги; велика кількість підприємств-постачальників туристичних послуг та підприємств-посередників з туристичного обслуговування; туристична послуга на всіх стадіях життєвого циклу не є власністю виробника; відмінність тарифів на схожі види туристичних послуг. Також специфіка туристичної послуги полягає в її мультиплікативному характері, неможливості її надання ізольовано від інших видів послуг чи без використання матеріальних об'єктів.

Розглянемо категорію туристичних послуг у міжнародних класифікаційних системах з метою більш чіткого визначення місця туристичного сектору у світовій торгівлі послугами.

Структура сучасного туристичного сектору відображена в багатьох класифікаціях видів економічної діяльності, складених як міжнародними організаціями (Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності [12], Галузева класифікація послуг ВТО [13], Ніццька міжнародна класифікація товарів та послуг [14] та ін.), так і національними статистичними органами країн світу.

У ряді класифікаційних систем місце туристичних послуг змінювалося: від діяльності, що супутня транспортному обслуговуванню до самостійної групи послуг. В інших класифікаціях туристичні послуги розглядаються як різновид транспортних послуг, що підкреслює їх істотний взаємозв'язок (див. рис. 2).

Різноманітність варіантів систематизації туристичних послуг в різних класифікаціях пов'язано перш за все зі зростанням питомої ваги туризму в загальному обсязі торгівлі на світовому ринку послуг. Так, туризм сьогодні є однією з найбільш дохідних і постійно зростаючих галузей світової економіки, про що свідчать показники Світового барометра по туризму UNWTO [15]. В 2017 році за рахунок збільшення мандрівок зростання світового туризму склало 7%, що було рекордно-високим з 2010 року. У результаті, туризм став третім за величиною експортним сектором у світі. За даними UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition [16], міжнародні туристичні прибуття досягли показника 1,323 мільйони осіб в 2017 році, що на 84 мільйони перевищило показники за 2016 рік (див. рис.3).

		<p>Services Sectoral Classification list, World Trade Organization (Класифікаційна схема послуг, Всесвітня торгова організація) Послуги з організації досугу, культурних та спортивних заходів</p>		
		<p>International Classification of Goods and Services for the Purposes of the Registration of Marks (Nice Classification), Diplomatic Conference Agreement of 1957 in Nice (Міжнародна класифікація товарів та послуг для реєстрації знаків (МКТУ), Угода Ніцької дипломатичної конференції 1957 р.)</p>		
		<p>1. Послуги, що надаються посередниками або агентствами по туризму, що містять інформацію про мандрівки, поїздки або перевезення товарів, тарифні розцінки, розклади та способи перевезення. 2. Послуги з бронювання місць для проживання мандрівників, в тому числі, через туристичні агентства або через агентів</p>		
		<p>International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC), United Nations Organization (Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності (МСОК), Організація Об'єднаних Націй)</p>		
		<p>1. Діяльність агентств, що виконують продаж туристичних, екскурсійних, транспортних та готельних послуг населенню та комерційним клієнтам. 2. Діяльність з організації та формування турів, що реалізуються через бюро мандрівок або туристичними агентствами безпосередньо 3. Бронювання транспорту, готелів, ресторанів, послуги з аренди автомобілю; бронювання білетів на розважальні та спортивні заходи та інше; надання послуг обміну в рамках договорів таймшеру; діяльність з продажу білетів на театральні, спортивні та інші розважальні заходи; надання довідково-інформаційних послуг туристам; діяльність екскурсиводів; рекламна діяльність у сфері туризму</p>		
		<p>The IMF's Balance of Payments and International Investment Position Manual, International Monetary Fund (Керівництво з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції, Міжнародний валютний фонд)</p>		
		<p>1. Товари та послуги, що куплені для особистого користування особами, основною метою яких є ділова активність 2. Товари та послуги, що куплені особами, які направляються за кордон з іншими цілями (відпустки, розважальні та культурні заходи, відвідування родичів та друзів, освітні та медичні цілі)</p>		
		<p>Джерело: складено авторами за матеріалами [12, 13, 14]</p>		

Рисунок 2. Туристичні послуги в міжнародних класифікаційних системах

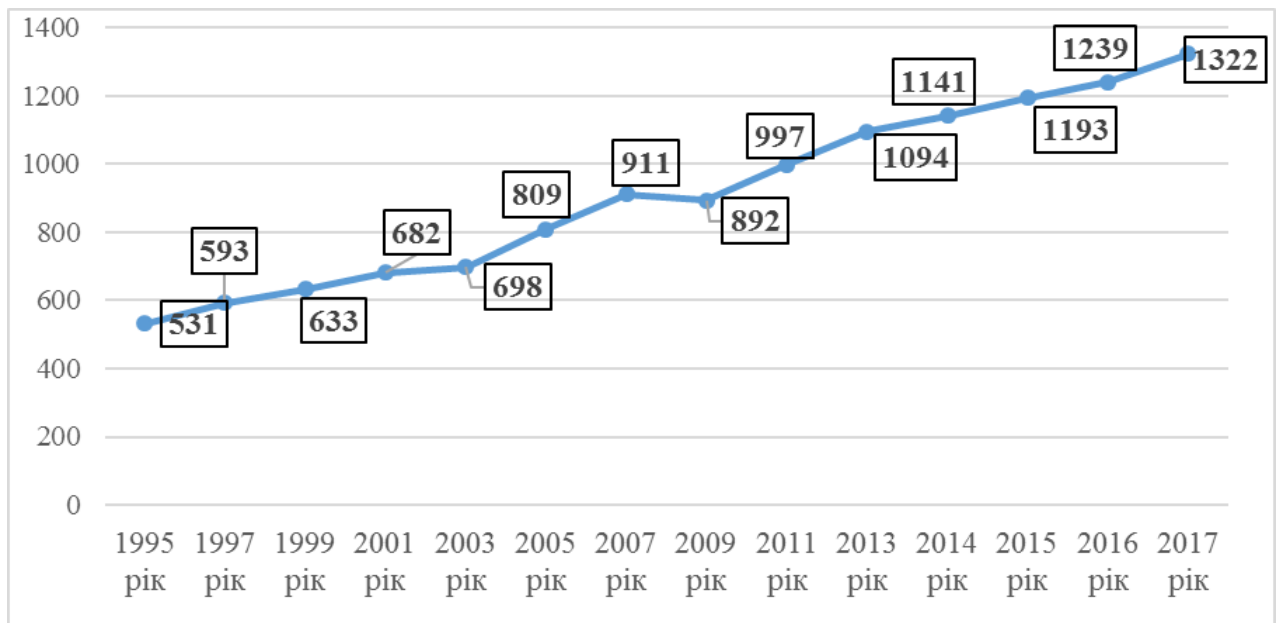

Рисунок 3. Динаміка кількості подорожуючих у світі за 1995-2017 роки, млн осіб
(складено за даними Всесвітньої туристичної організації UNWTO [16])

Більше за всіх виріс туристичний потік в Європу – 671 млн. подорожуючих, що на 8% більше, і до Африки – 63 млн. осіб, це на 9%. Чисельність мандрівників в Америку склало 209 млн осіб, що на 4% більше, ніж в 2016 році. Азія та Тихоокеанський напрямок – 323 мільйона туристів, +6%. Середній Схід – 58 мільйонів подорожуючих, +5%.

Громадяни Китаю більш за всіх подорожують, в 2017 році вони витратили 258 мільярдів доларів на міжнародний туризм. Це майже п'ята частина загальних витрат на туризм у світі в 2017 році, який склав 1,3 трильйонів доларів.

Лісова частина туристів подорожувала на літаках (57% від загального обсягу). Автотранспорт використали 37% - це другий за популярністю спосіб переміщення. На третьому – морські маршрути, круїзи та інші – 4%. На останньому місці залізничний транспорт – 2%.

Стижка тенденція 2010-2017 років щодо зростання обсягів міжнародного туризму підтвердилася й в отриманих показниках за 2018 рік. Подорожі стали невід'ємною частиною повноцінного життя людини, а можливість вільно мандрувати по планеті - невід'ємним правом, яким рік від року користується все більше людей по всьому світу. Але подорожі не тільки якісно покращують життя людей, а й позитивно впливають на світову економіку.

Будучи одним з найбільших в світі секторів економіки, туризм створює робочі місця, стимулює експорт і покращує життя мільйонів людей. Туризм, що складається з безлічі галузей, спрямований на обслуговування і підтримку вітчизняних, іноземних, ділових туристів і просто відпочиваючих. З подорожами прямо або побічно пов'язані сотні тисяч великих та маленьких компаній, які забезпечують туристів всіма видами транспорту, житлом (готелями, хостелами і ін), їжею (ресторани, кафе, стрітфуди і ін), доступом до визначних пам'яток і музеях, сувенірною продукцією.

Всесвітня Рада з подорожей і туризму WTTC провела чергове щорічне масштабне дослідження «Global Economic Impact and Issues-2018» [17], в якому проаналізувала глобальний вплив туристичної галузі, як одного з найбільших секторів світової економіки, а також надав унікальні 10-річні прогнози щодо розвитку потенціалу галузі. Дане дослідження проводиться протягом останніх 25 років, охоплює 185 країн з 25 регіонів світу.

Експерти відзначають, що на сектор подорожей і туризму довелося 10,4% світового ВВП, в галузі було зайнято 313 млн. осіб, що складає 9,9% від загальної зайнятості в 2017 році. У 2017 році був зафіксований один з найпотужніших приростів ВВП за останнє десятиліття, який спричинив за собою збільшення споживчих витрат по всьому світу. Цей глобальний процес прямо позначився на прямому зростанні сектора подорожей і туризму відразу на 4,6%, таким чином, випередивши темпи розвитку глобальної економіки сьомий рік поспіль.

Продовжуючи тенденцію останніх років, особливо сильна динаміка розвитку галузі фіксувалася в Азії, що довело стійкість позицій туристичного сектора економіки в цьому регіоні. У 2017 році також значно зміцнили свої позиції такі країни, як Туніс, Туреччина і Єгипет, в яких до цього кілька років спостерігалася криза в зв'язку з наслідками терористичних атак. Стійке відновлення галузі подорожей і туризму дуже необхідно багатьом туристичним напрямками, які постраждали від природних катаклізмів в 2017 році.

У 2017 році сумарний дохід від розвитку світового туризму склав 1,34 трлн доларів США (приріст 5% до 2016 року) без урахування ще 240 млрд доларів США, які заробила на туристах транспортна сфера. В сумі це виходить 1,6 трлн доларів США, приблизно по 4 млрд доларів США на день.

США, Китай, Японія, Німеччина і Великобританія стали головними гравцями індустрії туризму: в сукупності вони дають 47% світового ВВП подорожей і туризму. Інтенсивна конкуренція між авіакомпаніями призводить до цінової війни, яка грає на руку мандрівникам, так як квитки стають дешевшими, а польоти навіть на далекі відстані доступніше.

Туризм стає найважливішим двигуном економічного розвитку африканського континенту. В Африці завдяки цій індустрії в найближчі десять років буде створено 32,9 мільйона робочих місць, за даними WTTC [16]. У 2018 році в секторі працювало близько 24,3 млн співробітників, що становить 6,7% від загальної зайнятості на континенті за аналізований період. WTTC також вказує, що в 2019 році Африка приверне 81,3 млн туристів (показник минулого року склав 67 млн).

Всі держави Африки зможуть отримати економічні вигоди від туризму. Наприклад, в 2018 році туристи витратили на континенті близько \$ 58,5 млрд (70% в секторі туризму і відпочинку, а решта 30% були зареєстровані в секторі ділового туризму). Протягом аналізованого періоду загальні витрати склали 9,6% валютних надходжень на континент. Крім того, сектор зафіксував зростання на 5,6% в річному обчисленні і склав 8,5% ВВП.

Ефіопія, Еквадор, Сент-Кітс і Невіс, Єгипет і Туреччина стали країнами-лідерами зі зростання індустрії подорожей і туризму в 2018 році. Це зростання, в свою чергу, сприяє створенню робочих місць. Уже зараз в туристичній галузі зайнятий кожен десятий працівник на планеті, але, з огляду на темпи розвитку, подорожі мають колосальний потенціал для можливостей працевлаштування. Робота в сфері туризму особливо допомагає жінкам, молоді та іншим групам громадян, які часто зазнають труднощів з працевлаштуванням.

Експерти Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC) провели дослідження за вкладом туризму в економіку країн [17]. У глобальному масштабі на сектор припадає 10,4% світового ВВП, однак цей показник для цілого ряду країн значно вище. Як виявилось, самим «туризмозалежним» регіоном в світі є Мальдіви: тут частка туристичної галузі в ВВП країни за підсумками 2017 року склала 39,6%. Для порівняння: внесок туризму у ВВП Великобританії оцінюється в 3,7%, в США цей показник ще нижчий - 2,6%.

В цілому, як показує звіт WTTC, економіка саме екзотичних острівних напрямків найбільш вразлива від стану туристичної галузі. Сектор підтримує істотну частину ВВП Сейшельських островів (26,4%), Багамських островів (19%), Сент-Люсії (15%), а також Белізу Фіджі, Барбадосу і ряду інших невеликих острівних держав (див. табл.1)

Таблиця 1

ТОП-20 країн світу, економіка яких залежить від розвитку туризму

№	Назва країни	Питома вага туризму в ВВП країни, %	№	Назва країни	Питома вага туризму в ВВП країни, %
1	Мальдиви	39,6	11	Сент-Люсія	15,0
2	Британські Віргінські острови	35,4	12	Беліз	15,0
3	Макао	29,3	13	Фіджі	14,4
4	Аруба	28,1	14	Мальта	14,2
5	Сейшельські острови	26,4	15	Камбоджа	14,1
6	Кюрасао	23,4	16	Американські Віргінські острови	13,3
7	Англія	21,1	17	Антигуа і Барбуда	13,0
8	Багамські острови	19,0	18	Барбадос	13,0
9	Вануату	18,2	19	Домініка	12,4
10	Кабо-Верде	17,8	20	Чорногорія	11,0

У той же час європейські країни не настільки сильно пов'язані з туризмом, як екзотичні острови. Найбільше в європейському регіоні залежить від туризму Мальта (14,2% ВВП), Чорногорія (11%), Хорватія (10,9%) і Грузія (9,3%).

Як відзначають експерти, деякі з напрямків, які увійшли в топ-20, вже диверсифікують свою економіку. Наприклад, в 2016 році показник ВВП для Мальдівських островів був 41,5%, для Макао - 43,9%. Але у інших країн залежність зростає. На Сейшельських островах внесок туризму в ВВП зріс з 21,3% до 26,4%, в Сент-Люсії - з 13,8% до 15%.

Якщо є країни, максимально залежні від туризму, то знайдуться ті держави, де туризм не грає провідної для національної економіки (див. табл.2). Україна входить в ТОП-20 таких низько залежних від туризму країн з тринадцятим місцем, пропустивши «вперед» Конго, Папуа Нову Гвінею, Узбекистан, Молдову, Суринам, Габон, Росію, Анголу, Чад, Киргизстан і Румунію. У нашій країні, як порахували в WTTC, прямий внесок туризму у ВВП в 2017 році становить лише 1,54%.

Таблиця 2

ТОП-20 країн світу, економіка яких не залежить від розвитку туризму

№	Назва країни	Питома вага туризму в ВВП країни, %	№	Назва країни	Питома вага туризму в ВВП країни, %
1	Конго	0,66	11	Киргистан	1,44
2	Папуа-Нова Гвінея	0,66	12	Румунія	1,44
3	Узбекістан	0,93	13	Україна	1,54
4	Молдова	0,96	14	Північна Корея	1,59
5	Габон	1,02	15	Люксембург	1,62
6	Сурінам	1,19	16	Буркіна-Фасо	1,63
7	Росія	1,24	17	Ізраїль	1,65
8	Ангола	1,24	18	Бруней	1,69
9	Чад	1,28	19	Тайвань, автономія Китаю	1,71
10	Конго	1,36	20	Парагвай	1,73

Найнижчий показник по вкладу туризму серед всіх країн світу - у Демократичній Республіці Конго (0,66%), хоча слід зазначити, що деякі країни, такі як Афганістан, в доповіді взагалі не фігурують.

Одна з основних завдань урядів кожної країни - забезпечення інклюзивного зростання галузі і створення нових робочих місць. За останні десять років кожне 5-е з усіх створених робочих місць в світі відносилось до сектору туризму, а за умови грамотного державного регулювання та урядової підтримки майже 100 млн. нових робочих місць можуть бути створені протягом найближчих 10 років.

Високий рівень безробіття, низькі доходи громадян, критично малі обсяги валютних надходжень, інфляція – це ті соціально-економічні проблеми, які допомагає вирішувати галузь туризму, якщо вона функціонує стабільно та ефективно. Переконливі темпи зростання показників світової індустрії туризму дозволяють очікувати подальшого розвитку сфери, активізації діяльності зі збереження й відновлення рекреаційних ресурсів.

Згідно з даними дослідження Euromonitor International [18], індустрія подорожей і туризму продовжує стрімко розвиватися і випереджати глобальну економіку, демонструючи також прагнення людей продовжувати подорожувати і відкривати для себе нові місця попри економічні та політичні виклики у всьому світі.

Стрімкій висхідній тенденції розвитку туризму у світі сприяє цілий комплекс соціально-економічних та технологічних факторів: підвищення рівня загального добробуту населення, зміцнення середнього класу як основного споживача туристичних послуг, розвиток транспортної інфраструктури, електронного зв'язку та телекомунікацій, зростання мобільності населення. З іншого боку, туризм вкрай вразливий до фінансово-економічних криз, соціальних негараздів (розшарування населення, зростання безробіття, збідніння середнього класу), політичної нестабільності (військові і громадянські конфлікти), до техногенних катастроф та стихійних лих. Однак за сприятливих умов туризм сприяє глобальному економічному розвитку та підвищенню рівня життя у бідних країнах, а витрати міжнародних

туристів у країнах, що розвиваються, у декілька разів перевищують обсяг міжнародної фінансової допомоги цим країнам.

Одна з причин стрімкого і стабільного розвитку туризму в тому, що люди в промислово розвинених, а також в країнах, що розвиваються, таких як Південно-Східна Азія, Індія і Південна Америка, мають сьогодні значно більш продовжену тривалість життя, що дозволяє їм подорожувати в похилому віці. Крім того, істотне збільшення особистих доходів для громадян ринків, що розвиваються, особливо на Далекому Сході (Китай, Корея, Японія), відкриває можливості світового туризму для мільярдів нових мандрівників. І, нарешті, оскільки характер роботи змінюється, люди в промислово розвинених країнах будуть мати більше вільного часу в майбутньому, що дасть їм більше можливостей для відпочинку і подорожей.

Ще однією важливою тенденцією сучасного туризму є серйозна зміна в секторі ексклюзивних подорожей [19]. Сьогоднішні заможні туристи шукають не універсальні розкішні готелі, а «унікальний і персональний» досвід. У період з 2011 по 2015 роки зростання ексклюзивних мандрівок було вище, ніж подорожей в цілому. Згідно з даними World Travel Monitor, люкс-подорожі становлять лише 7% від усіх міжнародних поїздок, але їх частка в глобальних витратах на туризм вже досягає близько 20%. Треба відзначити, що заможні мандрівники витрачають в шість разів більше на поїздки, ніж звичайні мандрівники, і роблять 5-6 поїздок в рік в порівнянні з трьома поїздками у випадку з постійними мандрівниками, свідчить Американська Міжнародна Асоціація готелів Класу Люкс (ILHA). Витрати багатих мандрівників стійкі до економічним коливань і спадів. Їх рішення про поїздки залежать не від поточного доходу, а від довгострокового добробуту сім'ї. Прогноз зростання люкс-подорожей на наступні 10 років становить 6,2%, що майже на одну третину вище, ніж для туристичного сектора в цілому (4,8%). Північна Америка та Західна Європа представляють 64% в секторі люксових поїздок. В майбутньому ультра-багаті мандрівники з Азії представлятимуть зростаючий сегмент на ринку туризму.

Висновки. Генеральна асамблея ООН оголосила 2017 г. «Міжнародним роком сталого розвитку туризму», що свідчить про визнання світовою спільнотою пріоритетності даного сектора для подальшого розвитку світової економіки. Туризм - один із значущих соціально-економічних показників стану суспільства і розвитку цивілізації, а крім того, спосіб пізнання навколишньої дійсності, підвищення культурного рівня та відновлення здоров'я людей. Незважаючи на фінансові кризи, терористичні атаки, економічні та політичні війни з 2009 року сектор подорожей і туризму демонструє безперервне зростання, випереджаючи темпи зростання світової економіки. Підвищення добробуту населення різних країн, збільшення тривалості життя, прогресуюча глобалізація сприятимуть подальшому розвитку світового туризму.

Проведене авторами дослідження дозволяє визначити роль та значення розвитку міжнародних туристичних послуг в економіці окремо взятої держави:

1. Туризм стимулює зростання зайнятості населення, сприяючи підвищенню його добробуту. Міжнародна практика свідчить, що в середньому 3-4 іноземні туристи забезпечують одне робоче місце в економіці країни з урахуванням залучення в їх обслуговування працівників суміжних галузей.

2. Витрати іноземних туристів на території іншої держави виступають джерелом валютних та податкових надходжень. Активний експорт туристичних послуг збільшує внески в платіжний баланс та ВВП країни.

3. Туристична індустрія створює галузі, які обслуговують сферу туризму, сприяючи диверсифікованості економіки за рахунок розширення асортименту сфери послуг.

На сьогодні розвиток міжнародного туризму характеризується низкою важливих структурних трансформацій, які визначають доміанти розширення міжнародної торгівлі туристичними послугами у найближчі 15-20 років. Передусім, вони зумовлені

демографічними, соціальними, економічними, технологічними, політичними, екологічними та іншими трендами в розвитку нашого світу, що впливає на структуру, динаміку та перспективи розвитку галузі.

У довгостроковій перспективі аналітиками прогнозується збереження темпів подальшого стійкого розвитку туристичного сектора, оскільки мільйони людей подорожують, щоб краще пізнати світ. Країни, що залучають найбільшу кількість іноземних туристів і отримують значні доходи від експорту туристичних послуг, як правило, мають високий рівень міжнародної конкурентоспроможності на світовому ринку послуг. У зв'язку з цим зростає актуальність подальших досліджень конкурентоспроможності країн в міжнародному туризмі.

Список використаних джерел

1. UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>
2. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища / А. Ю. Парфіненко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 126. – Ч. 1. – С. 12–23.
3. Тоффлер Э. Шок будущего/ Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2002
4. Macleod, D. Tourism, globalization, and cultural change: An island community perspective/ D. Macleod. – Business&Economics, 2004
5. Sharpley, R. Tourism and development: concepts and issues/ R. Sharpley, D. Telfer. – Multilingual Matters, 2002
6. Krippendorf, J. Tourism in the system of industrial society/ J. Krippendorf// Annals of Tourism Research. – 1986. – Vol. 13, no.4
7. Tourism and travel-related services [Електронний ресурс]/ CIA. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/tourism_e/tourism_e.htm.
8. ДСТУ 28681.1-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Проектування туристичних послуг» – К: Держспоживстандарт, 1996.
9. ДСТУ 28681.2-95 "Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги: Загальні вимоги" – К: Держспоживстандарт, 1996.
10. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР (із змінами і доповненнями від 02.10.2018)
11. Goeldner, C.R. Tourism: principles, practices, philosophies/ C.R. Goeldner, J.R. Ritchie. – John Wiley&Sons, 2005
12. Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности (МСОК) [Електронний ресурс]. – Четвертий переглянутий варіант. – Нью-Йорк: ООН, 2009. – Режим доступу: http://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4r.pdf.
13. Sectoral Classification List (W/120) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsdb.wto.org/Includes/docs/W120_E.doc.
14. Classification de Nice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wipo.int/classifications/nivilo/nice/index/htm?lang=FR#>
15. World Tourism Barometer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom18_01_january_excerpt_hr.pdf
16. UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://internationalinvestment.biz/index.php>
17. WTTC Global Economic Impact and Issues-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wttc.org/economic-impact/>
18. Euromonitor International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prohotelia.com/2017/10/global-tourism-2018/>
19. Колесник О. О. Основні тренди світового туристичного ринку // Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації : матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 т. (м. Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р.). Запоріжжя : Просвіта, 2017. Т. 1. С. 376–379.

20. Tourism Towards 2030: Global Overview – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ttr.tirol.at/sites/default/files/upload/UNWTO_Tourism%20Vision_2030.pdf.

References

1. UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition [Electronic resource]. – URL: <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>
2. Parfinenko A. YU. Mizhnarodnyy turyzm v Ukrayini: heopolitychni aspekty hlobal'noho yavlyshcha / A. YU. Parfinenko //Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2015. – Vyp. 126. – CH. 1. – S. 12–23.
3. Toffler E. Shok budushchego/ E. Toffler. – M.: AST, 2002
4. Macleod, D. Tourism, globalization, and cultural chang: An island community perspective/ D. Macleod. – Business&Economics, 2004
5. Sharpley, R. Tourism and development: concepts and issues/ R. Sharpley, D. Telfer. – Multilingual Matters, 2002
6. Krippendorf, J. Tourism in the system of industrial society/ J. Krippendorf// Annals of Tourism Research. – 1986. – Vol. 13, no.4
7. Tourism and travel-related services [Electronic resource]/ CIA. – URL: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/tourism_e/tourism_e.htm.
8. DSTU 28681.1-95 «Turystychno-ekskursiyne obsluhovuvannya. Proektuvannya turystychnykh posluh» – K: Derzhspozhyvstandart, 1996.
9. DSTU 28681.2-95 "Turystychno-ekskursiyne obsluhovuvannya. Turystychni posluhy: Zahal'ni vymohy" – K: Derzhspozhyvstandart, 1996.
10. Zakon Ukrayiny "Pro turyzm" vid 15.09.1995 r. № 324/95-VR (iz zminamy i dopovnennyamy vid 02.10.2018)
11. Goeldner, C.R. Tourism: principles, practices, philosophies/ C.R. Goeldner, J.R. Ritchie. – John Wiley&Sons, 2005
12. Mezhdunarodnaya standartnaya otraslevaya klassifikatsiya vsekh vidov ekonomicheskoy deyatel'nosti (MSOK) [Electronic resource]. – Chetvertiy pereglyanutiy variant. – N'yu-York: OON, 2009. – URL: http://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4r.pdf.
13. Sectoral Classification List (W/120) [Electronic resource]. – URL: http://tsdb.wto.org/Includes/docs/W120_E.doc.
14. Classification de Nice [Electronic resource]. – URL: <http://www.wipo.int/classifications/nivilo/nice/index/hm?lang=FR#>
15. World Tourism Barometer [Electronic resource]. – URL: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom18_01_january_excerpt_hr.pdf
16. UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition [Electronic resource]. – URL: <https://internationalinvestment.biz/index.php>
17. WTTC Global Economic Impact and Issues-2018 [Electronic resource]. – URL: <https://www.wttc.org/economic-impact/>
18. Euromonitor International [Electronic resource]. – URL: <http://prohotelia.com/2017/10/global-tourism-2018/>
19. Kolesnyk, O. O. “Osnovni trendy svitovoho turystychnoho rynku“ [The main trends of the world tourism market]. Stratehichni imperatyvy rozvytku turyzmu ta ekonomiky v umovakh hlobalizatsii, vol. 1. Zaporizhzhia: Prosvita, 2017. 376-379.
20. Tourism Towards 2030: Global Overview [Electronic resource]. – URL: http://ttr.tirol.at/sites/default/files/upload/UNWTO_Tourism%20Vision_2030.pdf.

УДК 339.944.2

FEATURES OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL PRODUCTION NETWORKS IN MODERN CONDITIONS

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВИРОБНИЧИХ МЕРЕЖ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СЕТЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Rusak D.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine E-mail: derusak@ukr.net

Русак Д.

кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна. E-mail: derusak@ukr.net.

Русак Д.

кандидат экономических наук, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: derusak@ukr.net)

Abstract. In this paper we provide an overview of the origins and development of the global value chain (GVC) concept and group extant research in the eld according to different aspects of the GVC analysis in order to identify promising areas for further research. Institutional dimension of the GVC analysis is emphasized in terms of the specifics cs of emerging-market multinational enterprises (EMNEs). Based on a detailed review and systematization of the extant research in the eld two main areas for further research are identified. Firstly, the influence of institutional distance between different countries taking part in GVCs on GVC configuration parameters (governance type, geographical distribution of GVC operations and GVC upgrading type) and secondly, the role of various contracting methods (outsourcing, o shoring, franchizing, etc., as opposed to traditional foreign direct investment) in the configuration and improvement of GVC operations. us institutional and geographical aspects of the GVC analysis as well as upgrading in GVCs in the context of EMNEs are identified to be the most promising areas for future research in the field cconcerning the development of network of global corporate control.

Keywords: global value chains, global commodity chains, emerging-market multinational enterprises, institutional dimension of the GVC analysis, network of global corporate control.

Анотація. У статті розглядаються особливості становлення і розвитку концепції глобальних вартісних ланцюгів і проводиться систематизація існуючих досліджень з різних аспектів аналізу даного феномена з метою виявлення актуальних напрямків

подальших досліджень. Особлива увага приділяється інституційному аспекту в його взаємозв'язку з іншими аспектами аналізу, в контексті включення в глобальні вартісні ланцюги компаній з країн з ринками, що розвиваються. На основі систематизації та вивчення наукових статей виділяються два найбільш перспективні напрямки подальших досліджень: вплив інституційної дистанції між країнами - учасниками глобальних вартісних та виробничих ланцюгів на параметри конфігурації цих зв'язків і роль різних видів контрактних відносин між компаніями в конфігурації і вдосконаленні операцій всередині глобальних виробничих і вартісних ланцюгів. Вплив інститутів, а також розвиток в глобальних ланцюгах вартості представляються найбільш перспективними аспектами для розширення наявного спектра існуючих наукових робіт в контексті формування глобальних корпоративних мереж та контролю.

Ключові слова: глобальні вартісні ланцюги, глобальні виробничі ланцюги, багатонаціональні компанії з країн з ринками, що розвиваються, інституційного ний аспект аналізу глобальних ланцюжків цінності, глобальні корпоративні мережі.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности становления и развития концепции глобальных цепочек ценности и проводится систематизация существующих исследований по различным аспектам анализа данного феномена с целью выявления актуальных направлений дальнейших исследований. Особое внимание уделяется институциональному аспекту в его взаимосвязи с другими аспектами анализа в контексте включения в глобальные цепочки ценности компаний из стран с развивающимися рынками. На основе систематизации и изучения научных публикаций выделяются два наиболее перспективных направления дальнейших исследований: влияние институциональной дистанции между странами — участниками глобальных цепочек ценности на параметры конфигурации этих цепочек и роль различных видов контрактных отношений между компаниями в конфигурации и совершенствовании операций внутри глобальных цепочек ценности. Влияние институтов, а также развитие в глобальных цепочках ценности применительно к компаниям из стран с развивающимися рынками представляются наиболее перспективными аспектами для расширения имеющегося спектра работ по проблемам анализа глобальных цепочек ценности в контексте формирования глобальных сетей.

Ключевые слова: глобальные цепочки ценности, глобальные производственные цепочки, многонациональные компании из стран с развивающимися рынками, институциональный аспект анализа глобальных цепочек ценности, глобальные корпоративные сети и контроль.

Intoduction. With regard to employment growth, the creation of price pressure by global buyers often results in the absence of job security guarantees associated with GPS and the lack of adequate working conditions, with particular concern for safety and health.

Employment in the GPS may also be unstable because of the fluctuations in demand is exacerbated, passing to the neighbouring production system links, and the production of TNCs within the GPS can be relatively easy to relocate. At the same time, GPS can serve as a mechanism for spreading international best practices in the social and environmental fields, even if compliance with rules below the first tier of the production system remains a challenge.

In the longer term, GPS may be an important means of building capacity for developing countries, including through the spread of technology and training of workers, thereby opening up the possibilities for industry modernization. However, within the framework of the GPS, potential long-term development benefits do not appear automatically. Participation in the GPS can lead to a certain degree of dependence on the narrow technological base and access to value added production within the framework of production systems that coordinate TNCs. [10]

At the company level, the ability of local firms to increase production and transition to higher value-added production within the GPS depends on the nature of the GPS in which they operate, the systems of management and hierarchy within the system, their capability to absorb funds, as well as business and institutional conditions the economy. At the national level, the achievement of progress in the GPS implies not only the intensification of participation in the GPS, but also the creation of greater domestic value added. At the same time, it involves the gradual expansion of participation in the GPS using increasingly advanced technologies, with the transition from export of resources (raw material exports) to exports of products (technological and industrial exports) and services increasingly complex.

Before considering the reasons for the rapid growth of offshoring in the last few years, it is necessary to give a clear definition of this relatively new phenomenon. In a broad sense, offshoring refers to any transfer of production activities or functions (in the production of goods or services) to another country. In modern economic and business literature, the terms “global outsourcing”, “international outsourcing”, “global offshoring” and “offshoring” are often used as synonyms. It is necessary to consider the evolution of these concepts and clarify the understanding of these terms.

Theoretical framework. In the last twenty years of the last century, the concept of “outsourcing”, that is the transfer of certain functions and business processes to an external contractor on an ongoing basis, has become part of everyday business. The driving force behind outsourcing has been and remains the need to reduce costs. The technical prerequisites for outsourcing were the fundamental changes in the nature of the activities of a modern international company. The development of the transport system and the reduction in the cost of transportation, the rapid breakthrough in communications and information technology, and the strengthening of horizontal links have made it possible to divide many intra-firm processes into separate functions or operations that can be carried out absolutely independently of others. As a result, it became possible to delegate these functions to an external executor in order to save costs. American economists D. Grossman and E. Rossi-Hansberg [29] put forward the concept of dividing modern production into functions (tasks). In their opinion, the activities of modern American multinationals are increasingly based on global supply chains of “functions” necessary for the production of goods or services, rather than the most final finished goods. As a result, the producer company wins not only from the specialization and division of labor, but also from the fact that it is possible to place each operation (or function) where its production is cheaper. Inter-firm and intersectoral competition is transformed into competition between individual functions, such as assembly, construction, programming, packaging, data entry, etc., carried out by various companies. [46]

These processes are part of a worldwide trend that affects all modern organizations – the transition from the vertical to the network model of their construction. Transition to the horizontal, network principle of the organization opens up opportunities for interaction of companies of different sizes on the basis of the distribution of functions between them and the creation of “efficiency chains”, and also allows to develop outsourcing, the real boom of which has been observed in the last ten years.

As a result of the growth of communication technologies, it became possible to perform certain services or functions not directly within the company itself (traditionally) or in its geographical proximity (which was often assumed at the first outsourcing experiments), but virtually anywhere in the world. This made it possible to raise outsourcing to a global level. This process relies on the development of global technologies, primarily information systems and global management systems, which, as a rule, are formed under the influence of mechanisms of international competition. The possibility of transferring functions related to the service sector to other countries is closely connected with the so-called revolution of the foreign trade mobility in the service sector, which consists in the fact that services now do not necessarily have to be produced in the same place where they are consumed. [48]

Determinants. Transnational corporations initially began to transfer production capacity to countries with low labor costs in order to save costs and conquer large (especially Asian) markets. This process began massively about thirty years ago. The objects of outsourcing became functions, auxiliary, technical processes that could be easily transferred to a specialized firm (database maintenance, accounting and financial accounting, back office functions, support of information networks). Gradually, the range of transferred functions has expanded, some research functions, development of computer support, personnel services and centers of communication with clients began to be outsourced to outsiders. The globalization of outsourcing has given both the reproductive process of American companies and their organizational structure qualitatively new features. The development of communications has led to the fact that in the last decade multinationals began to transfer to other countries (especially in the rapidly developing countries of the third world) not only production but also other functions, especially those that had already been outsourced on the domestic market. At the same time, the transferred functions can be performed either by contractors (local companies) external to the contracting company, which is traditional outsourcing, or own foreign divisions of American companies. Both these situations fall under the broader definition of “offshoring”. Offshoring is any transfer of functions abroad, both intra-company and external contractor. Outsourcing also implies any transfer of functions to an external contractor either in the home country or abroad.

Offshoring is rapidly gaining momentum. These trends affect primarily large companies and high-tech industries, but are quickly spreading further – at present globalization concerns the most “ordinary” industries and companies.

In essence, with the introduction of global outsourcing, the era of a new international division of labor has begun, affecting not only the sphere of production of goods, but also the sphere of production of services. The provision of outsourcing services to companies was a separate business function, there were companies that specialize in how best to organize and coordinate offshoring services for other companies. At present, outsourcing services on the global market have become a separate branch of activity, which is being captured by rapidly developing companies from India, Singapore, and Malaysia [36]. However, in this regard, developed countries should not be dismissed. Low salaries of qualified personnel were only a starting impetus, an incentive for the start of international outsourcing. However, the driving force of both in-country and global outsourcing was also a more effective organization of outsourced functions through specialization, higher qualifications, economies of scale, better organization of work, and so on.

Initially, the motivation for offshoring for companies was two key factors – reducing production costs (mainly through the use of a lower-cost, low-skilled labor force) and ensuring strategic development of companies through access to new markets in service provider countries. However, in the last few years, both the motives for this process and the very essence of offshoring have substantially changed. [55]

First, it turned out that the labor markets of many Asian and Eastern European countries are able to provide competitive highly skilled labor at a relatively low price. At the same time, there is a certain shortage of qualified personnel in the new formation in the United States – young people who were educated in the era of information technology and global relations, who are not afraid of change and are able to quickly adapt to changing conditions. The expansion of American companies to India, China, South American countries naturally opens up access to a huge number of qualified specialists and talented university graduates and significantly increases the choice. The consulting company Booz Allen Hamilton together with the Fuqua business school of the University of Duke (S. Carolina) recently conducted a survey of managers of companies intending to transfer part of the operations abroad. The survey showed that managers’ concern about finding access to the broadest market of qualified personnel is growing most rapidly. It was also revealed that more and more

companies are transferring operations abroad with the aim of gaining access to highly qualified scientific and engineering personnel in China, India, Eastern Europe, etc.

Secondly, more and more complex functions are transferred abroad. This process proceeds in two ways. On the one hand, the traditional functions that are the object of offshoring are becoming more complex. If originally only simple technical functions were transferred abroad, then gradually their collection and level of complexity increases. Companies are beginning to transfer to other countries more complex financial and accounting functions, such as financial planning and analysis, and even investigation of accounting errors. Also, American companies are beginning to transfer overseas and such complex functions as programming and computer design, marketing and research, legal services, and even consulting and management functions. [51]

On the other hand, those business processes inside companies that previously were considered mainly technical and one of the first to move beyond the US, are now beginning to play an increasingly important strategic role. First of all, this refers to information technology. From a secondary purely technical function, this sphere is increasingly being brought to the forefront, since it is impossible to build an effective information system within the company without reliance on clearly formulated strategic goals and objectives of the company [36]. In addition, the construction of a global information system linking operations in different countries geographically far from each other requires working out the company's global strategy not only from the marketing, financial, but also from the organizational and technological point of view. All these are quite complex, highly skilled jobs are performed with active interaction with personnel in the host countries.

The geography of the host countries is also changing: the financial and accounting functions of American companies are now being transferred not only to traditional India, but also to Latin America – Costa Rica, Mexico, Brazil and Argentina, which a year ago seemed unlikely. Rapidly improving the technology of communications, processing and data transfer, minimizing the need for air travel. In these conditions, the role of the latter in the mutual relations of American companies with foreign partners is growing, they play an increasingly equal role. [50]

Modern offshoring has acquired new quality features, the most significant of which is not just a mechanical transfer of functions abroad, but the creation of a new, flexible system of organization and interaction between US and foreign companies globally that qualitatively transforms all internal business processes of the company and the most active influence its strategic component. Instead of a simple model for transferring a strictly defined part of the functions to one supplier, flexible schemes appear, the purpose of which is the ability to quickly transfer different functions to different specialized suppliers in different countries. As a result, operations in foreign countries are having an increasingly strong back impact on American business, as they are closely interlaced in the company's business processes.

To create mechanisms for ensuring flexibility of interaction with foreign partner companies and the possibility of rapid changes, some new forms of interaction of US companies with foreign partners arise. One of them was called the model of strategic outsourcing. In the framework of this more flexible model, it is assumed that there are different suppliers located in any geographical locations for various operations and functions. At the same time, those functions that would be transferred to a single supplier within a traditional model are distributed among the more specialized companies within the framework of new models. Thus, in addition to better performing specific functions, the risk associated with the transfer of functions to a single external supplier is also reduced.

The global sophistication of partner offshoring ties inevitably entails an increase in the risks associated with the delegation of functions and the loss of control by the company. This gives rise to a whole range of new problems that companies are forced to solve. We can talk about the creation of a fundamentally new business organization structure based on a network of constantly changing relationships between companies of different sizes and specializations

depending on the goals and needs of the current project. In fact, many US companies in many ways go over to the project-target principle of work. Jointly assuming the risks of an American company and a service provider by creating a joint “entrepreneurial partnership” is also an instrument for reducing risks. The search for the optimal ratio of outsourced functions and the functions left for the company becomes one of the most complex tasks of modern management. After all, despite the rapid growth of offshoring, companies still have to retain a part of each transferred function for the management of supplies, processes and overall coordination. [39]

Undoubtedly, the global economic crisis strongly influenced the development of trends in the field of offshoring. In this case, the impact of the crisis on the processes of offshoring is ambiguous. In connection with the need to drastically reduce costs, many US companies are forced to massively abandon long-term service and scientific and technical projects, including those located in other countries. This, in turn, causes a global decline in demand for outsourcing services and increased competition among providers of such services. As a result, providers are going to reduce prices (according to experts, prices have already decreased by 10-15%), and also review the terms of contracts already concluded for more flexible and more profitable for buyers (for example, payment schedules and lending conditions change, as well as more the payment for the work results is widely offered, and not for the number of hours worked). Opening companies own branches in countries such as India, in connection with the crisis is also much cheaper. In addition, in India, where one of the most acute problems was the high level of staff turnover (reaching up to 30%) and the frighteningly rapid growth of salaries of local staff, over the past few months, employee turnover fell to almost zero. In general, we can state that the outsourcing services market, which was a “seller’s market” a year ago, has now become a “buyer’s market”.

On the other hand, in crisis times, cost reduction is critical, and offshoring offers quality services at lower prices. In addition, it has a number of advantages in terms of the flexibility of organizational forms and methods of payment and the range of services offered. Therefore, the demand for offshoring services, apparently, will remain stable or may even increase in some areas. Also, the appeal to the market of offshoring outsourcing services, especially in IT and R&D, can provide new opportunities for those companies that rely on a strategic breakthrough during the crisis. [43]

The situation in offshoring production capacities is somewhat different, where both demand and supply are less flexible, and global demand for industrial products is sharply reduced. In these circumstances, many US companies will prefer to reduce offshore production, especially given the increased risks, the costs of transporting finished goods, the not favorable dollar rate and the negative impact on the economy of the supplier country. In addition, dependence on foreign component manufacturers in the production of complex products in crisis conditions also contributes to the growing instability of companies.

Thus, the crisis affects the global outsourcing of goods and services in different ways. Global outsourcing of services is in demand during the crisis as one of the ways to reduce costs and in some cases, is one of the means of implementing a strategic breakthrough. It can be expected that the demand from US companies for offshoring services, especially in the areas of IT, business services and client services, will even increase and become one of the tools for many companies to overcome the crisis. Offshore production of goods is more vulnerable in crisis conditions, as it relies on material flows of goods, and therefore less flexible and dynamic. [39]

Value chain analysis allows the firm to understand which parts of its operations create value and which do not. “What should a firm do about primary and support activities in which its resources and capabilities are not a source of core competence and, hence, of competitive advantage? Outsourcing is one solution to consider” [31, p. 93].

Most companies create a major portion of their incremental value and draw their real competitive advantage from relatively few activities, which are generally services. In

addition, the authors add: “At each stage, technology has increased the relative power of services to the point where they dominate virtually all companies’ value chains”. Quinn *et al.* [43] describe what is happening in organizations:

The process begins by redefining what the company really does. Most companies primarily produce a chain of services and integrate these into a form most useful to certain customers. (...) The vast majority of their systems costs, value-added, profits, and competitive advantage grow out of services activities. (...) Value is added primarily by service activities.

The value chain can be explained and explored in many ways, depending on the focus of the analysis. Recently, some radical perspectives have been proposed: to fragment the value chain into as many parts as possible. This obviously has an impact on the chain. If one looks at the value chain with its building blocks, imagines a generic firm and thinks of it as a set of systems, then how many subsystems can a system be fragmented into? In which system(s) lie(s) its core competence? Supposing the core competence is in the operations link, one might ask: does the core competence involve the entire operations link or only a part (parts) of it? If the answer is parts of it, other operation link subsystems could be outsourced.

In addition, the value chain should be seen as a dynamic model. Moori and Zilber [in a survey with 100 companies found that there is a movement of activities among primary and support tasks and vice-versa as a fluidic perspective].

Another question is: where do innovations occur in this firm? Innovations can happen in any system of the chain, probably; therefore, the ensuing question would be: do innovations happen in all systems or in some subsystems of this system? If the answer is in some subsystems, the others can be outsourced. However, is this firm recognized for its innovations? If it is, subsystems can contain core competencies, if it is not, why not outsource to best-in-class companies around the world?

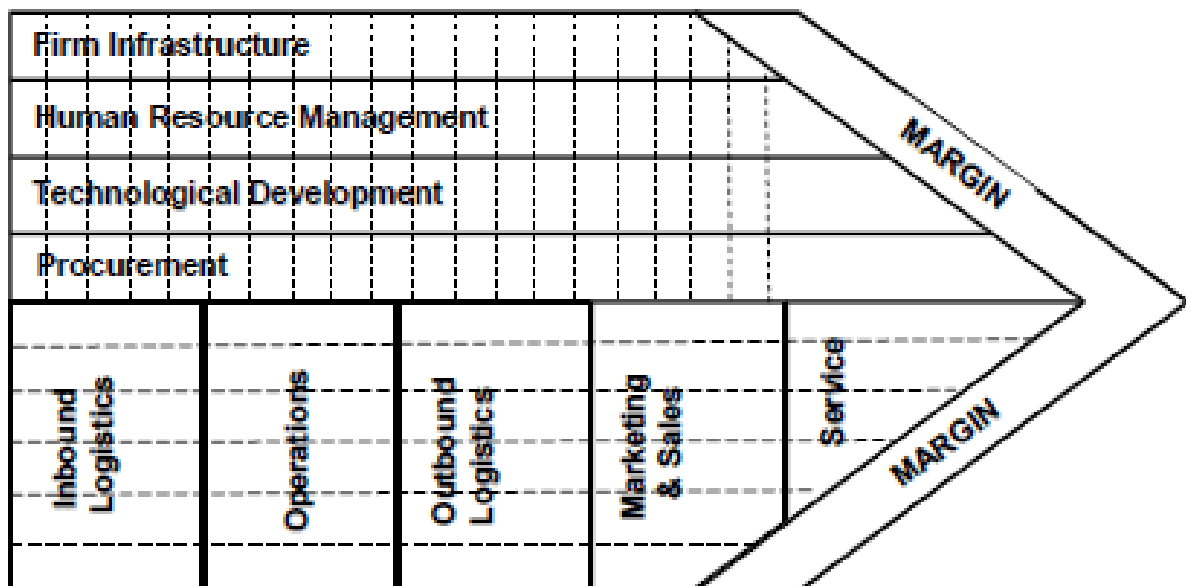

Figure 1. Fragmented Value Chain [31]

This is a simple way to think strategically about the value chain in connection with outsourcing (and offshoring), to identify possible opportunities and, of course, to identify the real core competencies and protect them.

Approximately 80% of world trade is coordinated by TNCs within their global production networks. Countries that are most integrated with global capital flows, as compared to their economies, tend to be active members of the GPS. TNCs coordinate GPS

through complex networks of interactions between suppliers and different management modes: from direct ownership of foreign affiliates to contractual relations and commercial transactions. [2]

Both partnerships based on non-equity capital modes of international production (NEMs) and international production arrangements and foreign branches can provide host countries the opportunity to integrate into global production and distribution chains.

One of the main benefits of NEMs is that they are flexible mechanisms for interacting with local companies that provide TNCs with inherent incentives to invest in maintaining the viability of their partners in terms of knowledge, technology and skills. On the other hand, creating a local affiliate through FDI (foreign direct investments), TNC signals its long-term commitment to the development of the host country. FDI attraction is also the best option for countries with limited production capacity. [10]

The place, country occupied in the global manufacturing system determines its competitiveness in the international division of labour. First of all, countries have to determine the real potential of developing competitive advantages, which will enable them to strategically state themselves in global manufacturing systems. In order to gain access to GPS, to benefit from participation in GPS and to realize the facilities provided by the modernization facilities, a structured approach is required. It involves determining the specific place of the GPS in general development strategies and industrial development policies, creating conditions for GPS growth as a result of creating and maintaining a favourable environment for investments and trade, and the creation of auxiliary infrastructure and capacity building for local firms. To reduce the risks associated with participation in the GPS, the reliable environmental, social and managerial framework is needed.

It should be noted that at present, the development of global production networks goes in two ways. First, the growth of international competition forces companies to specialize only in those areas of production that can provide them with the most competitive advantages. By concentrating resources on strategic operations (management, R & D, control), companies abandon less important functions in their understanding, transferring them to the competence of other companies that are the first in the cooperative relationship (this phenomenon was called "outsourcing"). As a result, the share of parent companies in the cost of finished products is reduced. Outsourcing is especially well traced in the automotive industry. The average share, for example, of large German concerns in the cost of cars produced does not exceed 20%, and on individual models ("Porsche Cayen") - 10%. [8] Most of the function is given to the competence of regional partners.

The second way is a partial transfer of production or service functions to other regions of the world (offshoring). Using spatial differences (natural, economic, social, humanitarian) in the regions of the world, international companies achieve the greatest efficiency of their activities, which is reflected in the growth of profits and reduction of expenses. In addition, not only factor costs are the main motive for internationalization of production - access to the regional market and technological know-how (knowledge) plays no less important role.

The geography of offshore businesses covers a large number of countries. These are such countries as those of Southern, Southeast Asia, countries of Eastern Europe, the CIS and Latin America. The number of offshore companies operating in India and China is a leader. Then there are NIS countries of Southeast Asia (especially Philippines, Malaysia, Thailand).

In Eastern Europe, offshore services are concentrated in Hungary, Poland, Romania, Ukraine, Russia; in Latin America - in Costa Rica, Brazil, Uruguay. Most offshore countries specialize in relatively simple IT services and business services. These include, in particular, the back-office activity of Western TNCs, the organization of telephone call centres for customer service (Saii-centres), etc. The services employ the largest number of employees.

Global offshore gives developing countries a chance to overcome technological lag behind developed countries, modernize national economies. Research shows that in the countries where production and service centres of TNCs are located, processes of

complication of the work carried out, growth of value added of manufactured goods and services are observed.

The source of competitive advantages for TNCs is the optimal configuration of the global production system. Creation of production abroad is carried out by TNCs through direct foreign investments, the scale of which has dramatically increased over the years.

Foreign subsidiaries and affiliates actively use the parent company's technology to develop their business. At the core of the transfer of production of TNCs abroad are the objective processes associated with the splitting and fragmentation of production and technological processes, when different stages of production can be allocated and transferred to places where the cost of their implementation will be lower.

Another advantage for TNCs in splitting production processes is the ability to concentrate on the most complex and expensive components (for example, on production services) and, by increasing product specialization, to reduce costs for obtaining specific knowledge, experience and know-how.

The motives for the active foreign production of TNCs are different. For example, Japanese automotive TNCs Toyota, Nissan and Honda built their plants in the US to be closer to the markets and to avoid restrictions imposed by the Japanese government on the export of cars from Japan to the United States.

Modern production systems of TNCs are very complex and capital intensive. So, for example, Intel's investment in upgrading three existing semiconductor plants in the states of Oregon, Arizona and New Mexico in the US to produce the latest microprocessor Westmere on a nanotechnology basis will be over \$ 7 billion for 2 years. The cost of a standard new microchip manufacturing plant varies between 1.0 and 3.0 billion dollars. The cost of a modern automobile plant is from 300 million dollars. up to 1 billion dollars. [21]

An important factor in improving the competitiveness of TNCs is the improvement of the production system. Implementation in the production departments of constant modernization and replacement of obsolete equipment, training of workers for more efficient operations, automation of production processes, which significantly improve the efficiency and competitiveness of firms.

In this sense, the well-known experience of Japanese manufacturing companies, many of which use just-in-time production and inventory management systems, are constantly investing in new technologies.

Industrial TNCs in their global production activities are guided by the experience of organizing the production of the most successful companies. The most competitive in the world (and not only in the automotive industry) is Toyota's system of production.

This system, known as "thin production", involves: production precisely in time; minimum stock levels and efficient use of resources; geographical concentration of assemblies and manufacturing of components; quick adjustment of equipment; rationalization of production processes and products, standardization of labor; training of workers to perform various operations; wide introduction of subcontracting relations; selective use of automatic machines; continuous process of implementing improvements; clear organization of group work.

Focusing on the availability of cheap labour and raw materials in the regions, most companies are interested in improving the skills of enterprise workers. With the growth of the skills of employees, the quality of manufactured products is growing, the optimization of labour processes is noted. Over time, the level of work in offshore companies is complicated. This is due to the fact that growing sintering costs compel companies to switch to higher value-added products. Only in this case, the company's products will be competitive.

Conclusion. Consequently, we can conclude that global production networks are one of the important factors in the innovative transformation of countries and regions. They are the channel on which the transfer of global knowledge and technical know-how to regional structures. Due to this part of the regions of the former periphery could in a short time become

a new innovative region of the world, with a specialization in the sector of highly-qualified services, production of high-tech products, generation of scientific knowledge.

Global manufacturing networks include more and more companies. According to rough estimates, in early 2014 there were more than 70 thousand parent companies in the world (in 1990 - 7 thousand) and 870 thousand branches of TNCs located all over the globe. Communication, logistics networks of companies dense ring embraced the whole world. Their configuration is a consequence of the financial investments of companies abroad, their management, the activity of states in marketing their regions.

Networks change the role of countries in the international division of labour. In recent years, there has been an increase in the share of countries in world industrial production. Functionally, developing countries increasingly deviate from the category of simple suppliers of raw materials and agrarian products, transforming into industrial and service departments of large international companies. In some of them there are processes of formation of innovative "islands" of independent science-intensive activity. Although in general R&D, strategic management, management and control of the logistics chain remains the prerogative of the industrialized countries.

Synergies should also be sought through combining into a single whole international investment and trade agreements. Regional trade and investment agreements are of particular importance from the point of view of production systems, since regional liberalization efforts form regional production systems and involve the allocation of value added.

The global division of labour in the production network is a strategic factor in enhancing the company's competitiveness. By distributing production and service functions on a planetary scale, transnational companies reduce their own costs and financial risks by sharing them with other companies.

Cheap labour and low factor costs in developing countries contribute to the transfer of production and service operations. The parent company, which has been saved by this means, aims at creating and developing new products and implementing marketing strategies. Thus, in the formation of the final value of production, the share of R&D, advertising, logistics, located on the territory of developed countries increases, and simultaneously, the share of direct production, localized in developing countries, is reduced.

At the company level, the ability of local firms to increase production and transition to higher value-added production within the GPS depends on the nature of the GPS in which they operate, the systems of management and hierarchy within the system, their capability to absorb funds, as well as business and institutional conditions the economy. At the national level, the achievement of progress in the GPS implies not only the intensification of participation in the GPS, but also the creation of greater domestic value added. At the same time, it involves the gradual expansion of participation in the GPS using increasingly advanced technologies, with the transition from export of resources (raw material exports) to exports of products (technological and industrial exports) and services increasingly complex.

Production processes are increasingly fragmented geographically, and the performance of production tasks is spread across countries. As multinational production progresses, an intriguing phenomenon arises which is referred to as countries and firms "moving up the global value chain."

The concept of the GVC originates from Porter, being further developed by other researches and theories. Among the latest are Contract theory, theory of firms, new trade theory, and other. Porter's value chain concept is concerned primarily with how firm strategies can be renovated by shifting the focus to the configuration of business activities.

The geographical scope of firms' activities should be studied to analyze the GVC characteristics within GPS. Firms should disperse their activities globally and choose the best locations for them to obtain a competitive advantage. Configuring a global value chain may also imply managing heterogeneous languages, cultures, regulations, etc. It is important that

firms have a global orientation. One should remember that there are firms that are born with a global mandate and configure a global chain from the very beginning.

One of the most commonly misunderstood aspects of the global supply chain is the difference between off sourcing and outsourcing. Outsourcing is about moving internal operations to a third-party. This can come in the form of selling physical plant to a supplier, to buy back goods or services, or shifting an entire business division to a third-party and again buying the service back. The basic philosophy being: To move transactional activities to the experts in order to give an organization the capacity to focus on its expertise. Unlike outsourcing, offshoring is primarily a geographic activity. Offshoring takes advantage of these cost differentials by relocating factories from costly countries to the cheaper economies in order to sell the goods back at a hefty discount (and profit). Alongside technological improvements, it has been the decades of productive offshoring that has lowered the costs of consumer goods.

Synergies should also be sought through combining into a single whole international investment and trade agreements. Regional trade and investment agreements are of particular importance from the point of view of production systems, since regional liberalization efforts form regional production systems.

Innovation activity at the same time is becoming global, stopping being a monopoly of industrially developed countries, which is particularly relevant for developing countries and countries with economies in transition, who see innovative development of the bases for long-term, stable economic growth, modernization of the economy, overcoming technological lag from industrially developed countries.

References

1. Гладій І.Й., Зварич І.Я. Міжнародні виробничі мережі в Європі. – Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 292 с.
2. Організація Економічного Співробітництва та Розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org.
3. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры : Украинский контекст. Монография / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 2014 – 648 с.
4. Соколенко С. Стратегії економічного росту та формування нових виробничих систем в епоху глобалізації / С. Соколенко // Економічний часопис. – 2014. – XXI. – № 5. – С. 9–16.
5. Фліссак К. Міжнародна кооперація як ефективна форма сучасного економічного співробітництва / К. Фліссак // Журнал європейської економіки. – 2012. – Т. 5 (№ 2). – С. 138–142.
6. Feenstra R. C. Global production sharing and rising inequality : a survey on trade and wages / R. C. Feenstra, G. H. Hanson // NBER WP. – July. 2008. – No. 8372. – P. 131–140.
7. Gereffi G. A Commodity Chains Framework for Analyzing Global Industries. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ids.ac.uk/ids/global/Conf/pdfs/gereffi.pdf>
8. Globalisation: Implications and Opportunities. Editor: Grahme Whiting. Business Strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Unit. P. 22. URL: <http://www.dpi.qld.gov.au/extra/pdf/business/globalisation.pdf>
9. Sturgeon T. J. How Do We Define Value Chains and Production Networks?, 2012. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ids.ac.uk/ids/global/pdfs/vcdefine.pdf>
10. UNCTAD: World Investments Report 2011-2016. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unctad.org/>
11. Williamson O. The Modern Corporation: Origins, Evolution, Attributes // Journal of Economic Literature. 1981. - Vol.19. - Nr.4. - P. 1538.

12. Zenger T.R., Hesterly W.S. The Disaggregation of Corporations: Selective Intervention, HighPowered Incentives, and Molecular Units // *Organization Science*. 2014. Vol.8. Nr.3. - P. 209-222.
13. Baldwin, R. (2013). The Great Trade Collapse: What Caused It and What Does It Mean? - In *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, ed. R. Baldwin. Centre for Economic Policy Research (CEPR) for VoxEU.org, 1–14. CEPR, The Graduate Institute, Geneva.
14. Coe, N., M.Hess, P.Dicken, J.Henderson (2013). Globalizing regional development: a global production networks perspective. – Royal Geographical Society (with The Institute of British Geographers).
15. Escaith, H., and F. Gonguet (2012). Supply Chains and Financial Shocks: Real Transmission Channels in Globalised Production Networks. – June 16, VoxEU.org.
16. Escaith, H., N. Lindenber, and S. Miroudout (2014). International Supply Chains and Trade Elasticities in Times of Crisis. – mimeo, World Trade Organization, Geneva.
17. Gereffi, G. (2015) The organisation of buyer-driven global commodity chains: how US retailers shape overseas production networks, - in G. Geref. and M. Korzeniewicz (eds), *Commodity Chains and Global Development*. Westport: Praeger, pp. 95–122.
18. Gereffi, G., J. Humphrey, and T. Sturgeon (2015). The Governance of Global Value Chains.” *Review of International Political Economy* 12 (1): 78–104.
19. Henderson J. (2016). Global production networks, competition, regulation and poverty reduction: policy implications. – University of Manchester , Centre for Regulation and Competition Workshop- p.3. - <http://www.competition-regulation.org.uk/conferences/mcr05/henderson.pdf>
20. Henderson J. and P. Dicken (2012). Global production networks and the analysis of economic development.- *Review of International Political Economy* 9:3 August 2002: 436–464
21. Malmberg, Anders and Maskell, Peter. (2010) “Towards an explanation of regional specialization and industry agglomeration. - *European Planning Studies*, 5:1, pp. 25 – 41.
22. Martin R. and Sunley P. (2013). Path dependence and regional economic evolution. – *Journal of Economic Geography*. – Volume 6, Issue 4. – pp. 395-437.
23. Sturgeon, Timothy, and Richard Lester (2014). The New Global Supply-base: New Challenges for Local Suppliers in East Asia. – In *Global Production Networking and Technological Change in East Asia*, ed. Shahid Yusuf, Anjum Altaf, and Kaoru Nabeshima, 35–87. Washington, DC: World Bank and Oxford University Press.
24. The Evolution of Global Value Chains [Электронный ресурс] // *Measuring and Analyzing the Impact of GVC on Economic Development – 2017*. – Режим доступа: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/GVC_report_2017_chapter1.pdf
25. Grossman G.M., Rossi-Hansberg E. Trading Tasks: A Simple Theory if [Электронный ресурс] – 2008. – Режим доступа: [Offshoring https://www.princeton.edu/~erossi/TT.pdf](https://www.princeton.edu/~erossi/TT.pdf)
26. Globerman, S. *Global Value Chains: Economic and Policy Issues / S. Globerman // Global Value Chains: Impacts and Implications*, Forthcoming. – 2011.
27. Haq Z. Food value chain analysis [Электронный ресурс] / Z. Haq // *International Food Policy Research Institute – 2012*. – Режим доступа: <http://www.ifpri.org/publication/food-value-chain-analysis>
28. Porter, Michael E., "Competitive Advantage". 1985, Ch. 1, pp 11-15. The Free Press. New York.
29. Helpman, Elhanan (1984), “A simple theory of international trade with multinational corporations,” *Journal of Political Economy* 92(3): 451–471.
30. Hernández V., Pedersen T. Global value chain configuration: A review and research agenda / V. Hernández, T. Pedersen // *BRQ Business Research Quarterly* (2017) 20, 137---150.

31. The Evolution of Global Value Chains [Електронний ресурс] // Measuring and Analyzing the Impact of GVC on Economic Development – 2017. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/GVC_report_2017_chapter1.pdf
32. Gartner. (2013a), “Gartner says smartphone sales grew 46.5 per cent in second quarter of 2013 and exceeded feature phone sales for first time”, available at: www.gartner.com/newsroom/id/2573415.
33. Baldwin, R., Lopez-Gonzalez, J., 2015. Supply-chain trade: a portrait of global patterns and several testable hypotheses. *World Econ.* 38 (11), 1682---1721.
34. Building Green Global Value Chains [Електронний ресурс] // OECD Green Growth Papers – April, 2013. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/environment/building-green-global-value-chains_5k483jndzwtj-en
35. Cattaneo, O., Gereffi, G. and Staritz, C. (2010), *Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective*, World Bank, Washington, DC.
36. Gupta, A.K., Govindarajan, V., 2001. Converting global presence into global competitive advantage. *Acad. Manage. Exec.* 15 (2), 45---56.
37. Who’s smiling now? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/4227/Who_92s_smiling_now_.html
38. WorldBank. WorldAtlas [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.worldatlas.com/articles/the-top-wheat-exporting-and-importing-countries-in-the-world.html>
39. International Trade Statistics. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1|804|792|1001||4|1|1|2|1|1|1|1
40. Baldwin, R., Lopez-Gonzalez, J., 2015. Supply-chain trade: a portrait of global patterns and several testable hypotheses. *World Econ.* 38 (11), 1682---1721.
41. Каплински Р. Распространение положительного влияния глобализации: анализ “цепочек” приращения стоимости // Вопросы экономики. –2003. –№10. – с.4-26.
42. Montalbano P., Nenci S., Salvatici L. Trade, value chains and security [Електронний ресурс] / P. Montalbano, S. Nenci, L. Salvatici // Food and Agriculture Organization of the United Nations. – December, 2015. – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i5220e.pdf>
43. Gião R.G. Services offshoring and its strategic effects on value chains [Електронний ресурс] – 2008. – Режим доступу: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1807-76922008000300003
44. Coe, NM; Dickens, P; Hess, M (2008). "Global production networks: realizing the potential". *Journal of Economic Geography.* 8 (3): 271–295. doi:10.1093/jeg/lbn002.
45. Neil M. Coe, Peter Dicken, and Martin Hess, “Global Production Networks: Realizing the Potential,” *Journal of Economic Geography* 8, no. 3 (May 1, 2008): 271–95, doi:10.1093/jeg/lbn002.
46. Coe NM, Hess M, Yeung H. W-C, Dicken P, Henderson J (2004) Globalizing regional development: a global production networks perspective. *Transactions of the Institute of British Geographers* 29:468–484.
47. Harald Bathelt and Peng-Fei Li, “Global Cluster Networks--Foreign Direct Investment Flows from Canada to China,” *Journal of Economic Geography* 14, no. 1 (2014): 45–71.
48. Gereffi □, G. (1994) ‘The organisation of buyer-driven global commodity chains: how US retailers shape overseas production networks’, in G. Gereffi □ and M. Korzeniewicz (eds), *Commodity Chains and Global Development*. Westport: Praeger, pp. 95–122: 2
49. Neil M. Coe, Peter Dicken, and Martin Hess, “Global Production Networks: Realizing the Potential,” *Journal of Economic Geography* 8, no. 3 (May 1, 2008): 271–95, doi:10.1093/jeg/lbn002.
50. Poul Houman Andersen and Poul Rind Christensen, “Bridges over Troubled Water: Suppliers as Connective Nodes in Global Supply Networks,” *Journal of Business Research* 58, no. 9 (September 2005): 1261–73, doi:10.1016/j.jbusres.2003.04.002.

51. Hobday, M., Davies, A., Prencipe, A. (2005) Systems integration: a core capability of the modern corporation. *Industrial and Corporate Change*, 14: 1109–1143.
52. Lazzarini, S., Chaddad, F. R., Cook, M. L. (2000) Integrating supply chain and network analysis: the study of netchains. *Journal on Chain and Network Science*, 1: 7–22.
53. Miszczyński, M. (2016-02-18). "Global Production in a Romanian Village: Middle-Income Economy, Industrial Dislocation and the Reserve Army of Labor". *Critical Sociology*. doi:10.1177/0896920515623076.
54. Levy DL. Political contestation in global production networks, *Academy of Management Review*, 2008, vol. 33.
55. Andersen PH, Christensen PR. Bridges over troubled waters: suppliers as connective nodes in global supply networks, *Journal of Business Research*, 2012, vol. 58 (pg.1261-1273).

УДК 339.9.012.23:339.92

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЮАНЯ НА РИНКАХ БОРГОВИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ.

THE SPECIFICS OF YUAN'S INTERNATIONALIZATION IN THE DEBT FINANCIAL INSTRUMENTS MARKETS.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ЮАНЯ НА РЫНКАХ ДОЛГОВЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ.

Фаренюк Н.В.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: nata.farenjuk@gmail.com

Fareniuk N.

Associated Professor, PhD in Economics, Department of International Finance, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: nata.farenjuk@gmail.com

Фаренюк Н.В.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: nata.farenjuk@gmail.com

Анотація. *Стаття присвячена найвизначним аспектам зростаючої потреби в оншорному фінансуванні в юанях, що передбачає випуск панда-бондів або інші варіанти вибору, такі як прямі кредити в місцевих банках або укладання повністю фондованих своп-контрактів на юані. До розгляду береться також традиційний і добре знайомий як альтернатива ринок облігацій дім-сум в Гонконзі. Вивчаються основні характеристики оншорного та офшорного фінансування для мультинаціональних компаній. Багато мультинаціональних компаній, фінансових та багатосторонніх інституцій уже включили валюти Азії до своїх програм емісії. Багато з них мають значні економічні зв'язки з Китаєм. Обсяг ринку облігацій Китаю, які знаходяться в обігу, перевищив 70,4 трільйона юанів (приблизно 10,6 трлн. дол. США) на кінець серпня 2017 року, і посів третє місце у світі. Здійснено аналіз значних змін у структурі таких емісій. Теоретично обґрунтовано місце і роль ренмінбі у розвитку ринку облігацій Китаю. Із включенням китайського юаня у кошик SDR позиція цінних паперів, деномінованих у ренмінбі, значно зросла. А поточна ринкова реформа валютного курсу юаня ще більше посилила інтерес з боку іноземних інституцій до ринку китайських облігацій. Висновки автора: інтернаціоналізація юаня відображає зусилля уряду КНР зробити внутрішній ринок облігацій більш доступним для іноземних емітентів та інвесторів. Підвищення прогресу у пілотній програмі панда-облігацій, розширення пулу практичних знань у цій сфері, зростаюча кількість виходів іноземних установ на ринок, а також більш досконалі системи та правила, створюють альтернативу для залучення офшорного ренмінбі через ринок облігацій дім-сум, і як очікується, призведе до загострення боротьби із Гонконгом, як традиційним ринком розміщення боргу китайських підприємств.*

Ключові слова: *оншорне фінансування, офшорне фінансування, панда-бондів, облігації дім-сум, інтернаціоналізація юанів.*

Abstract. *The article addresses the crucial aspects of rising need for actual onshore funding in RMB through panda bonds or other potential options, such as direct loans from local banks or fully funded swaps in RMB. Also, the alternative of well-known dim-sum*

market of Hong Kong should be carefully considered. The features of onshore and offshore funding for multinational companies are examined. Many international corporates, financials and multilateral institutions already have Asian currencies embedded in their issuance programs. A lot of them have significant economic ties to China. The outstanding volume of China's bond market has surpassed RMB 70,4 trillion (approximately USD 10,6 trillion) in the August 2017, making in the third largest in the world. Significant changes in the structure of such issues are the subject of analysis carried out. Theoretically substantiated the role and place of RMB in the development of China's bond market. With the inclusion of RMB into the SDR basket and ongoing market-based reform of the RMB exchange rate regime, China's bond market will continue to attract interest from foreign issuers. The conclusion of the author : internationalization of yuan reflects the efforts to make the domestic bond market more accessible and attractive to foreign issuers and investors, meanwhile boosted by continuous progress on the pilot program of panda bonds, an expanding pool of practical knowledge, and more sophisticated systems and rules, the panda bond market is expected to achieve more progress in the competition with Hong Kong for offshore RMB funding through traditional dim-sum market.

Keywords: *onshore funding, offshore funding, Panda bonds, Dim sum bonds, RMB' internationalization.*

Аннотация. *Статья посвящена наиболее значимым аспектам все возрастающей потребности оншорного финансирования в юанях, что предусматривает выпуск панда-бондов либо прочие варианты выбора, так как прямые кредиты в местных банках или подписание полностью фондрованных своп-контрактов на юани. Рассмотрен в этой части также и традиционный, и хорошо освоенный эмитентами как альтернатива рынок облигаций дим-сум в Гонконге. Изучаются основные характеристики оншорного и оффшорного финансирования для мультинациональных компаний. Многие мультинациональные компании, финансовые и многосторонние институты уже включили валюты Азии в свои программы эмиссии. Многие из них имеют значительные экономические связи с Китаем. Объем выпущенных в оборот облигаций Китая превысил 70,4 триллионов юаней (приблизительно 10,6 трлн. дол. США) к концу августа 2017 року, и занял третье место в мире. Произведен анализ значительных изменений в структуре таких эмиссий. Теоретически обосновано место и роль ренминби в развитии рынка облигаций Китая. С включением китайского юаня в корзину SDR позиция ценных бумаг, деноминированных в ренминби, значительно возросла. А текущая рыночная реформа валютного курса юаня еще больше усилила интерес со стороны иностранных институций к рынку китайских облигаций. Выводы автора: интернационализация юаня отображает усилия правительства КНР сделать внутренний рынок облигаций более доступным для иностранных эмитентов и инвесторов. Повышение прогресса в пилотной программе панда-облигаций, расширение пула практических знаний в этой сфере, возрастающее количество выходов иностранных учреждений на рынок, а также более доскональные системы и правила, создают альтернативу для привлечения офф-шорного ренминби через рынок облигаций дим-сум, и как ожидается, приведет к обострению борьбы с Гонконгом, как традиционным рынком размещения долга китайских предприятий.*

Ключевые слова: *оншорное финансирование, оффшорное финансирование, панда-бонды, облигации с димсамом, интернационализация юаня.*

Постановка проблеми. Масштаб і глибина залучення китайських інвесторів в міжнародні ринки трансформуються в двосторонній відкритий грошовий потік, потік капіталу, внутрішні реформи і глобалізацію китайських юанів. У той час як китайські компанії починають формувати свої міжнародні плани, велике число китайських інвесторів впевнено виходить на міжнародні фінансові ринки в пошуках інвестиційних

можливостей і диверсифікації добробуту. У той же час китайські ринки змінюються, особливо для товарів зі зростаючим попитом, де необхідність інтернаціоналізації стає все більш очевидною.

Мета статті. Метою статті є систематизація найпоширеніших інструментів на Гонконгській фондовій біржі для аналізу процесу інтернаціоналізації юаня; аналіз потенціалу цих інструментів та систематизація практичних підходів для побудови моделі фондового ринку на прикладі Гонконгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам аналізу інструментів на фондовому ринку присвячені наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених: А. Декера, К. Сена, М. Янга, Й. Вонга та Ю. Хромушиної, та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гонконг як міжнародний фінансовий центр відіграє особливу роль в становленні міжнародного статусу китайської валюти. Настала нова глава в історії фінансових ринків, що спонукає Гонконг і Гонконгську фондову біржу перетворювати велику кількість можливостей в цілі класи активів. Спираючись на досягнення і спадщину біржі як провідної міжнародної платформи, біржа прагне розширити і зміцнити цю модель для капіталу, товарів, фіксованого доходу, валюти, і стати по-справжньому вдосконаленою платформою з широким спектром активів, яка з'єднає Китай із зовнішнім світом.

Саме тому Гонконгська фондова біржа є вкрай перспективною для вкладення коштів, так як економічні зв'язки з Піднебесної з кожним днем міцніють. А з розвитком програми *Connect* акції материкового Китаю теж стали доступними для нерезидентів.

Біржа випускає щомісячний бюлетень, що містить відкриту інформацію про учасників, емісії, кількість інструментів і акцій. Станом на першу половину 2017 року в лістингу біржі було 1,866 компаній, розбитих по 12 секторам: енергетика, виробництво, промисловість, фінанси, будівництво, послуги, телекомунікації і інформаційні технології тощо. На майданчику представлений 8,681 тип фінансових інструментів, загальна кількість акцій, що торгуються на біржі, перевищує 211 млрд, а їх оціночна вартість становить 8,982 трлн дол. США. [3,4,11]

У 2008 році ключовий індекс НКЕХ Hang Seng Index обвалився в два рази, а восени 2015 року приблизно на 10%. І саме тоді фондові індикатори біржі стали заручниками китайської економіки: достатньо лише тонкого натяку на те, що темпи розвитку китайської економіки сповільнюються або безробіття зростає, як спекулянти починають масово «зливати» папери, спричиняючи обвал на всіх ринках - від іпотeki до цін на нафту [10].

Закордонні інвестори, що бажають брати участь у ринку, деномінованому в ренмінбі, можуть звернутися до ринку облігацій Дім-сум (Dim-Sum-bond). Вони випускаються у Гонконзі китайськими та зарубіжними компаніями з ціллю обійти суворий звід законів КНР щодо цінних паперів.

Облігації дім-сум – це вид облігацій, що випускаються у Гонконзі (а з 2010 року і в інших містах), і при цьому є деномінованими у китайських ренмінбі. Облігації Дім-сум є привабливими для зарубіжних інвесторів, що прагнуть утримувати активи, деноміновані в ренмінбі, але є обмеженими в цьому китайськими органами контролю за капіталом для запобігання інвестуванню внутрішнього боргу КНР.

Назва облігацій пішла від популярного стилю подачі страв у Гонконзі, що включає в себе подачу різноманітних невеликих делікатесів. Іншими словами, *дім-сум* є привабливими для інвесторів, що хотіли б утримувати боргові зобов'язання, випущені в юанях, але не можуть цього зробити у зв'язку із обмеженнями, накладеними китайським регулюванням внутрішнього боргу. Багатонаціональні компанії, навіть не маючи представництва у КНР, можуть випустити облігації дім-сум для професійних інвесторів без попереднього дозволу на те відповідних регулюючих органів КНР чи Гонконгу. Після випуску таких облігацій багатонаціональні емітенти можуть вільно використовувати свої доходи в Гонконзі без схвалення регулюючих органів КНР.

Виручка також може використовуватися для врегулювання транскордонних торгових відносин.

Незважаючи на те, що Гонконг відіграє і надалі важливу роль в інтернаціоналізації ринків материкового Китаю - і не лише тільки завдяки програмі Connect., яка дозволила доступ акціям та облігаціям емітентів материкового Китаю до торгів на оффшорному ринку - його роль як оффшорного центру для юаня може бути обмежена. Оскільки схвалення КНР не є обов'язковим, інвестори, які прагнуть диверсифікувати цінні папери та боргові зобов'язання, що вони утримують, звертаються до ринку дім-сам. Крім того, інвестори, які ставлять ставку на подорожчання юанів, також можуть використовувати динамічний ринок облігацій. Окрім цього, даний борговий ринок також дозволяє Китаю регулювати кількість офшорних юанів, які повертаються до країни [1, 9, 10].

China Construction Bank став першою кредитною установою КНР, що розмістили деноміновані в юанях облігації в Лондоні. Про це пише The Financial Times. За допомогою розміщення банк залучив близько мільярда юанів (160 мільйонів доларів). Торги облігаціями почалися 30 листопада [10].

Перші емісії дім-сумів випускалися виключно в Китаї та Гонконгу. Таким чином, Лондонська біржа стала першою в Європі і Північній Америці, де подібні папери були реалізовані.

Термін погашення облігацій настував в 2015 році. Ставка по ним складала 3,2 % р. а. Папери даної емісії залучили великий інтерес з боку міжнародних інвесторів, які хотіли взяти участь у купівлі активів, здатних принести чималий дохід, в разі зростання курсу юаня.

Рейтингове агентство Fitch видало зобов'язаннями China Construction Bank рейтинг "А", заснований на системній важливості цього банку для Китаю і тому факті, що він користується державною підтримкою. На рівні міністра фінансів Великобританії Джордж Осборн, який привітав цей крок, було засвідчено повну підтримку такого стратегічного плану, який відповідає основним напрямкам державної стратегії щодо закріплення за Лондоном місця ключової зарубіжної точки торгівлі в юанях.

Ринок облігацій Дім-сум стає джерелом дешевого фондування для позичальників із країн, що розвиваються. На офшорному китайському борговому ринку недостатньо первинних пропозицій, що створює нішу для іноземних емітентів і призводить до зниження відсоткових ставок для них.

Зростаюча волатильність фондових цін у 2016 році на офшорному юаневому ринку сильно вплинула на ціни на Дім-суми. Дім-сум-облігації стали тягарем для їх тримачів, так як офшорний ринок став посилено використовуватися китайським урядом як засіб регулювання національної валюти. Дім-суми почали втрачати свою ліквідність.

За даними провайдера Dealogic, обсяг випуску Дім-сум - облігацій склав \$7.2 млрд за перші дев'ять місяців 2016 року, але потім був подавлений випуском панда-облігацій (\$11.8 млрд) – боргу деномінованого в юанях, що продавався зарубіжними компаніями на національних ринках, - вперше за весь час [3, 8].

За даними статистики з ринків капіталу RBC, загальний обсяг оффшорних депозитів юанів скоротився на 31% порівняно з аналогічним місяцем роком раніше, а в липні поточного року депозити юанів в Гонконзі зменшилися на 33%, згідно з окремими даними від Hong Kong Monetary Authority [5].

Проте, на 2018 рік передбачена скромна стабілізація та зростання обсягів випуску дім-сумів, так як прибутковість таких облігацій зросла після заходів зі скорочення заборгованості Народним Банком Китаю, та швидкого зростання вартості юаню.

5 січня 2017 р. RBC видав циркуляр, спрямований на сприяння транскордонному потоку юанів, надаючи можливість легше перерахувати доходи від юанів, отримані від емісії зарубіжних облігацій або акцій. Регулятор також заявив, що вимоги щодо

відкриття та обслуговування спеціальних рахунків юанів будуть пом'якшені, що полегшить іноземні прямі інвестиції деноміновані в юанях [10].

Занепад ринку Dim Sum розпочався у 2015 році на фоні стрімкого зниження обмінного курсу юаня, що послабило його обіг. Спроби китайського уряду заборонити спекулятивні дії проти валюти на оффшорному ринку знизили ліквідність на незрілому (молодому) грошовому сегменті ринку міста [1, 10].

На думку провідних інвесторів, які спеціалізуються на фондових ринках Південно-східної Азії, ринок боргових фінансових інструментів оффшорного юаню приречений на зникнення, оскільки його роль обмежується транзитивними функціями. На підтвердження саме такого сприйняття свідчить той факт, що оншорний ринок пропонує набагато ширший перелік за типом і термінами облігацій, і водночас він має кращу ліквідність [2, 7].

Ринок емітентів іноземних облігацій, деномінованих у юанях КНР, наразі зміщується від Гонконгу до материкової частини. Згідно традиції надання іноземним облігаціям специфічних назв фінансового сленгу, яка має асоціюватись із чимось типовим у країні валюти емісії, Panda бонди (облігації Panda) — це цінні папери, що випускаються у юанях та випущені іноземними позичальниками на території материкового Китаю. Дана тенденція може означати, що вібруючий ринок міста-держави для такого типу боргових інструментів більше не досягне своїх пікових значень. Підвищення активності на ринку Panda бондів є лише початком того, що має стати найважливішим новим ринком Азії в найближчі десятиліття. Такий підхід базується на привабливості облігацій Panda для учасників ринку, що підкріплюється міцною політичною підтримкою [6, 10].

Схильність ринку облігацій до специфічних назв гравців для закордонних боргових ринків породжує незаперечну метафору для сучасного феномену: панда з'їдає дим сам. З 2016 року продаж Panda-бондів (боргові цінні папери, які деноміновані в юанях, і випускаються іноземними компаніями на території КНР) випереджає ринок гонконгських Dim Sum (боргові цінні папери, деноміновані в китайських юанях, що емітуються на території Гонконгу). До певної міри це було спричинено Угорщиною, яка розмістила свою першу оншорну ноту після попередньої емісії в Гонконгу. Більш того, Китай відновив значну політичну підтримку цього ринку у тому ж році. Заборгованість у Panda-бондах протягом цього періоду зросла вдсятеро, до 78,4 млрд. юанів, а липень 2016 р. був найжвавішим місяцем з точки зору емісії, коли вони сягнули близько 21,8 млрд юанів [10].

До ринку Panda Bonds прийнято відносити боргові цінні папери випущені на китайському ринку, емітентами яких є іноземні установи, зареєстровані належним чином за межами Китайської Народної Республіки, у тому числі такі, які зареєстровані у Гонконгу, Макао та Тайвані. Panda Bonds зазвичай деноміновані в юанях, але можуть бути випущені і в інших валютах, таких як Спеціальні Права Запозичення Міжнародного валютного фонду (СПЗ). Слід відрізнити облігації Панда (Panda) від облігацій Дім Сум (Dim Sum). Останні так само є деномінованими в юанях, проте випускаються на оффшорних ринках. Panda Bonds відрізняються від облігацій внутрішнього ринку, емітентами яких є оншорні китайські інституції, і які є об'єктом правил регулювання, специфічних для материкового бізнесу [13].

Облігації "Панда", як тепер загально визнано, включають облігації, випущені як на китайському внутрішньому міжбанківському ринку облігацій (на який припадає більшість випусків та торгівлі китайськими облігаціями), так і на внутрішньому китайському біржовому ринку облігацій. Також, Панда-облігації можуть технічно включати облігації, випущені оффшорними філіями китайських компаній, наприклад, такими як дочірні компанії китайських корпорацій у Гонконгу. Основний акцент робиться на перспективах для зарубіжних штаб-квартир по відношенню до міжбанківського сегменту ринку Панда-облігацій.

Під керівництвом Народного банку Китаю (PBC), Національна асоціація інституціональних інвесторів фінансового ринку (NAFMII) та її учасники активно та поступово сприяють розвитку та розширенню ринку Панда-облігацій. Це передбачає проведення глибоких дослідження практики транскордонного регулювання на основі ринку зарубіжних облігацій, а також сприяння реєстрації пілотних проектів та посилення інституційної спроможності ринку. Наприкінці серпня 2017 р. до складу Китайського міжбанківського ринку увійшли 42 емітенти Панда-облігацій, з яких 27 зареєстрували Панда-облігації з NAFMII. Основні типи емітентів включають установи міжнародного розвитку, суверенні уряди, фінансові інституції та нефінансові підприємства [12].

Станом на кінець серпня 2017 року іноземні емітенти видали облігацій на загальну вартість у 11,3 млрд. юанів через 57 транзакцій [14]. Поточний обсяг Панда-бондів, які знаходяться в обігу на ринку, складає 96,9 млрд юанів. Загальна частина реєстрації досягла 328,7 млрд. юанів (у тому числі на 309,1 млрд. юанів деномінованих юанями облігацій, та на еквівалент у 19,6 мільярдів юанів облігацій, деномінованих у SDR) [14].

Ринок облігацій Panda є надзвичайно привабливим для емітентів, як китайських, так і іноземних, тому що він пропонує їм унікальні можливості. По-перше, для тих, хто планує використовувати накопичені кошти у самому Китаї, облігації Panda дозволяють легше використовувати доходи, ніж при видачі офшорних реквізитів (де грошовий переказ в країні є більш складним через законодавчі бар'єри). По-друге, облігації Panda пропонують можливість досягти нових категорій покупців облігацій (міжнародних інвесторів). По-третє, іноді, наприклад, в даний час вони дають можливість піднімати дешевше фінансування у невеликих розмірах, аніж на ринках облігацій Formosa або Lion City (ця перевага залежить від відносних витрат фінансування у країні та поза її межами).

В цілому, ринок Панда-облігацій потенційно привабливий для іноземних емітентів з різних причин. До основних слід віднести наступні.

1. *Фінансування операцій материкової частини Китаю.* Оскільки багато іноземних корпорацій мають значні економічні зв'язки з Китаєм, дана причина є вкрай актуальною з точки зору споживчого ринку, концентрації оперативних механізмів та як виробничого центру. Підвищення інтернаціональної вартості RMB безпосередньо на материковій частині може спростити операції з грошовими потоками та зменшити потенційний валютний ризик відповідно до індивідуотних потреб фінансування юанів.

2. *Диверсифікація інвесторів.* Корпоративна фінансова політика багатьох емітентів включає диверсифікацію інвесторів як основного принципу фінансування, а потужна інвестиційна база ринку китайських облігацій саме надає значну можливість розширити базу кредиторів.

3. *Ліквідність:* Ринок оншорних облігацій в цілому сприймається як більш ліквідний, ніж офшорний ринок облігацій Дім-сум. Це

потенційні переваги для емітентів, які потребують юанів, але розглядають потенційні наслідки випуску облігацій, деномінованих в юанях в офшорній або оншорній юрисдикціях.

4. *Маркетингові міркування.* Більша загальна доступність Китаю призвела до зміцнення економічних та фінансових зв'язків між внутрішнім та зовнішнім ринками. Розглянемо даний аспект більш уважно. Емісія Панда-облігацій іноземними установами допомагає учасникам внутрішнього ринку краще зрозуміти, як діють ці інститути, формує довіру між двома сторонами, і, в кінцевому підсумку, сприяє стабільному та ефективному функціонуванню іноземних компаній всередині Китаю. Крім того, емісії Панда-облігацій іноземними урядовими організаціями також сприяють поглибленню двостороннього фінансового співробітництва та торговельних відносини.

5. *Глобальне фінансування:* Борговий ринок материкового Китаю, як і інші міжнародні ринки, може надати можливість іноземним емітентам отримати фінансування в їхній основній валюті (зазвичай у доларах США, євро або фунтах GB) за привабливими ставками з деномінацією в юанях. Дана стратегія передбачає укладання свопової угоди по кросс-курсу на основну валюту.

6. *Інновації на ринку.* Частина розміщення ринку Панда-облігацій на сьогоднішній день була обумовлена, принаймні частково, бажанням долучитись одним з перших до ринку інноваційних транзакцій. Багатонаціональні компанії та транснаціональні корпорації, які на ранніх етапах працювали на китайському ринку, могли отримувати додаткові вигоди від престижу та сприятливої реклами. Проте, з 2017 р. інноваційна складова даного ринку не є головним мотивуючим фактором для потенційних емітентів Панда-облігацій. На даний момент випущено кілька серій Панда-облігацій, у тому числі ще багато у стадії підготовки, і паралельно продовжує розвиток ринок Дім-сум - облігацій.

Підвищення прогресу у пілотній програмі Панда-облігацій, розширення пулу практичних знань, зростаюча кількість виходів іноземних установ на китайський ринок, а також більш досконалі системи та правила, створюють альтернативу для оффшорного ринку облігацій Дім-сум, і як очікується, призведе до загострення боротьби із Гонконгом, як традиційним ринком розміщення боргу китайських підприємств.

Список використаних джерел

1. Dekker, A., Sen, K, and Young, M. (2001), 'Equity market linkages in the Asia Pacific region. A comparison of the orthogonalised and generalized VAR approaches' *Global Finance Journal*, 12, сс. 1-33.
2. Disclaimer for the Consolidated Main Board Listing Rules. Електроний ресурс:< https://www.en-rules.hkex.com.hk/net_file_store/new_rulebooks/c/o/consol_mb.pdf>
3. HKEX Fact Book 2016. (2016) Електроний ресурс: < https://www.hkex.com.hk/-/media/HKEX-Market/Market-Data/Statistics/Consolidated-Reports/HKEX-Fact-Book/HKEX-Fact-Book-2016/FB_2016.pdf?la=en>
4. HKEX Trading Hall Fact Sheet. (2017) Електроний ресурс:< https://www.hkex.com.hk/-/media/HKEX-Market/News/News-Release/2017/171027news/1027_Trading-Hall-Fact-Sheet_ENG.pdf?la=en>
5. Hong Kong Monetary Authority. Oversight of Financial Market Infrastructures. (2018) Електроний ресурс:< https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/banking-stability/oversight/FMI_oversight.pdf>
6. Li MC. (2003) 'Wealth, volume and stock market volatility: case of Hong Kong (1993-2001)' Електроний ресурс:<Trinity Economics Papers 20035 >
7. Lin JL, Wu CS. (2006) 'Modeling China stock markets and international linkages' Електроний ресурс:<J Chinese Stat Assoc 44:1-31>
8. PricewaterhouseCoopers Report (2016) 'The Financial Services Landscape in Hong Kong' Available at:<<https://www.pwccn.com/en/financial-services/fs-landscape-hk-mar2016.pdf>>
9. Wang Y, Di Iorio A. 'Are the China-related stock markets segmented with both world and regional stock markets?' Електроний ресурс:< *International Money* 17:277-290>
10. China's Debt Crackdown Helps Revive Flagging Dim Sum Market. Bloomberg News, (June 14, 2018.) Електроний ресурс:< <https://www.bloomberg.com/amp/news/articles/2018-06-14/china-s-debt-crackdown-helps-revive-flagging-dim-sum-bond-market>>

11. Prognoz PricewaterhouseCoopers (2015) [Listing na fondovoy birzhe Honkongal] Електроний ресурс:< <https://www.pwc.ru/ru/events/2015/assets/asia/listing-in-hong-kong-ru.pdf>>
12. Пантелєєва Н.М. (2017) Фінансово-кредитна система України в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів : Матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів. 20-21 квітня 2017 р. – Черкаси: ЧННІ ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. – 549 с.
13. Андрєєв В.П, (2011) Інтернаціоналізація юаня. Зарубежний опыт. Електроний ресурс: http://www.cbr.ru/content/document/file/27006/andreev_05_11.pdf
14. Андрєєв В.П, (2017) Облігації в юанях як альтернативний засіб кредитного капіталу. Гроші та кредит №5.

References

1. Dekker, A., Sen, K, and Young, M. (2001), `Equity market linkages in the Asia Pacific region. A comparison of the orthogonalised and generalized VAR approaches' Global Finance Journal, 12, pp. 1-33.
2. Disclaimer for the Consolidated Main Board Listing Rules. Available at:< https://www.en-rules.hkex.com.hk/net_file_store/new_rulebooks/c/o/consol_mb.pdf>
3. HKEX Fact Book 2016. (2016) Available at: < https://www.hkex.com.hk/-/media/HKEX-Market/Market-Data/Statistics/Consolidated-Reports/HKEX-Fact-Book/HKEX-Fact-Book-2016/FB_2016.pdf?la=en>
4. HKEX Trading Hall Fact Sheet. (2017) Available at:< https://www.hkex.com.hk/-/media/HKEX-Market/News/News-Release/2017/171027news/1027_Trading-Hall-Fact-Sheet_ENG.pdf?la=en>
5. Hong Kong Monetary Authority. Oversight of Financial Market Infrastructures. (2018) Available at:< https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/banking-stability/oversight/FMI_oversight.pdf>
6. Li MC. (2003) `Wealth, volume and stock market volatility: case of Hong Kong (1993-2001)' Available at:<Trinity Economics Papers 20035 >
7. Lin JL, Wu CS. (2006) `Modeling China stock markets and international linkages' Available at:<J Chinese Stat Assoc 44:1–31>
8. PricewaterhouseCoopers (2016) Report :`The Financial Services Landscape in Hong Kong' Available at:<<https://www.pwccn.com/en/financial-services/fs-lanscape-hk-mar2016.pdf>>
9. Wang Y, Di Iorio A.(2007) `Are the China-related stock markets segmented with both world and regional stock markets?' Available at:< International Money 17:277–290>
10. China's Debt Crackdown Helps Revive Flagging Dim Sum Market. Bloomberg News, (June 14, 2018). Available at:< <https://www.bloomberg.com/amp/news/articles/2018-06-14/china-s-debt-crackdown-helps-revive-flagging-dim-sum-bond-market>>
11. Prognoz PricewaterhouseCoopers (2015) [Listing na fondovoy birzhe Honkongal] Available at :< <https://www.pwc.ru/ru/events/2015/assets/asia/listing-in-hong-kong-ru.pdf>>
12. Pantyleeva N.M. (2017) The financial and credit system of Ukraine in the conditions of integration and globalization processes: Materials of the XVI All-Ukrainian scientific and practical conference of students and postgraduates. April 20-21, 2017 - Cherkasy: ChNNI DVNZ "University of Banking", 2017. - 549 p.
13. Andreev V. P, (2011) Internationalization of the yuan. Foreign experience. Electronic resource: http://www.cbr.ru/content/document/file/27006/andreev_05_11.pdf
14. Andreev V. P, (2017) Bonds in RMB as an alternative means of credit capital. Money and credit # 5.

УДК 330.341

ФІНАНСОВІ МЕТОДИ ВПЛИВУ НА ІННОВАЦІЙНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

FINANCIAL METHODS OF INFLUENCE ON INNOVATIVE MODERNIZATION OF ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE WORLD EXPERIENCE

ФИНАНСОВЫЕ МЕТОДЫ ВЛИЯНИЯ НА ИННОВАЦИОННУЮ МОДЕРНИЗАЦИЮ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО ОПЫТА

Білик Р.С.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича E-mail: rruslanaosadchuk21@gmail.com

Bilyk R.S.

Ph.D. (economics), Associate Professor, Department of International Economics of Uriy Fedkovych National University of Chernivtsi E-mail: rruslanaosadchuk21@gmail.com

Бильк Р.С.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики Черновицкого национального университета им. Юрия Федьковича E-mail: rruslanaosadchuk21@gmail.com

***Анотація.** У статті досліджуються об'єктивні передумови та закономірності проведення трансформаційних змін в економіці різних країн світу на інноваційних засадах. Обґрунтовано, що розвиток інноваційної модернізації економіки має бути одним із головних пріоритетів системи державного регулювання. Проаналізовано досвід розвинених країн світу щодо використання фінансових методів і інструментів для активізації інноваційної діяльності та проведення НДДКР. Обґрунтовано, необхідність імплементації цього досвіду в Україні для забезпечення модернізації економіки через запровадження різних податкових пільг, прискореної амортизації основного капіталу, дешевих кредитів тощо. Доведено, що розробка та реалізація фінансових методів регулювання в механізмі інноваційної модернізації економіки має враховувати особливості та структуру вітчизняної економіки, глибину глобалізаційних перетворень та ступінь розвитку фінансових інститутів. Спрямованість фінансових методів регулювання на проведення модернізації економіки передбачає концентрацію, розподіл та перерозподіл фінансово-економічних ресурсів, переорієнтацію економіки до інноваційної моделі розвитку. Визначено пріоритетні напрями та розроблено рекомендації щодо вдосконалення інституційних основ фінансової політики в умовах інноваційної модернізації економіки України. Серед найбільш вагомих напрямів виділено: пошук нових джерел та збільшення обсягів фінансування інноваційного розвитку, покращення дієвості впливу фінансових інструментів на темпи економічного зростання, збільшення частки високотехнологічного сектору економіки, тощо.*

***Ключові слова:** інноваційна діяльність, фінансові методи регулювання, інституціональне забезпечення, інноваційна модернізація.*

***Abstract.** These article is about the objective preconditions and regularities of conducting transformational changes in the economy of different countries of the world on innovative basis. It is substantiated, that the development of innovative modernization of the*

economy should be one of the main means system of state regulation itself. The experience of developed countries of the world had analyzed with regard to the use of financial methods and tools for activating innovation and conducting R & D. It substantiated, that the necessity of implementation of this experience in Ukraine in order to ensure modernization of the economy through introduction of various tax privileges, accelerated depreciation of fixed capital, cheap loans, etc.. It had proved, that the development and implementation of financial regulation methods in the mechanism of innovation modernization of the economy should take into account the features and structure of the domestic economy, the depth of globalization transformations and the degree of development of financial institutions. The focus of financial regulatory methods for modernizing the economy involves the concentration, distribution and redistribution of financial and economic resources, reorientation of the economy towards an innovative model of development. The priority directions had determined and recommendations had developed on improving the institutional foundations of financial policy in the context of innovative modernization of the Ukrainian economy. Among the most important areas are the following: the search for new sources and increase of financing of innovative development, improvement of the effectiveness of the influence of financial instruments on the rate of economic growth, the growth of the share of high-tech component of the economy, etc.

Key words: *innovative activity, financial methods of regulation, institutional provision, innovative modernization.*

Аннотація. *В статті досліджуються об'єктивні передумовки і закономірності проведення трансформаційних змін в економіці різних країн світу на інноваційних принципах. Обґрунтовано, що розвиток інноваційної модернізації економіки повинно бути одним з головних пріоритетів системи державного регулювання. Проаналізовано досвід розвинутих країн світу щодо використання фінансових методів і інструментів для активізації інноваційної діяльності і проведення НІОКР. Обґрунтовано, необхідність імплементації цього досвіду в Україні для забезпечення модернізації економіки через використання різних податкових пільг, прискореної амортизації основного капіталу, дешевих кредитів і т. п. Доведено, що розробка і реалізація фінансових методів регулювання в механізмі інноваційної модернізації економіки повинна враховувати особливості і структуру національної економіки, глибину глобалізаційних змін і ступінь розвитку фінансових інститутів. Направленість фінансових методів регулювання на проведення модернізації економіки передбачає концентрацію, розподіл і перерозподіл фінансово-економічних ресурсів, переорієнтацію економіки на інноваційну модель розвитку. Визначені пріоритетні напрями і розроблені рекомендації щодо удосконалення інституціональних основ фінансової політики в умовах інноваційної модернізації економіки України. Серед найбільш важливих напрямів виділено: пошук нових джерел і збільшення обсягів фінансування інноваційного розвитку, покращення ефективності впливу фінансових інструментів на темпи економічного зростання, збільшення частки високотехнологічного сектора економіки і т. п.*

Ключевые слова: *инновационная деятельность, финансовые методы регулирования, институциональное обеспечение, инновационная модернизация.*

Постановка проблеми. Основним рушієм розвитку в умовах глобалізації є використання інновацій у конкурентній боротьбі національних економік з метою підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Реалізація цієї мети може бути забезпечена лише шляхом глибокого технічного переозброєння науково-технічного та виробничого потенціалу, яке потребує активізації інвестиційної діяльності в економіці.

Остання є необхідною передумовою забезпечення сталого зростання, посилення конкурентних переваг національних економік на світових ринках на основі їх модернізації та технічної реконструкції. Саме тому на сучасному етапі єдиним адекватним глобальному виклику способом розвитку світового господарства, і тим самим, підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності, є формування інноваційно-інвестиційної економіки. Проте, через відірваність в Україні фінансового капіталу від реального, а також у силу нерозвиненості механізмів міжгалузевого переливу капіталів важелі ринкового стимулювання інновацій не спрацьовують. А відтак, інновації не стають для України засобом підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів щодо фінансових методів регулювання інноваційного розвитку та розробка пропозицій з їх удосконалення у сучасних умовах системних модернізаційних перетворень в економіці. Проведення порівняльного аналізу зарубіжного досвіду державного регулювання модернізаційних трансформацій в економіці на інноваційних засадах та надання пропозицій щодо його імплементації в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу використанню фінансових методів впливу на перебіг соціально-економічних процесів у суспільстві та зокрема модернізації економіки на інноваційних засадах приділяють такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як А. Вагнер, З. Варналій, А. Гальчинський, Г. Гольдштейн, В. Геєць, П. Друкер, О. Колодізев, М. Крупка, О. Лапко, Г. Менш, В. Осецький, М. Портер, О. Рогач, В. Сизоненко, Л. Федулова, С. Циганов, А. Чухно, О. Шнирков, Й. Шумпетер та інші. Ознайомлення з публікаціями, присвяченими проблематиці використання фінансового методів та інструментарію для активізації інноваційного розвитку свідчить, що особлива увага у них акцентується на практичних аспектах макро- та мікрорівня.

Водночас недостатнє теоретичне обґрунтування процесу фінансового забезпечення модернізації економіки у кризових умовах не дозволяє ефективно впливати на перебіг інноваційних процесів та отримати очікуваних результатів. Наявність низки проблем в національній економіці актуалізує потребу у дослідженні особливостей фінансового регулювання інноваційного розвитку. Залишаються недостатньо дослідженими питання, зумовлені розумінням інституційних змін у механізмі фінансового забезпечення модернізації економіки на інноваційних засадах у сучасних умовах, а також – формуванням та реалізацією нових підходів, які забезпечували б якісний рівень його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення можливостей та умов подолання кризових явищ, відновлення економічного зростання та конкурентоспроможності національної економіки вимагають розробки й реалізації комплексу заходів, що утворюють сприятливе для інновацій середовище, ініціюють інноваційну активність та регулюють інноваційний розвиток, спрямовують його на забезпечення потреб суспільства. Це обумовлює необхідність поглибленого аналізу впливу фінансових механізмів регулювання інноваційного розвитку, порівняння існуючих механізмів з альтернативними, втіленими у практику господарювання інноваційно розвинених країн. Наукові підходи до визнання нагальної потреби змін в системах фінансового регулювання й управління набувають особливої актуальності як з точки зору сучасних проблем розвитку економічної науки, так і в контексті інституціоналізації розробки й реалізації політико-економічних рішень у сфері фінансів, бюджетно-податкової й грошово-кредитної політики.

Інноваційна модернізація національної економіки означає якісні зміни та оновлення її господарської системи, організаційної структури, підвищення ефективності функціонування на основі вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення якості продукції та послуг, що ним надаються. У

той же час ефективність модернізації економіки на інноваційних засадах в значній мірі залежить від уміння використовувати всі переваги системного підходу, суть якого полягає в тому, що кожне економічне явище розглядається та оцінюється у зв'язку з іншими, причому всі складові елементи об'єкту та процеси, що в них відбуваються, пов'язуються з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Поєднання інтересів окремих економічних суб'єктів є найважливішою проблемою, вирішення якої свідчить про результативність функціонування національної економіки в цілому [1].

На думку Н. Валінкевич, модернізацію необхідно розглядати в двох її площинах: як явище і як процес. У першому тлумаченні модернізація – це будь-які цілеспрямовані зміни в економіці країни. У другому аспекті модернізація є багатограним процесом цілого комплексу кардинальних перетворень в народному господарстві, в ході якого поєднуються економічні і організаційні проблеми, що, за умов заздалегідь прогнозованого результату, мають чітко сформульовану кінцеву мету [2, с. 62]. Інші дослідники [3], відмежовують економічну модернізацію від індустріалізації, наголошуючи, що вона, на відміну від останньої, пов'язана з глибокими економічними змінами – все більш значним поділом праці, використанням методів менеджменту та вдосконаленням технології, а також розвитком сприятливих умов для бізнесу. На кардинальні зміни, що відбулися у самому процесі модернізації, звертає увагу О. Ляховець, яка справедливо відмічає, що якщо у 30-ті роки ХХ-ст. модернізація виявлялася в індустріалізації, то на сьогодні мова вже йде не про матеріальні, а про соціокультурні чинники [4, с. 35]. У сучасних умовах, в економічній науці, на зміну концепції індустріалізації прийшла концепція модернізації, яка все більш широко застосовується при вивченні становища в країнах, що розвиваються, в умовах глобалізації економіки. Водночас останні публікації Європейських інституцій засвідчують актуальність реанімації промислової політики в межах оголошеного напрямку на реіндустріалізацію [5].

Модернізація економіки на інноваційних засадах як об'єкт фінансового регулювання дотепер стає важливою складовою стратегії розвитку України, на чому наголошують провідні вчені країни. Інституціональне наукове підґрунтя не тільки закладає підвалини цілісного і адекватного сприйняття змін, але й визначає наповнення дедуктивних висновків конкретними фактами, в яких здійснюється формування і розвиток фінансових механізмів регулювання й управління інноваційним розвитком. Необхідність удосконалення фінансових методів регулювання інноваційної сфері визнають як прихильники посилення ролі держави в економіці, так і прихильники ринкового саморегулювання господарських процесів. Тому така мета державної політики, як підтримка і розвиток інноваційного підприємництва засобами фінансового регулювання повинна позитивно впливати на економічне зростання, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників як на внутрішньому так і на світовому ринках [6, с. 115; 7].

Теоретичні школи по різному розглядають питання створення ефективних механізмів фінансового регулювання інноваційного розвитку, структурних зрушень в національній системі господарювання. В сучасних умовах вплив фінансових механізмів регулювання розглядають з двох протилежних позицій. Згідно з першою, в системі регулювання відбувається перехід від обмеження і контролю за рухом фінансових та інвестиційних потоків до стимулювання діяльності інститутів фінансової системи і інвесторів. Друга позиція – розвиток фінансових механізмів регулювання інноваційної сфери полягає в розширенні ринкових важелів впливу, знятті бар'єрів на шляху руху капіталів, сприянні формуванню однорідних для всіх сфер економіки умов переміщення капіталу. При цьому відмінності в темпах зростання продуктивності праці під впливом технологічних нововведень в різних галузях економіки змінює відносний рівень цін та призводить до значних відмінностей в темпах зростання обсягів

виробництва. Тим самим в результаті інноваційного розвитку виникають нові сектори економіки [8; 9].

Представники кейнсіанської наукової школи у своїх дослідженнях безпосередньо не розглядали вплив фінансів на розвиток інноваційної сфери. Але на макроекономічному рівні довели, що зміна грошової пропозиції обумовлює зміну норми позичкового відсотка, що впливає на граничну ефективність капіталовкладень, а отже, на обсяг інвестицій. Зміна інвестиційних витрат на оновлення основного капіталу призводить до зміни сукупного попиту в тому числі і на інновації, що впливає на обсяг національного виробництва. Головними шляхами підвищення темпів економічного розвитку вбачалось використання засобів економічної динаміки та активізації споживчого попиту. Введення динамічного фактору в моделі макроекономічної рівноваги обумовило появу підходів щодо доцільності та ефективності державного фінансового регулювання. Так, у моделі Хікса-Хансена було проаналізовано вплив бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики на інвестиції, а у моделі Манделла-Флемінга було введено фактор міжнародних зв'язків, що означало зняття деяких обмежень, притаманних моделям макроекономічної рівноваги, і передусім припущення про «закритість» економічної системи [4].

Українські дослідники, наприклад, О. Колодзев у своїх наукових працях доводить, що вирішення проблеми модернізації економіки на інноваційних засадах є неможливим без формування ефективної системи фінансового забезпечення та стимулювання. Під фінансовим забезпеченням інноваційної модернізації він пропонує розуміти сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм впливу цих ресурсів на інноваційний розвиток національної економіки в умовах глобального розвитку [10, с. 114].

Найпоширенішим в економічній літературі є визначення фінансового забезпечення інноваційного розвитку як комплексу методів та інструментів впливу на інноваційну діяльність, що реалізується в різних формах через відповідну систему фінансування. При цьому, Г. Возняк вважає, що фінансове забезпечення інноваційної діяльності передбачає реалізацію заходів із залучення необхідного обсягу фінансових ресурсів для фінансування нововведень у сфері підприємництва. Основним завданням фінансового забезпечення є прийняття рішень щодо визначення джерел ресурсів фінансування інноваційної діяльності, формування необхідних їх обсягів та оптимізації [11, с. 22].

В умовах посилення глобальної конкуренції модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку, на думку окремих дослідників [12], має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики, і насамперед фінансових, та запобіганням конфлікту між їхніми впливами і вирішенням стратегічних і поточних завдань структурних перетворень. Т. Затонацька звертає також увагу на те, що ефективна взаємодія науково-дослідної діяльності та виробничого сектору економіки в контексті державно-приватного партнерства за необхідного фінансування дасть змогу швидко модернізувати національні підприємства, що вплине на підвищення рівня та якості життя [9, с. 8].

Відсутність дієвих механізмів фінансової підтримки інноваційної діяльності ускладнює процес перетворення унікальних ідей на конкурентоздатний продукт, а відтак, – автоматично відсторонює від інноваційної діяльності значний відсоток інноваційних підприємств, що не здатні до самофінансування. Дане питання є особливо актуальним в умовах циклічності фінансової кризи, що породжує значні сумніви та невпевненість у основних джерелах та суб'єктах фінансування інноваційної діяльності, а саме: державному секторі (державних цільових фондах та інноваційних підприємствах державного значення), бізнес-секторі (приватних підприємствах, «бізнес-ангелах», венчурних фондах тощо), науковому секторі (науково-дослідних

центрах та товариствах, вищих навчальних закладах освіти, академіях наук тощо) та приватному (некомерційному) секторі.

У світовій практиці підтримка інноваційного розвитку з боку держави здійснюється за допомогою прямих та непрямих (фіскальних) методів впливу. Окрім безпосереднього державного фінансування, на сьогодні відомий ряд альтернативних методів та інструментів фінансової підтримки та стимулювання інноваційної діяльності, що використовуються в розвинених країнах і які, здебільшого, реалізуються через бюджетно-податкову систему. Зауважимо, що сукупність бюджетних та податкових інструментів доцільно розглядати у взаємозв'язку як складову системи фінансового регулювання, інноваційної діяльності зокрема [13; 14].

Прямі методи державної підтримки бувають переважно двох форм: адміністративно-відомчої і програмно-цільової. Перша форма полягає у прямому дотаційному фінансуванні на підставі чинного законодавства. Друга форма прямої державної підтримки інноваційної діяльності передбачає використання цільових програм. За цільовими програмами розвиваються контрактні і субпідрядні системи, технопаркові структури, венчурне підприємництво тощо. Непрямі методи спрямовані на створення сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату і стимулювання новаторства. До таких методів передусім належать податкові та кредитні пільги, страхування інноваційних ризиків. Серед податкових пільг, що їх надають малому та середньому бізнесу (МСБ), найпоширеніші такі: 1) прогресивне оподаткування прибутку; 2) звільнення від сплати податку на прибуток протягом певного часу; 3) оподаткування прибутку за зниженими ставками.

Цікавою є практика використання податкових пільг у США. Тут головна ставка податку на прибуток – 34%. Однак за перші 50 тис. дол. США оподаткованого доходу корпорація виплачує 15%, за наступні 25 тис. дол. – 25%, а на суму, що залишилась, – 34%. Крім того, на доходи в межах від 100 до 335 тис. дол. запроваджено додатковий збір у розмірі 5%. Таке прогресивне оподаткування має стимулювальне значення для підприємств малого та середнього бізнесу, які здійснюють інноваційну діяльність [14].

У розвинених країнах використовують також різноманітні податкові пільги щодо стимулювання НДДКР. Зокрема, у Японії промислові компанії мають право зменшення податку на прибуток у розмірі, що дорівнює 7% інвестицій у передову техніку та технологію. У Канаді аналогічна знижка коливається від 7 до 20%. В Англії компаніям дозволено використовувати близько 10% корпоративного податку для раніше обумовлених законом інвестицій. Пільги у вигляді податкового кредиту широко використовують стосовно витрат підприємництва на НДДКР. Наприклад, американським фірмам надано право вирахувати з податку на прибуток до 20% їхніх витрат для фінансування фундаментальних наукових досліджень. Податковими пільгами підтримується розвиток НДДКР у багатьох країнах ЄС, Австралії, Канаді, США, Японії тощо. В Португалії, Франції та Нідерландах пріоритет надається саме малим та середнім компаніям. Водночас індекс податкового стимулювання порівняно низький у США та Словаччині. Податкові стимули є основною формою фіскальної підтримки інноваційної діяльності підприємств в Австралії (81,8% загальних обсягів державної фінансової підтримки), Канаді (85%), Нідерландах (87%) [13].

Крім того, податкові пільги можуть надаватись суб'єктам інноваційного бізнесу у формі податкового списання (зменшення оподаткованого доходу) та податкового кредиту (зменшення суми податкового зобов'язання). В Канаді, Великій Британії, Австралії, Ірландії, Іспанії, Італії, Туреччині та Франції розмір податкового кредиту залежить від обсягів витрат на НДДКР. Так, у Великій Британії розмір податкового кредиту становить 150% для малих та середніх підприємств та 100% для великих, в Канаді цей показник становить 10-25%, в Ірландії – 20% [8, с. 135].

Система податкового стимулювання розвитку інноваційного підприємництва в економічно розвинених країнах охоплює також амортизаційні пільги, пільги щодо

стимулювання НДДКР, пільги щодо формування резервних фондів, податкові кредити тощо. Особливо вагомими є пільги амортизаційні – важливий засіб державного регулювання НТП, впровадження нововведень та оновлення основного капіталу. Наприклад, пільговий режим амортизаційних списань дає змогу малому та середньому бізнесу Німеччини провадити інноваційний процес, модернізацію виробництва. На частку амортизаційних списань тут припадає близько 66% усіх капіталовкладень, на реінвестицію доходів – 27%, а на зовнішні джерела фінансування – 7%. З метою стимулювання МСБ в Німеччині діє особлива амортизаційна ставка в розмірі 20% витрат на придбання рухомого майна. Крім того, є спеціальні норми амортизаційних відрахувань, які застосовують до всіх інвестицій, спрямованих на створення нових робочих місць, охорони навколишнього середовища, випуск технічно передової продукції експортних поставок. Вкладені кошти списують протягом трьох років: у перший рік амортизують 50% основного капіталу, у другий – 30%, у третій – 20%. Методи прискореної амортизації широко використовують у Японії та Швеції: на підставі даних бухгалтерського обліку та запланованих норм списання [9]. Загалом значна кількість країн використовують податкове стимулювання інноваційної діяльності. Зазначене стосується як вже розвинених країн, так і країн, що тільки розвиваються, проте і перші, і другі прагнуть до переходу їхніх економік на інноваційний тип розвитку, процес чого намагаються інтенсифікувати через податкове стимулювання інноваційної діяльності своїх підприємств.

Дієвими засобами державної фінансової політики стимулювання інноваційного бізнесу в зарубіжних країнах є реалізація державних цільових кредитних програм (ДЦКП), гарантування позик, надання субсидій та дотацій на цілі науково-технічного розвитку тощо. Наприклад, в Англії діє система конкурсної державної допомоги для найважливіших інвестиційних проектів вартістю не менше 0,5 млн фунтів стерлінгів. Можна навести чимало прикладів підтримки ДЦКП урядами багатьох інших країн [7; 13]. Ефективною формою фінансової допомоги інноваційному бізнесу в розвинених країнах є гарантування державою позик. Зокрема, адміністрація малого бізнесу (АМБ) США 90% усієї фінансової допомоги надає у формі гарантованих позик (гарантія – до 90% суми позики, однак не більше 500 тис. дол. США). Середній розмір гарантованих позик становить 175 тис. дол. США, а термін – близько восьми років (з фінансуванням капітального будівництва – до 20 років).

Гарантії при реалізації комерційних кредитів, лізингових контрактів і венчурного фінансування, позик малим підприємствам передбачені урядами ФРН, Канади, Великобританії. Ще одним важливим методом фінансової допомоги держави є пільгове кредитування інноваційного підприємництва. Наприклад, у Франції поширені такі види пільгових позик: позики, які повертають у разі успіху, і позики з пільговими процентами. Подібну підтримку малим підприємствам надають уряди Німеччини, Японії, Італії тощо. Так, кредити у рамках «Програми відродження Європи» надаються під 6% для придбання устаткування – на 10 років, для будівництва – на 15 років. В Італії МП можуть отримати позику на 10 років під 3-5% річних за ринкового курсу 15%. При достроковій сплаті кредиту сума позики зменшується на 20-30% [15].

Для практики удосконалення фінансових методів і інструментів регулювання інноваційної модернізації розвитку економіки це означає необхідність, по-перше, розширення інструментарію податково-бюджетної і грошово-кредитної політики, і, по-друге, необхідність проведення індустріальної політики з використанням механізмів стимулювання споживчого та інвестиційного попиту як вирішального фактору структурних змін. Водночас діюча практика фінансового регулювання в Україні свідчить, що найбільш поширеними механізмами регулювання інноваційного розвитку є також пряме державне фінансування та податкове стимулювання [16].

Імплементация досвіду розвинених країн у господарську практику України дасть можливість не допустити тих помилок, що мали місце у процесі їхньої апробації. При

цьому у вітчизняних умовах доцільно використовувати елементи досвіду тих країн, що є близькими Україні за соціально-економічним характером розвитку та історичними аспектами формування ринкової економіки. На наш погляд, з точки зору інноваційного розвитку, Україна дещо «нагадує» Польщу, Румунію, Угорщину та Хорватію в період їх вступу до ЄС, відтак доцільно розглянути досвід фінансового регулювання інноваційної активності підприємницьких структур зокрема в цих країнах.

Так, у Польщі, Словаччині та Чехії визначальну роль у розвитку інновацій займає державне регулювання. Ефективність цього регулювання демонструють дослідження інноваційної активності Європейського Союзу. Так, згідно з даними Євростату за рівнем інноваційного розвитку серед країн-членів ЄС у 2018 р., Словаччина, Чехія, Угорщина займають лідируючі позиції, а Польща та Румунія отримали результат нижче середнього. Дослідники вказують, що в Чехії змінюється структура доходів бюджету, зокрема зменшується податковий тягар корпоративного сектора. Ефективна ставка оподаткування доходів капіталу в Чехії відчутно нижча, ніж в Україні. За інших рівних умов, цей фактор має заохочувати інвестиції [17].

Зазначимо, що інноваційний розвиток характеризується доволі низькою еластичністю щодо макроекономічних регулюючих впливів із боку держави. Це стосується передусім сили впливу грошово-кредитних регуляторів, механізмів та інструментів бюджетно-податкової політики, фінансових важелів формування мотивів економічної поведінки суб'єктів інноваційного процесу. За визнанням багатьох учених, діюча система оподаткування, бюджетна, амортизаційна, валютна, інвестиційна та грошово-кредитна політика є малоефективними і блокують інноваційну активність [6; 16; 18].

Якщо податкові пільги та бюджетне фінансування фундаментальної науки, освіти ще здатні справляти незначний позитивний вплив на інноваційну орієнтованість економіки, то сучасна грошово-кредитна політика, по суті, не здатна виконувати в повній мірі свої регулюючі функції. Запобігання інфляції вимагає від органів регулювання грошово-кредитної системи (НБУ, Мінфін України) твердої монетарної політики. В її основі знаходяться обмеження приросту грошової маси і намагання забезпечити стійкість національної валюти. Зрозуміло, що така політика обумовлює високий рівень банківського кредиту, обмежує ефективність формування інвестиційних ресурсів. Водночас розвинені країни формують грошову базу під бюджетні завдання, а переважну частину фінансування наукові й технологічні парки розвинених країн Європи одержують від держави.

Теоретично в умовах досконалого ринку, рівних ставок оподаткування різних фінансових інструментів і відсутності регулюючих заходів будь-яка форма фінансування інноваційного підприємництва не повинна суттєво впливати на результати їх діяльності і рентабельності. Проте в реальних умовах підприємства досить часто стикаються з різноманітними ризиками, що обумовлює певну ієрархію форм і джерел фінансування, в тому числі з використанням фінансових інструментів ринку цінних паперів.

На практиці не лише великі, а й малі і середні підприємства вдаються до різноманітних джерел зовнішнього інвестування, в тому числі до банківського кредитування, залученню коштів на фінансових ринках, використанню ризикових капіталів (венчурних фондів) тощо. Остаточний вибір джерел фінансування інноваційної діяльності залежить від організаційно-правової форми і розміру підприємства, природи його ризиків, галузі і сфери діяльності, технологічних особливостей виробництва, специфіки продукції, яка випускається, характеру державного регулювання і оподаткування бізнесу, зв'язків з ринками та інших факторів впливу.

Вдале проведення технічного та технологічного переозброєння будь-якого виробництва, а також впровадження сучасних інноваційних технологій, як одного з

основних факторів підвищення конкурентоспроможності національної економіки, потребує значних інвестицій. Обсяг інвестицій, необхідних для фінансування лише першочергових інвестиційно-інноваційних програм в Україні, які далі дадуть мультиплікативний ефект, оцінюються експертами приблизно в 50-60 млрд. дол. США. Що ж стосується ресурсу, який має підтримувати інноваційну діяльність, то для цього, на думку економістів потрібно не менше 5-10% ВВП щороку [18].

Інвестиції в інноваційному процесі є одним із основних факторів. Успіх інноваційної діяльності багато в чому залежить від достатності ресурсного забезпечення, в тому числі і від інвестиційного забезпечення. Саме від успішності залучення останніх, у кінцевому підсумку, і залежить інноваційна діяльність. Однак, при цьому постають питання, а саме: про джерела фінансових ресурсів, про інструменти їх залучення та про умови, за яких таке залучення відбудеться в достатніх обсягах. Інноваційна діяльність, як правило, характеризується досить високим рівнем невизначеності і ризику, а тому важливими принципами системи фінансування інновацій є: багатогранність джерел, гнучкість і адаптивність до швидко змінюваного, турбулентного середовища інноваційних процесів [15].

В умовах негативного впливу глобальної економічної нестабільності винятково важливого значення набуває визначення пріоритетів фінансового забезпечення модернізації економіки на інноваційних засадах. Так, можливості надання кредитів та бюджетних інвестицій на розробку і реалізацію інновацій обмежені можливостями частини доходної бюджетної системи. Останнім часом фінансування інноваційної діяльності не перевищує 1% ВВП, тоді як за критерієм ЄС на інноваційний розвиток має витратитися не менше 2,5% ВВП. Обмежені можливості держави стосовно підтримки впровадження інновацій у поєднанні з намаганням стимулювати з бюджету інновації у всіх галузях призвели до розпорошення й без того мізерної ресурсної бази. Крім того, слід враховувати, що згідно поширеного міжнародного класифікатора, до категорії високотехнологічних відносяться товари, у вартості яких витрати на НДДКР становлять не менше 3,5%, якщо цей показник знаходиться в межах 3,5-8,5%, то товари відносяться до категорії «техніки високої якості», а якщо перевищує 8,5%, то вони вважаються «технікою вищої якості» [8; 9].

Статистичні дані показують, що протягом тривалого періоду основним джерелом фінансування інноваційної діяльності підприємств залишаються власні кошти, частка яких становить близько 2/3 загальної суми фінансування. Але неефективне й безсистемне використання амортизаційних фондів, низький рівень капіталізації прибутків та обмеженість податкових та кредитних стимулів не дозволяють створити необхідні умови для проведення модернізації національної економіки на інноваційних засадах. Сучасна практика надання кредитів інноваційно активним підприємствам в Україні, які потребують кошти під інвестиційні проекти, свідчить про розбіжність інтересів реального сектору економіки і банківських установ. Кредити надаються під відсотки, які у більшості випадків перевищують закладені в інвестиційному проекті норми рентабельності з урахуванням ризиків і довготривалості інноваційних технологічних розробок [1; 6; 11].

Тому пріоритетом фінансування інновацій повинен стати не відомчий підхід, а подібна до таких країн як Франція, Великобританія, США, Німеччина, Швеція модель єдиного фінансування для усього циклу «наука – техніка – виробництво». Це створює сприятливі умови для реалізації інноваційної стадії, забезпечує координацію дій різних учасників інноваційного процесу визначає ефективність НДДКР, віддачу від інвестицій тощо. З метою підвищення ефективності фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні доцільно розвивати за прикладом багатьох країн ЄС мережу центрів, міжрегіональних та міжнародних науково-дослідних і інноваційних центрів.

Висновки. Таким чином, модернізації економіки України на інноваційних засадах сприятиме послідовність та виваженість узгоджених дій державних, ринкових і

суспільних інститутів спрямованих на забезпечення необхідними фінансовими ресурсами, створення умов для розробки і реалізації сучасних технологій, знань, здібностей і вмінь людини. Інноваційна діяльність в Україні повинна стати пріоритетною, економічною і гнучкою. Вагомий вплив на результативність моделі інноваційного розвитку має фінансово-кредитний механізм регулювання нововведень як на макро-, так і на мікрорівні. Державна фінансова підтримка у прямій і непрямій формах є важливою складовою інноваційної модернізації економіки. При цьому, головними напрямками фінансової підтримки структурних трансформацій в економіці повинні стати система податкових пільг, надання державних гарантій по інвестиційних кредитах для малого та середнього інноваційного бізнесу, державна політика прискореної амортизації основного капіталу. Необхідно створення інноваційних фондів, спеціалізованих фінансових інститутів для стимулювання надання ними пільгових позик підприємцям і новаторам, заохочення системи пільгового страхування ризиків інноваційного підприємництва. Створення сприятливих умов доступу суб'єктів господарювання до диверсифікованих джерел фінансування інноваційної діяльності повинно відбуватися за одночасного застосування широкого спектру фінансових механізмів і інструментів контролю та відповідальності за цільовим використанням залучених коштів. Всестороннє використання фінансово-кредитних важелів для підтримки державою структурних перетворень в інноваційній сфері, підтримки і сприяння розвитку підприємництва в Україні дозволить підвищити конкурентоспроможність національної економіки на світових ринках.

Список використаних джерел

1. Циганов С.А., Сизоненко В.О. Інноваційна модернізація економіки як основа реалізації національних економічних інтересів / С.А. Циганов, В.О. Сизоненко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій», 2015. – Випуск 4. – С. 101-108.
2. Валінкевич Н.В. Концептуальні основи впровадження економічної модернізації підприємств у ринкових умовах господарювання / Н.В. Валінкевич // Економічний часопис-XXI, 2013. – №1 (45). – С. 61-63.
3. Решетило В.П. Глобальні виклики структурної модернізації економіки України / В.П. Решетило, І.А. Островський // Глобальні та національні проблеми економіки Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – Випуск 23, 2018. – С. 38-43.
4. Ляховець О.О. Витоки теорії модернізації та її місце в економічній науці / О.О. Ляховець // Інвестиції: практика та досвід, 2013. – № 10. – С. 34-36.
5. European Business Association [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://eba.com.ua>.
6. Геєць В.М. Модернізація в системі «суспільство-держава-економіка» / В.М. Геєць // Європейська економіка України. – 2014. – №2. – С.111-124.
7. Андрійчук Ю.А. Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в Україні / Ю.А. Андрійчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – Випуск 776. – С. 340-346.
8. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / за ред. М.І. Дибі, О.М. Юркевич. – К.: КНЕУ, 2013. – 425 с.
9. Затонацька Т.Г. Фінансування науково-технологічної сфери шляхом державно-приватного партнерства // Наукові праці НДФІ, 2014. – № 1 (66) – С. 3-11.
10. Колодізев О. М. Методологічні засади фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком економіки: монографія / О. М. Колодізев. – Х.: ВД ІНЖЕК, 2009. – 278 с.

11. Возняк Г. В. Забезпечення інноваційного зростання економіки регіону шляхом ефективного використання фінансового потенціалу реального сектора / Г. В. Возняк // Вісник Університету банківської справи. – 2016. – №1. – С. 19-24.
12. Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України / Сіденко В.Р. // Економіка і прогнозування. – 2018. – № 1. – С.1-30.
13. Lundval B.A. National Systems of Innovations – Towards a Theory of innovation and Interactive Learning / B.A. Lundval. – London: Pinter Publishers, 2016. – 315 p.
14. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation / by C. Freeman, L. Soete. – London and Washington: Pinter Publishers, 2017. – 570 p.
15. Netson R. National Innovative Systems: Pre-conditions and Mechanisms of Functioning / R. Netson. – Lessonform Japan. L.: Printer, 2016. – 355 p.
16. Єфіменко Т.І. Фіскальний простір антикризового регулювання / Т.І. Єфіменко. – К.: ДННУ «Академія фінансового управління», 2012. – 332 с.
17. Eurostat (2018) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.
18. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Геєця та ін.; К.: НАН України, 2015. – 336 с.

References

1. Tsyganov S.A., Sizonenko V.O. Innovative modernisation of economy as basis of realization of national economic interests / S.A. Tsyganov, V.O. Sizonenko // Announcer of the Dnepropetrovsk university. Series are «Management of innovations», 2015. – Producing 4. – P. 101-108.
2. Valinkeviich N.V. Conceptual bases of introduction of economic modernisation of enterprises in the market conditions of menage / N.V. Valinkeviich // Economic chasopis – XXI, 2013. – №1 (45). – P. 61-63.
3. Reshetylo V.P. Tthe Global calls of structural modernisation of economy of Ukraine / V.P. Reshetylo, I.A. Ostrovskiy // The Global and national problems of economy the Mykolaiv national university of the name of V.O. Suhomlynskiy. – Producing 23, 2018. – P. 38-43.
4. Luyhovets O.O. Sources of theory of modernisation and her place in economic science /O. O. Luyhovets // Investments: practice and experience, 2013. – № 10. – P. 34-36.
5. European Business Association. Available at: <http://eba.com.ua>.
6. Geets V. Modernisation in the system «company-state-economy» / V. Geets // The European economy of Ukraine. – 2014. – №2. – . 111-124.
7. Andriychuk U.A. Problems of government control of innovative activity in Ukraine / U.A. Andriychuk // Announcer of the National university «Lviv politehnika». – 2013. – Producing 776. – P. 340-346.
8. Financial providing of innovative development of Ukraine : monograph / by red. M.I. Diba, O.M. Yrkevich. – К.: KNEU, 2013. – 425 p.
9. Zatonatska T.G. Financing of scientifically-technological sphere by state-private partnership / T.G. Zatonatska // Scientific works of NDFI. – 2014. – № 1 (66) – P. 3-11.
10. Kolodizev O.M. Methodological principles of the financial providing of management innovative development of economy: monograph / O.M. Kolodizev – H.: VD INZHEK, 2009. – 278 p.
11. Vozniyk G.V. Providing of innovative increase of economy of region by the effective use of financial potential of the real sector / G.V. Vozniyk. // Announcer of University of banking. – 2016. – №1. – P. 19-24.
12. Sidenko V. Global structural transformations and trends of economy of Ukraine / V. Sidenko // Economy and prognostication. – 2018. – № 1. – P. 1-30.
13. Lundval B.A. National Systems of Innovations – Towards a Theory of innovation and Interactive Learning / B.A. Lundval. – London: Pinter Publishers, 2016. – 315 p.

14. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation / by C. Freeman, L. Soete. – London and Washington: Pinter Publishers, 2017. – 570 p.
15. Netson R. National Innovative Systems: Pre-conditions and Mechanisms of Functioning / R. Netson. – Lessonform Japan. L.: Printer, 2016. – 355 p.
16. Efimenko T.I. Fiscal space of the антикризового adjusting / Т.І. Efimenko. – К.: DNNU «Academy of financial management», 2012. – 332 p.
17. Eurostat (2018) Enterprises by type of innovation. Available at: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.
18. Innovative Ukraine 2020: national lecture / by red. V. Geets and other; K.: NAN of Ukraine, 2015. – 336 p.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Subotin A.

Future of us hegemony.....4

Рижков М.М., Сябро А.І.

Позиції держав азійсько-тихоокеанського регіону щодо ухвалення резолюцій з питань міжнародної інформаційної безпеки в рамках оон.....13

Парфіненко А. Ю.

Туризм і мир в політично розколотих націях: кейс-стаді27

Kuznietsova K.I.

Czech republic foreign policy: conceptual frameworks.....47

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Medvedieva M. O., Korotkyi T. R.

Responsibility for the environmental damage caused during the armed conflict between ukraine and the russian federation: opportunities in the algorithm of protecting national interests...57

Ропко Vadym

The concept of transnational crime as an international criminal law category in a theoretic dimension68

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Циганов С.А., Бунтова Н.В.

Розвиток міжнародних туристичних послуг як важлива домінанта економічного зростання.....80

Rusak D.

Features of the formation of international production networks in modern conditions.....3

Фаренюк Н.В.

Особливості процесу інтернаціоналізації юаня на ринках боргових фінансових інструментів.....107

Білик Р.С.

Фінансові методи впливу на інноваційну модернізацію економіки в контексті світового досвіду.....115

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 139

Заснований в 1996 році.

Засновник : Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 №292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 11 від 20 черевня 2019 року.**

Підписано до друку 27.06.2019 року.
Наклад 100 примірників

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-481-44-68
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>